

Тетяна Качак
Оксана Тебешевська

Українська література

Підручник

5 клас

а|кадемія

Тетяна Качак
Оксана Тебешевська

Українська література

5 клас

Підручник для закладів
загальної середньої освіти

a|

Київ
Видавничий центр «Академія»
2022

Підручник створено відповідно до модельної навчальної програми «Українська література. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти (авт. Яценко Т. О., Качак Т. Б., Кизилова В. В., Пахаренко В. І., Дячок С. О., Овдійчук Л. М., Слижук О. А., Макаренко В. М., Тригуб І. А.).

Національний Гімн України

Слова: Павло Чубинський

Музика: Михайло Вербицький

Ще не вмерли України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші вороженьки, як роса на сонці,
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів: Душу, тіло ми положим за нашу свободу.
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Станем, браття, в бій кровавий від Сяну до Дону,
В ріднім краю панувати не дамо ні кому;
Чорне море ще всміхнеться, дід Дніпро зрадіє,
Ще у нашій Україні доленька наспіє.

Приспів: Душу, тіло ми положим за нашу свободу.
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

А завзяття, праця щира свого ще докаже,
Ще ся волі в Україні піснь гучна розляже,
За Карпати відоб'ється, згомонить степами,
України слава стане поміж народами.

Приспів: Душу, тіло ми положим за нашу свободу.
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Дорогі п'ятикласники і п'ятикласниці!

Цей підручник стане для вас основною навчальною книгою з української літератури, цікавим співрозмовником, добрим другом і щирим порадником у п'ятому класі. Він складається із чотирьох просторів — пізнання, читання, завдань, цікавинок.

У **просторі пізнання** ви знайдете цікаві факти із життя й діяльності українських письменників, необхідні відомості з теорії літератури, міркування про художні твори. Це допоможе вам пізнавати світ літературних героїв, красу художнього слова, аналізувати тексти різних тематики і жанрів.

Простір читання — це фольклорні й літературні твори, які поведуть вас у дивовижний світ казки, пригод, розгорнуть сторінки нашої історії та культури, запросять у мандрівку Україною, розкриють красу природи. Тлумачення незрозумілих слів, приклади їх використання ви знайдете у примітках.

У **просторі завдань** подано різного рівня складності запитання, тестові завдання, інтерактивні ігри, пошукові, творчі, проектні та інші види вправ на основі прочитаного, попереднього літературного та життєвого досвіду, знань з інших предметів. Ви зможете навчитися самостійно шукати, досліджувати, аналізувати, порівнювати, узагальнювати й оцінювати матеріал; застосовувати набуті знання в житті; перевірити результативність своєї діяльності; реалізувати бажання писати власні тексти, буктрейлери, відеовідгуки на прочитані твори, створювати ментальні карти, інтерактивні плакати. До завдань наведено зразки, подано вказівки, пояснення, інструкції, які допоможуть виконати їх індивідуально, в парах, групах чи колективно.

Рекомендовані авдіо-, відео- та візуальні матеріали, покликання на різноманітні джерела інформації допоможуть зробити вашу пошуково-дослідницьку діяльність цікавою, а інтерактивні вправи та робота з графічною інформацією сприятимуть розвитку критично-го, логічного й творчого мислення.

Простір цікавих відомостей і фактів захоплюватиме додатковою інформацією до навчального матеріалу, яка розширить ваші уявлення про літературу і світ.

У підручнику також є ілюстрації до художніх творів, зображення зразків різних видів мистецтва, цікава інфографіка. Окремо подано матеріал для узагальнення та систематизації вивченого, з виразного читання поетичних і прозових творів, словник літературознавчих термінів.

Матеріал підручника пропонує корисні моделі мислення та поведінки, що допоможе вам стати допитливими, цікавими особистостями, патріотами своєї країни, працелюбними, правдивими та доброчільними людьми. Працюючи з ним, ви зможете знайти відповідь на безліч запитань, розвинути пошукові навички, вміння спілкуватися та взаємодіяти, об'єктивно оцінювати життєві ситуації, події та власну діяльність.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

Запитання і завдання за матеріалом, який вивчаєте

Завдання щодо аналізу жанрово-змістових, мовних особливостей твору, характеристики героїв

Завдання пошуково-дослідницького характеру

Творчі завдання та завдання щодо практичного застосування набутих знань

Завдання для розгляду твору в мистецькому контексті та з урахуванням міжпредметних зв'язків

Інтерактивні, ігрові та проектні завдання для роботи в парах, групах

ВСТУП

Роль книги і читання в житті людини

Література як художнє відтворення життя

До книги ми звертаємося впродовж усього життя, бо вона є джерелом знань і мудрості, порадницею та цілителькою душі. З нею проявляємо різні емоції, відкриваємо невідомі світи, пізнаємо себе. У кни�ах є все: факти і події, знання і досвід, почуття і мрії. Цінність книг і важливість читання підтверджує народна мудрість:

«Хочеш пізнати світ — читай книжки»,

«Золото добувають із землі, а знання — із книг».

Книга прийшла до людей, тільки-но вони винайшли письмо. Перші книги були рукописними. Їх писали на глиняних табличках, корі дерев, папірусі, пергаменті і на тканинах. У навчанні користувалися книгами у формі воскових дощечок. Для великих текстів аркуші папірусу та пергаменту склеювали в сувої. Більшість ранніх книг були книгами-сувоями. У XIII столітті книги писали вже на папері, аркуші зшивали в корінці й оправляли шкірою, деревом та іншими матеріалами. Книгу такої форми називають книгою-кодексом.

Пам'ятник
першодрукареві
Івану Федорову
у Львові

? Хочете дізнатися більше? Перегляньте навчальне відео «Як з'явилася книга» (https://academia-ps.com.ua/ul5/ul5_1.mp4).

Важливість книг люди зрозуміли ще в сиву давнину. У Єгипті у III ст. до н. е. було засновано найбільшу в ті часи Александрійську бібліотеку, у фондах якої зберігали, переписували й досліджували книги.

Найдавніша українська книга — Остромирове Євангеліє. Вона написана в XI столітті на пергаменті. Київський князь Ярослав Мудрий зібрав велику першу бібліотеку на Русі.

Перші книги були дуже дорогими, бо кожну з них писали й переписували від руки. Людей, які цим займалися, називали *скрипторами*, а майстерні, де вони працювали, — *скрипторіями*.

У 1440 р. німецький майстер Йоганн Гутенберг винайшов друкарський верстат і почав друкувати книги на папері. Першими українськими друкарями були Іван Федоров (Федорович) і Степан Дропан.

Нині, окрім паперових книг, популярні й електронні.

Основою книги є твір. Залежно від того, який твір уміщений у ній, розрізняють *художні книги* (казки, романі, повісті, оповідання, комікси та ін.), *нехудожні книги* (підручники, посібники, довідники, словники, енциклопедії) і *музичні книги* (видання нот).

?

А якими книгами ви користуєтесь найчастіше?

Теорія літератури

Літературний твір — усний чи письмовий твір художньої і нехудожньої літератури.

В основі художньої літератури — творча уява автора/авторки, який/яка описує події, що відбувалися або могли відбуватися, реальне або вимислене життя героїв/героїнь, використовуючи образну мову.

Теорія літератури

Художня література — це твори, у яких дійність постає в художніх образах, змальованих засобами мови.

Александрійська бібліотека.
Гравюра Отто фон Корвіна

Художню літературу ще називають *красним письменством, словесним мистецтвом*. Письменник/письменниця творить сюжет, образи героїв/героїнь за допомогою своєї уяви, використовуючи для їх зображення все багатство мови.

Інші види мистецтва — це музика, театр, кіно, образотворче мистецтво (живопис, графіка, скульптура), хореографія. Кожен із них відтворює світ своїми засобами: художник/художниця використовує колір, лінії, світлотіні; музикант/музикантка — звуки, ритм, а хореограф/хореографка — кроки, рухи тіла.

Література, зображуючи почуття, стосунки, побут і звичаї людей, не копіє дійсність, а знаходить у ній те особливе, що захоплює читачів/читачок, спонукає співпереживати героям/героїням, почуватися співучасниками/співучасницями подій, які розгортаються у творі.

Читання — основа навчання, один із найкращих способів отримання інформації. Воно допомагає вчитися жити, розвиває мислення та уяву, збагачує словниковий запас, формує світогляд і спонукає до творчості.

Чи погоджуєтеся ви, що книга і читання є важливими в житті людини?

Чому корисне читання

- Поліпшує фізичний та емоційний стан.
- Розвиває мислення (аналітичне, критичне, логічне, творче, образне).
- Розвиває інтелект (навички розуміння прочитаного, розширює кругозір).
- Поліпшує мозкову активність (змушує мозок постійно працювати, тренує пам'ять і логіку).
- Спонукає до творчості (створення і реалізація ідей).
- Допомагає у спілкуванні (збагачує запас слів і допомагає розуміти емоції інших, співпереживати).
- Формує норми поведінки.
- Знижує стрес (спосіб забутися й «утекти від реальності» внаслідок занурення в художню книгу).

Серед читачів/читачок є багато таких, які вміють самостійно обирати й читати книжки, розуміти зміст твору й розмірковувати над ним, уявляти та емоційно переживати прочитане, подумки весити діалог з автором/авторкою, героями/геройнями твору. Їх називають *компетентними читачами/читачками*.

Читання — джерело розвитку людини. Тому цю тему у своїй творчості порушують письменники/письменниці, художники/художниці, скульптори/скульпторки.

1. Як ви вважаєте, чому друкувати книги почали аж у XV ст.?
2. Яку книгу — електронну чи паперову — обираєте ви? Чому?
3. Пригадайте прочитані художні твори. Чи всі вони змальовують життя людини? Відповіді підкріпіть прикладами.
4. Створіть таблицю за зразком і впишіть жанри художньої та нехудожньої літератури, вказані в довідці.

Художня література	Нехудожня література

Довідка: казка, оповідання, поезія, наукова стаття, рекламне повідомлення, навчальний текст, стаття в газеті.

5. Попрацюйте в групах. Відтворіть історію книги, виконавши вправу: <https://learningapps.org/watch?v=pnm773ipc21>

6. Здійсніть віртуальну екскурсію в Музей книги і друкарства України.
<https://ostrohcastle.com.ua/virtualna-ekskursiya-muzeuem-knygy-ta-drukarstva/>
Поділіться своїми враженнями.

7. Розгляньте картину сучасної художниці Ірини Клеби «Дівчинка читає» та скульптуру Анни Джонсон «Пам'ятник дівчинці, що читає». Які думки викликають у вас ці роботи? Якими авторки побачили читачок?

Ірина Кліба.
«Дівчинка читає»

Анна Джонсон.
«Пам'ятник дівчинці, що читає» (Іспанія, Севілья)

Домашнє завдання

1. Які вислови відомих людей, прислів'я та приказки про читання і книги ви знаєте? Створіть власні картки за зразком.

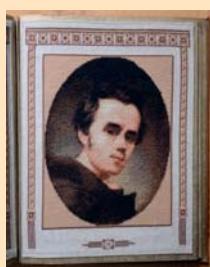
2. Чим корисне читання для вас? Як би ви доповнили інфографіку, подану на с. 8?
3. Створіть мультимедійну презентацію або підготуйте повідомлення про пам'ятники книгам і читачам/читачкам у світі.

Цікаво знати

- За даними Книги рекордів Гіннеса, найпопулярнішою книгою у світі є Біблія. Її загальний наклад за останні два століття становить майже вісім мільярдів примірників. Біблію перекладено понад 2500 мовами світу.
- Однією з найменших українських книг вважають «Кобзар» Тараса Шевченка, створений мікрогравером Миколою Сядристим. Книжка має 12 сторінок, площа кожної сторінки — 0,6 кв. міліметра. Перегортати сторінки можна тільки загостреним кінчиком людської волосини. Книжка зшита павутинкою. Обкладинка зроблена з пелюстки безсмертника. На ній зображене портрет Тараса Шевченка й хату, у якій він народився.
- Найважчою вважають «Історію південної півкулі», яку видрукувано у США. Її вага — 225 кг, ширина в розгорнутому вигляді — 2 м 70 см, а висота — 2 м. Щоб її гортати, використовують спеціальний двигун. В Україні найбільшою є «Книга побажань» (висота — 105 см, довжина — 68 см, вага — 20,12 кг), де вміщено 2012 побажань уболівальників футбольній збірній України.
- Єдина у світі вишита книга — «Кобзар» Тараса Шевченка, над створенням якої майже рік працювали Олена Медведєва та Анна Тимошок. Книга містить 48 сторінок розміром 36,5 x 26 см. На кожній сторінці є український орнамент. Вишитий «Кобзар» важить 3,3 кг, а зберігають його в спеціальній шкіряній сумці-футлярі.

Біблія Гутенберга, видана у 1456 р., найдорожча у світі

Вишитий «Кобзар» Олени Медведєвої та Анни Тимошок

1

Малі жанри фольклору та літератури

Фольклор і література

Яскрава самобутність українського народу, його культура, особливості сприйняття світу відображені у фольклорі. Фольклорні твори виражают уявлення, вірування, мрії, почуття народу. У них — боротьба за волю, розмаїтій світ танцю, музики, природи. З усної народної творчості бере початок художня література.

? *Пригадайте, що ви дізналися про фольклор у початкових класах. Які фольклорні твори вам запам'яталися?*

Знаєте, чим фольклорні твори відрізняються від літературних? А тим, що вони побутують в усній формі та в багатьох варіантах, які з'являлися під час переказування, виконання різними людьми. Ці твори не мають конкретних авторів. Їх упродовж століть збирали й записували фольклористи.

Відмінності між фольклорними та літературними творами

Фольклорні твори	Літературні твори
Найдавніші зразки словесного мистецтва	Постають на основі фольклорних традицій і є наступним етапом словесного мистецтва
Усна форма поширення	Писемна форма поширення
Колективність творення, авторство невідоме	Конкретний автор/авторка (писменник/писменниця)
Варіативність твору	Незмінність твору
Народна традиція зображення природи, людини, світу, моральних цінностей	Авторське, творче бачення і зображення природи, людини, світу, моральних цінностей

Теорія літератури

Фольклор (англ. folk — народ, lore — мудрість, знання) — усна народна творчість.

Усна народна творчість має спільні з літературою роди (епос, лірика, драма), схожі жанри (види, різновиди) та виражально-зображенальні засоби.

? Розгляньте інфографіку «Роди і жанри фольклору». Назвіть твори тих жанрів, які ви вже вивчили.

1. Що означає слово «самобутність»? Перевірте своє твердження за словником. У яких видах мистецтва і фольклору виявляється самобутність кожного народу?
2. Назвіть ознаки, за якими різняться фольклорні та літературні твори.
3. Наведіть приклади фольклорних творів таких жанрів: прислів'я, загадка, скоромовка, казка, легенда, міф.

Цікаво знати

- Науку, яка досліджує фольклор — закономірності та особливості його розвитку, характер і природу, жанри і тематику народної творчості тощо, називають фольклористикою.

Прислів'я та приказки – перлинни народної мудрості

Ви неодноразово спостерігали, як люди в мовленні, а письменники/письменниці у творах використовують прислів'я та приказки.

? Які прислів'я та приказки ви пам'ятаєте? Можливо, якісь із них часто повторюють учителі/учительки, родичі, друзі чи подруги?

Скарби народної мудрості — так називають прислів'я та приказки. Вони виникали на основі спостережень і узагальнень людей багатьох поколінь. Людський розум і досвід відбирали та шліфували їх століттями.

За змістом прислів'я та приказки мають пряме й переносне значення. Наприклад, прислів'я «Хочеш більше знати, треба менше спати» ми розуміємо буквально: аби щось мати, потрібно працювати. Прислів'я «Рання пташка росу п'є, а пізня — слози ллє» має переносне значення і повчає все робити вчасно.

Прислів'ям притаманна дотепність і точність: «Бджола мала, а й та працює», «Брехнею світ проходиш, а назад не вернеш». Здебільшого вони мають повчальний характер, ширші за обсягом від приказок, бо містять висновки і є завершеними реченнями («Землю прикрашає сонце, а людину — праця», «Зерно дозріває в землі, а людина — в труді»).

Приказки констатують факт, у дотепній образній формі наголошують на його особливості («Темної ночі зорі ясніші»). Оцінювання фактів їм не властиве.

Прислів'я виражают завершену думку, а приказки — неповну; вони нерідко є частиною прислів'я. Наприклад, приказка «Язык до Києва доведе» може бути частиною прислів'я «Язык до Києва доведе, а в Києві заблудить» або речення: «Марійка не знала дороги, але не хвилювалася, адже язык до Києва доведе».

Теорія літератури

Прислів'я — короткий, завершений за змістом стійкий, влучний вислів повчального характеру.

Приказка — короткий образний, влучний вислів, що не є завершеним і не містить повчання.

Прислів'я і приказки поділяють на тематичні групи: про природу, людину, хліборобський календар, науку, розум, працю, досвід, мораль, вдачу, поведінку тощо.

Прислів'я і приказки збагачують мовлення, додають ѹому образності, яскравості, емоційності.

? Розгляньте інфографіку «Ознаки прислів'я». Як ви думаєте, приказкам властиві такі самі характеристики?

ОЗНАКИ ПРИСЛІВ'Я

Лаконічність	Узагальнення народного досвіду і мудрості
Афористичність	Дотепність
Влучність	Повчальність
Стійкість вираження	Образність
Пряме і переносне значення	
Ритмічність і римування	

Художниця Вікторія Ковальчук

Українські прислів'я і приказки

ПРО ЖИТТЯ, РОДИНУ І ПОВЕДІНКУ ЛЮДИНИ

Життя прожити — не поле перейти.

Шануй батька й неньку, то буде тобі скрізь гладенько.

Високо літає, та низько сідає.

Кожна людина по справі впізнається.

Світ не без добрих людей.

ПРО ДРУЖБУ

Дерево міцне корінням, людина — друзями.
 Не той друг, хто медом маже, а той, хто правду каже.
 З ким поведешся, від того й наберешся.

ПРО МОРАЛЬ

Людей не суди, на себе погляди.
 У чужому оці порошинку бачить, а у своєму — колоди не помічає.
 Не копай другому ями, бо й сам упадеш.

ПРО ПРАЦЮ

Бджола мала, а й та працює.
 Без труда нема плода.
 Зробив діло — гуляй сміло.

ПРО НАВЧАННЯ

Вік живи — вік учись.
 Книга вчить, як на світі жить.
 Здобудеш освіту — побачиш більше світу.

ПРО МОВУ І СЛОВО

Птицю піznати по пір'ю, а людину — по мові.
 Будь господарем своєму слову.
 Не до ладу сказати — краще мовчати.

ПРО ПРИРОДУ ТА ЇЇ ЯВИЩА

Сонце блищить, а мороз тріщить.
 Природа одному мати, другому — мачуха.
 З великої хмари малий дощ.

ПРО ГОСПОДАРСТВО

Весняний день рік годує.
 Яке посієш, таке і пожнеш.
 На годину спізнився — за рік не доженеш.

1. Поміркуйте, чому прислів'я та приказки називають перлинами народної мудрості.
2. Чим відрізняються прислів'я від приказок?
3. Поясніть пряме та переносне значення прислів'я «Сім разів відміряй, а раз відріж».

4. Погрупуйте наведені вислови на прислів'я і приказки. Доведіть правильність свого рішення, використовуючи інфографіку «Ознаки прислів'їв».

- Людей питай, а свій rozум май.
- На все свій час.
- Без вірного друга — велика туга.
  - Стук-грюк, аби з рук.
- Не все то золото, що блищить.

5. Підберіть прислів'я і приказки, в яких ідеться:

- про людину, яка працює швидко і неякісно;
- про людську жадібність, бажання зла іншим;
- про те, що гуртом легше впоратися із завданням, ніж самому;
- про пораду не поспішати, а діяти, обміркувавши все.

6. Попрацюйте у групах. З'єднайте частини прислів'їв і розкрийте їхнє значення.

Зайця ноги носять,	а лінь марнує.
Хто дбає,	вовка зуби годують.
Не кажи гоп,	той і має.
Праця чоловіка годує,	таке й насіння.
Яке коріння,	поки не перескочиш.

7. Розгляньте ілюстрації Олександра Кошуля. Як ви розумієте прислів'я і приказки, до яких вони створені?

Хто
більше
читає,
той
більше
знає

Наука
в ліс
не веде,
а з лісу
виводить

Не
перо
пише,
а розум

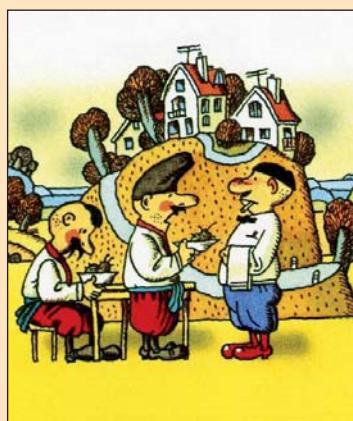
Ноги
носять,
руки
годують

Домашнє завдання

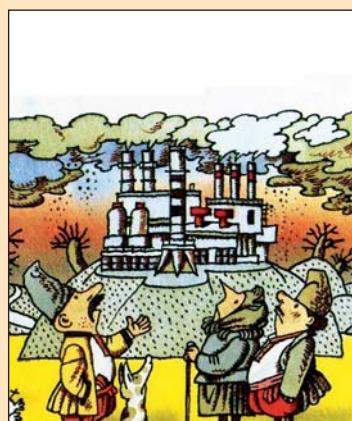
- Створіть електронний або паперовий нотатник фольклориста/фольклористки й упишіть прислів'я та приказки, погрупувавши їх за темами (про людину та її вдачу, про природу і пори року, про працю і господарську діяльність людини, про навчання і книги). Вивчіть напам'ять кілька з них.
- Напишіть коротке есе «Як я долаю труднощі», використовуючи прислів'я та приказки. Проведіть паралель між образами і ситуаціями, зображеними в прислів'ях, приказках, загадках, і власним життєвим досвідом.

Цікаво знати

- У 1991 р. ілюстратор Олександр Міхнушов створив серію листівок «Українські прислів'я», запропонувавши гумористичне та сучасне їх трактування.

За такої
страви
ляжеш
уздовж
лави

Рада б
зірка
зйти —
чорна
хмара
заступає

Для самостійного читання

У казочках та оповіданнячках збірки «За лісом, за пралісом золота діжа сходить» Іван Сенченко розкриває глибини народної мудрості й дає відповіді на запитання, як виникли прислів'я, приказки, народні загадки, що означають і коли доречно їх уживати. Цю книгу ви можете прочитати за поєднанням: <https://mala.storinka.org/іван-сенченко-ілюстрована-збірка-за-лісом-за-пралисом-золота-діжа-сходить.html>

Народні загадки

Із загадками ви ознайомилися ще в ранньому дитинстві й уже знаєте, що вони належать до малого фольклорного жанру. Загадки мають прихований зміст і потребують відгадування. Вони можуть бути віршовані або прозові. Основні їхні ознаки — влучність, стисливість і насиченість думки й вислову, різноманітний ритм, багатство *асонансів* (повторення голосних звуків) та *алітерації* (повторення однакових або близьких приголосних звуків), поетичність мови, образність. У загадках є епітети, порівняння, пестливі слова, звуконаслідування.

Загадки мають багато спільного з прислів'ями і приказками: переносне значення слів і висловів, метафорична мова, чіткість і стисливість викладу думки. Загадки, як і інші фольклорні твори, відображають певний час, умови буття й інтереси конкретних спільнот. Вони розвивають спостережливість, логічне мислення, кмітливість, інтелект.

? А ви використовуєте загадки в іграх, у навчанні? Пригадайте, які саме.

Первісне значення загадок було іншим. Колись їх пов'язували з магією, обрядами і звичаями українців. Особлива мова наближала загадки до замовлянья:

«Зоря-зоряниця, красна дівиця, по небу гуляла, сльози роняла; Місяць бачив — не підняв, сонце встало і забрало» (*роса*).

Загадками перевіряли тих, хто виrushав у дорогу, юнаків — на зрілість, наречених — перед одруженням, вояків — перед боем. Наприклад, герої/героїні народних казок «Мудра дівчина», «Яйце-райце», «Кобиляча голова», щоб здобути бажане, мають відгадати загадки.

Використання загадок вважали ознакою мудрості, уміле їх відгадування — ознакою кмітливості й веселої вдачі.

Теорія літератури

Загадка — дотепне лаконічне запитання, що потребує відгадування (відповіді).

Як же навчитися відгадувати загадки? Для цього треба зіставити життєві явища на основі спорідненості, подібності за певними ознаками, пам'ятаючи, що в загадках часто предмет, явище порівнюють із живими істотами чи навпаки.

Зіставлення можуть бути на основі:

— схожості зовнішнього вигляду, кольору предметів:

«По синьому морю
срібний човник пливе» (*місяць*);

— характерних властивостей, функцій та ролі в побуті:

«Маленька, гостренька,
Всім потрібна.
Усіх обшиваю,
Сама одягу не маю» (*голка*);

— спільних властивостей:

«Без рук стука,
без ног ню горить» (*бліскавка і грім*).

Відповідь у загадках зазвичай однозначна; іноді може бути кілька її варіантів: «За лісом, за пралісом золота діжка сходить» (*місяць або сонце*).

У віршованих загадках відповідь часто зrozуміла завдяки римуванню і є частиною тексту:

«Маю крила, та не птах,
На семи стою вітрах.
Тож мене і кличе всяк
Не інакше, як...» (*вітряк*).

У деяких загадках є протиставлення або заперечення: «Язика не має, а розуму навчає» (*книжка*).

Загадки бувають різними і за формою:

— загадки-запитання, що складаються з одного питального речення: «Хто на собі ліс носить?» (*олень*);

— загадки-розповіді: «Стоять коні на припоні, не п'ють, не їдять, а щоденно гладшають» (*огірки*);

— загадки-жарти: «З якого посуду не можна нічого поїсти?» (з *порожнього*), «Чим закінчується вечір і починається ранок?» (букою *«р»*).

У загадках — весь розмаїтій навколошній світ.

? Розгляньте інфографіку, в якій подано групи загадок за тематикою. Доповніть її і наведіть власні приклади загадок до кожної групи.

ГРУПИ ЗАГАДОК

Про природу

небо, земля, явища природи, рослини, тварини

Без вікон,
без дверей —
повна хата людей

МАК

Про людину

фізична природа людини, почуття, життя і смерть

Два братці через дорогу живуть,
а один одного не бачать

ОЧІ

Про діяльність, речі і побут людини

праця, навчання, музика, звичаї та обряди, абстрактні поняття

Біленьке, маленьке,
увесь світ одягає

ГОЛКА

Художниця Вікторія Ковальчук

Крім народних загадок, є й авторські — створені письменниками чи письменницями. Їх багато у творах Леоніда Глібова, Івана Франка, Тамари Коломієць, Дмитра Білоуса, Ігоря Калинця, Анатолія Качана та ін.

Українські загадки

ПРО ЯВИЩА ПРИРОДИ

1. Золотий пішов, а срібний прийшов (*сонце і місяць*).
2. Іде лісом — не шелестить,
Іде водою — не плюскотить (*промінь сонця або місяця*).

3. Чорна корова людей поборола, а біла підвела (*ніч і день*).
4. По соломі ходить, а не шелестить (*тінь*).
5. Один біжить, другий лежить, третій кланяється (*вода, берег, очерт*).
6. Рукавом махнув, дерева нагнув (*вітер*).
7. Не кінь, а біжить, не ліс, а шумить (*річка*).

ПРО ТВАРИН І ПТАХІВ

1. Що то воно: в воді водиться,
З хвостом родиться,
А як виростає,
Хвіст відпадає? (*жаба*).
2. Має гребінь — не може ним чесатися (*півень*).
3. Летіло, як міх, упало, як сніг, лопатами ходить, а рогом єсть (*гуска*).
4. Хвостик — як ниточка,
само — як калиточка¹,
а очі — як насінинки (*миша*).
5. Прилетіли гості, сіли на помості²,
Без сокири, без лопати
Поробили собі хати (*пташки, які зробили гнізда*).
6. Сам вечірньої години
Заховався в кущ калини —
Там на дудочку одну
Грає пісню чарівну (*соловей*).

Ілюстрації Валентини Мельниченко

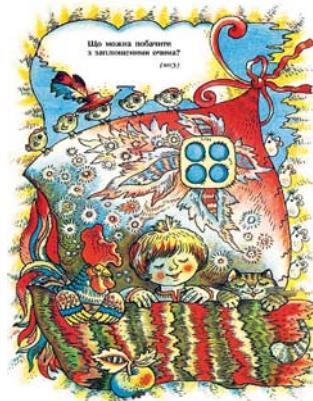
¹ Калиточка — торбинка для грошей.

² Поміст — підвищення, збиті з дощок; підлога. Приклади слововживання: закува-ла зозуленька в саду на помості (нар. пісня); як виросте трава на помості — фразеолігізм, що вживається у значенні «ніколи».

7. Летів птах через дах,
Сів на воротях
В червоних чоботях (*лелека*).

ПРО РОСЛИНИ

1. Літом одягається,
а на зиму одежі цурається (*дерево*).
2. Під одним ковпаком —
сімсот козаків (*мак*).
3. У вінку зеленолистім,
У червоному намисті
Видивляється у воду
На свою хорошу вроду (*калина*).
4. Ноги на полі,
Середина надворі,
Голова на столі (*корінь, стебло, зерно*).
5. На городі молода
Пишні коси розпліта,
У зеленії хустинки
Золоті хова зернинки (*кукурудза*).
6. Без рук, без ніг,
А пнеться на батіг (*квасоля*).
7. Живе один батько і тисячі синів має,
Всім шапки справляє, а собі не має (*дуб*).

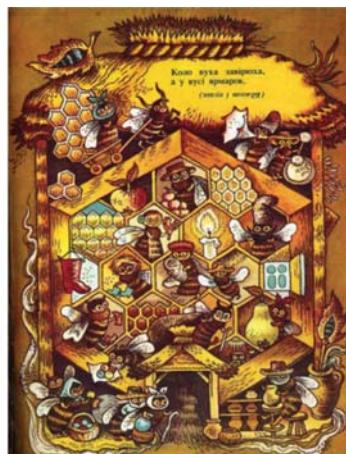
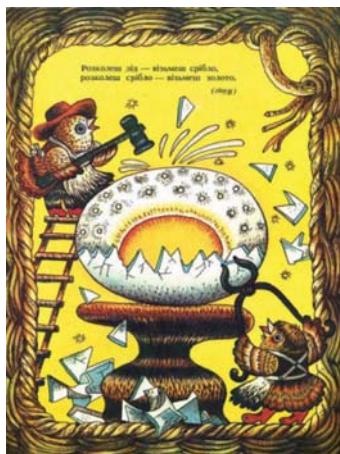
Ілюстрація
Валентини Мельниченко

ПРО ЛЮДИНУ

1. На ніч два віконця самі закриваються,
а зі сходом сонця самі відкриваються (*очі*).
2. Повен хлівець білих овець (*рот і зуби*).
3. Все життя один одного наздоганяють,
а обігнати не можуть (*ноги*).
4. Один говорить, двоє дивляться, двоє слухають (*язик, очі, вуха*).

ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ, РЕЧІ І ПОБУТ ЛЮДИНИ

1. Чотири брати
Під одним капелюхом стоять,
Одним поясом обв'язані (*стіл*).
2. Снігові поля, чорні грачі,
Хочеш розумним бути — бери та вчи (*книга*).

Ілюстрації
Валентини Мельниченко

3. Народився із землі, зарум'янивсь на вогні.
І з'явився на столі до борщу тобі й мені (*хліб*).
4. Не старіє, не вмирає, а все нищить, забирає (*час*).
5. Що у світі найшвидше? (*думка*).

1. Подумайте, що спільного мають загадки з прислів'ями і приказками.
2. Чи навчилися ви відгадувати загадки? Як це вам вдається?

3. Виразно прочитайте наведені загадки про природу, рослини, тварин, людину та її діяльність, побут. Проаналізуйте їхні зміст, форму, ознаки. Доведіть, що це загадки.
4. Назвіть ознаки загадок.

5. Використовуючи словесне і графічне малювання, запропонуйте своїм друзям загадки та відгадки.
6. Пригадайте прочитані твори. Чи є в них загадки? Створіть таблицю за зразком і заповніть її.

Назва твору	Загадка

7. Розгляньте ілюстрації Валентини Мельниченко. Які деталі зображені на них? Чи такими ви уявляли героїв загадок?

Домашнє завдання

- Складіть загадки-запитання і загадки-розвіді про тварин та речі побуту.
- Створіть кросворд на основі відповідей на загадки, використовуючи цифрові інструменти програми LearningApp чи іншої, доступної вам, або оформіть його на папері.

Цікаво знати

- Загадки є у фольклорі всіх народів світу. Наприклад, литовська загадка: «Двадцятеро коней за одну узду сам веду» (граблі); азербайджанська загадка: «Перед очима у всіх прокотився горіх. Підстрибом пострибав, шасть в хатину і — пропав...» (миша).
- Окрему групу становлять загадки про Україну, державні символи, українські традиції, звичаї.

«Красивий, щедрий рідний край
І мова наша солов'їна.
Люби, шануй, оберігай
Усе, що зветься...»
(Україна).

«Синьо-жовте полотнище
гордо майорить.
Це — ознака сили й слави
Української держави»

(український прапор).

Існують ще загадки-ребуси. У них слово або фраза зображені у вигляді малюнків, поєднаних з літерами, цифрами, нотами та іншими знаками.

(Кобзар)

(Україна)

Леонід Глібов

(1827—1893)

У родині його називали Льоликом, а за любов до рослин і квітів — «квітчастим королем».

Відомий український байкар, поет, драматург, педагог, громадський діяч народився 5 березня 1827 року в селі Веселий Поділ на Полтавщині в родині управителя помістя магнатів Родзянків. Дитинство його минало в селі Горби Кременчуцького повіту. Початкову освіту здобув у дома: мати навчила читати, пан Родзянко — писати, місцевий священник — Закону Божого, арифметики, латинської та грецької мов. Із тринадцяти років Леонід навчався

в Полтавській гімназії, де написав перші вірші. Через важку хворобу змушеній був покинути гімназію й повернутися до батьків. Прочитавши «Кобзар» Т. Шевченка та «Приказки» Є. Гребінки, почав писати українською мовою. Навчаючись у Ніжинському ліцеї вищих наук, створив байки «Вовк і Кіт», «Лебідь, Щука і Рак», «Зозуля й Півень», «Жаба й Віл», «Синиця» та ін.

Після закінчення ліцею Л. Глібов викладав історію та географію у дворянському училищі містечка Чорний Острів на Поділлі, географію в чоловічій гімназії Чернігова. Запам'ятався учням тим, що часто не давав домашнього завдання. Був учителем батька Лесі Українки.

У 1863 р. вийшла збірка «Байки Леоніда Глібова», яка містила 36 творів. У цьому ж році Валуєвським циркуляром були заборонені видання, написані українською мовою, і тому знищено майже весь наклад збірки. Було призупинено випуск газети, в якій працював Л. Глібов, і він залишився без роботи. Суворий нагляд поліції за ним тривав понад п'ятнадцять років. У 1872 р. Л. Глібову вдалося видати другу, доповнену збірку байок, а 1882 р. — її перевидати.

В останні роки життя Л. Глібов майже втратив зір і писав під лінійку з лупою. Вірші, загадки, байки та жарти для дітей, які публікував у дитячому журналі «Дзвінок», підписував псевдонімом «Дідусь Кенир». За переказами, цей псевдонім з'явився невипад-

ково. Колись батько Л. Глібова купив пташку — канарку, спів якої приходили послухати всі сусіди. Через це Леонідовому батькові дали прізвисько «Кенир».

Про рідну землю, красу природи Л. Глібов писав у ліричних віршах «Журба» («Стойть гора високая»), «Веснянка», «Зимня пісенька», алгоричному жарті «Квіткове весілля».

Поезію «Журба» поклав на музику Микола Лисенко. Пісня стала народною.

Л. Глібов майстерно володів словом. Це засвідчують його байки, акровірші, віршовані загадки та жартівливі пісеньки.

Теорія літератури

Акровірш — вірш, у якому перші літери кожного рядка утворюють якесь слово.

В акровіршах «Що за птиця?», «Хто розмовляє?», «Хто вона?», «Хто вони?», «Хто сестра і брат?» ідеться про характерні особливості комах, птахів, рослин, яких автор наділяє людськими рисами. Ці акровірші є водночас і загадками.

Загадки-акровірші — завжди сюжетні, іхні завершальні частини містять відгадки («Щоб дітям веселіш було...», «Була собі бабуся Гася...», «Химерний, маленький...», «Котилася тарілочка...» та ін.). У них відгадки закодовано в перших літерах рядків:

Сидить хитра баба аж на версі граба.

«Ой не злізу з граба! — дурить діток баба. —

Вловіть мені тую курочку рябую,

А я подарую грушку золотую» («Хто баба?»).

Ви зауважили, що в загадках Л. Глібов використав фольклорні мотиви? А в чому полягають відмінності між народними і його загадками?

Тема загадок і жартів Л. Глібова — явища природи, людина й речі, які її оточують. Ці твори нагадують народні загадки, тільки написані поетичною мовою. Вони збагачені образними описами, словами з переносним значенням.

Чи доводилося вам читати загадки-жарти? Про що в них ішлося?

«*Бачить — не бачить*» — загадка, в якій Л. Глібов описує книжку, використовуючи епітети «щаслива», «мудра», «жартівлива», «правдива». Завдяки перенесенню людських рис на предмет («*бачить — не бачить*», «*чути — не чує*») характеризує її.

Образно та поетично змальовує автор сонце і ніч у загадці «*Котилася тарілочка*». Наслідуючи фольклорні зразки, він називає сонце «золотою тарілочкою», а ніч — «чорною бабою» в «чорному жупані¹». Жартівливого тону загадці додає опис невідомого, довгохвостого, гостроносого птаха на восьми ногах, яким виявився комар.

Загадки

БАЧИТЬ — НЕ БАЧИТЬ

Бачить — не бачить,
Чути — не чує,
Мовчки говорить,
Добре мудрує.
Кривду соромить,
Правди навчає,
Часом жартує,
Всіх звеселяє.
Люба розмова, —
Будемо, діти,

З нею довіку
Жити-дружити.
Хто ж то такая
В світі щаслива,
Мудра, правдива
І жартівлива?
Як не вгадали,
Стану в пригоді:
Річ коротенька —
Книжка та й годі.

КОТИЛАСЯ ТАРІЛОЧКА

Котилася тарілочка
По крутій горі,
Забавляла любих діток
У моїм дворі.
Нам тієї тарілочки
Чому не любить —
Хорошая, золотая
І як жар горить.
Прийшла баба — сама чорна
І чорний жупан, —
Заховала тарілочку
У синій туман.
Постихали співи й жарти
У дворі моїм;

Золотої тарілочки
Стало жаль усім.
Зачинився я у хаті,
У віконці став
І про тую тарілочку
Співати почав:
«Туманочку, туманочку!
Поклонись зорі,
Покоти нам тарілочку
По нашій горі...».
Де не взявся із-за лісу
Невідомий птах,
Довгохвостий, гостроносий
На восьми ногах.

¹ Жупан — старовинний верхній чоловічий або жіночий одяг, оздоблений хутром. Приклад слововживання: пошити жупан, накинути жупан на плечі.

Тільки став я приглядаться —
 І що, і відкіль,
 А він зразу розігнався —
 І в вікно сусіль¹...
 Я — на піч та у куточку
 Зігнувсь, притаївсь,
 І, щоб птах той не надибав,
 Ряденцем² укривсь.
 Навіжений птах літає,
 Не найде ніде
 І тонесенько виводить:
 «А де дідок, де?».
 Закричав горлатий півень
 І прогнав мій страх,
 Я зрадів — і не побачив,
 Де той дівся птах.
 Золотую тарілочку
 Всі знають давно:
 То на небі *сонце ясне*,
 На ввесь світ одно.
 Чорна баба — *нічка темна*:

Ілюстрація Галини Сокиринської

Із давніх-давен
 Покриває все на світі,
 Як погасне день.
 Заховався, шуткуючи,
 Дідусь-господар,
 Щоб не зразу догадались,
 Що той птах — комар.

Акровірші

ХТО ВОНА?

Лиха зима сховається,
 А сонечко прогляне,
 Сніжок води злякається,
 Тихенько тануть стане, —
 І здалеку бистресенько
 Вона до нас прибуде,
 Кому-кому любесенько,
 А дітям більше буде.

ЩО ЗА ПТИЦЯ?

Між людьми, як пташка, в'ється,
 У людей і єсть, і п'є;
 Ходить старець, просить, гнеться,
 А у неї всюди є.

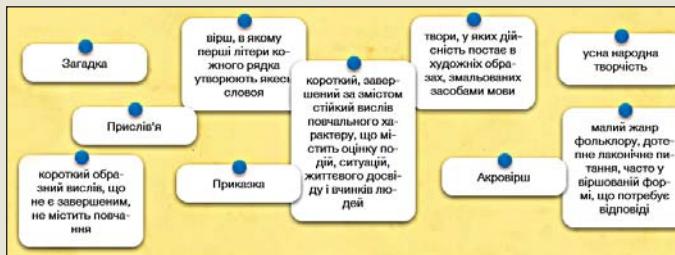

1. Як родинне оточення вплинуло на формування особистості Леоніда Глібова?

¹ Сусіль — розм., те саме, що шасть, шаснути — швидко рухатися.

² Рядно — вид покривала; різнокольоровий килим із грубої вовни.

2. Твори яких жанрів писав Леонід Глібов?
3. Які теми порушував він у своїх творах? Поміркуйте, що спонукало його до вибору саме цих тем.
4. З'єднайте поняття, його визначення і приклади творів зазначених жанрів, виконавши вправу в LearningApp за покликанням: <https://learningapps.org/display?v=p8mossbin21>

5. Виразно прочитайте загадку Л. Глібова «Бачить — не бачить». Проаналізуйте її сюжет. Чи вдалося б вам згадатися без авторської підказки, про який предмет ідеться?
6. У чому проявляються фольклорні мотиви в загадках Л. Глібова?
7. Які художні засоби використано в загадці «Котилася тарілочка»? Запишіть у зошитах.
8. Попрацюйте у групах. Підберіть до загадок Л. Глібова народні загадки за однією із названих спільних ознак: 1) одна і та сама відгадка; 2) подібний опис зашифрованого предмета чи явища; 3) одні й ті самі художні засоби; 4) одинаковий тип зіставлення. Наприклад, «Бачить — не бачить» Л. Глібова і народна загадка «Ні думає, ні гадає, а других навчає». Охарактеризуйте художні ознаки загадок Л. Глібова.
9. Розгляньте ілюстрації до акторів і загадок Л. Глібова. Чи відповідають вони змістові творів?

Домашнє завдання

1. Підготуйте біографічний етюд про Л. Глібова або мультимедійну презентацію одного з його творів.
2. Вивчіть напам'ять одну з його загадок.

2

Народні та літературні казки

Народні казки

Світ казок чарівний і неповторний. У ньому живуть цікаві й фантастичні герої/героїні, відбуваються неймовірні події, але завжди перемагає добро. За якими ж ознаками розпізнати казку? За традиційним початком, цікавим закінченням, поєднанням реального і вигаданого, оптимізмом, дотепністю, розважальністю, чарівними предметами, магічними числами.

? Ви вже прочитали багато казок. Наведіть приклади для підтвердження цього.

Українські народні казки відображають життєвий досвід, мудрість і мрії народу, важливі історичні події. Вони прославляють добро, хоробрість, любов до рідної землі, високі морально-етичні цінності.

Казка має усталену будову: зачин, основну частину, кінцівку. Зачин і кінцівка зазвичай стандартні: «Жили-були...», «Жили-були дід і баба...» і «Живуть-поживають, добра наживають», «Вам казка, а мені бубликів в'язка».

? Пригадайте казки, які починалися саме так.

У казці протиставлені добрі та погані персонажі, немає розгорнутих описів природи чи побуту, але є народні прислів'я, приказки, загадки.

Теорія літератури

Народна казка — епічний розповідний сюжетний твір, в основі якого — захоплива розповідь про вигадані події та явища, що сприймаються і переживаються як реальні.

Ви вже знаєте, що за змістом народні казки поділяють на три групи: казки про тварин, чарівні та соціально-побутові.

Казки про тварин. Головні герої в них — тварини. Виникли ці казки найдавніше, на основі вірувань первісних людей, що тварини, рослини, предмети, явища природи мають такі самі властивості, як і вони. З часом ці казки ставали подібними на байки. Оповідачі наділяли звірів, птахів, риб, предмети людськими чеснотами та вадами, а діяли вони здебільшого за таких обставин, що їй люди.

? Чи погоджуєтесь ви з твердженням, що світ казок про тварин є відображенням людського світу? Аргументуйте свою позицію.

Казки про тварин невеликі за обсягом, побудовані переважно за традиційною схемою: зачин, основна частина, кінцівка. У них — проста композиція, впізнавані образи-маски (лисиця — хитра, зайчик — боягуз), діалогова мова, кілька разів можуть повторюватися події. До цієї групи належать українські народні казки «Колобок», «Лисичка-сестричка», «Цап та баран», «Сірко», «Пан Коцький», «Коза-дереза», «Котик і півник» та ін.

? Які з названих казок вам відомі? А якими творами ви б доповнили цей перелік?

Чарівні казки. Казки цієї групи найпоширеніші. Вони також тісно пов'язані з давніми віруваннями народу, тому предмети і явища в них поводяться як люди, ніби вони теж мають душі. У цих казках переважають фантастичні, тобто неможливі в реальному житті, події, добро перемагає зло, гостро протистоять позитивні та негативні персонажі. Герої/героїні наділені надзвичайними силою, здібностями, винахідливістю, що допомагає їм долати випробування на шляху до мети. Тому чарівну казку ще називають геройчною або геройко-фантастичною.

Теорія літератури

Фантастичний художній твір — це твір, у якому зображені вигаданий світ, щось наразі невідоме, неможливе, нездійснене.

Творча фантазія — уява, здатність людини створювати вигадані ситуації, події та образи.

У чарівних казках позитивному героєві/героїні часто допомагають фантастичні істоти, явища природи, люди надзвичайної сили

(«Дарунки з трьох зернин», «Ох», «Яйце-райце»). Є в них мотиви перевтілень, а також магічні, фантастичні предмети.

? Чи читали ви казки про живлючу-цілючу воду, чарівну паличку або інші чарівні предмети? Що в них вам найбільше сподобалося?

Чарівні казки мають своєрідний зачин («Жили-були...»), повторення подій («І знову він каже...»), потрійність дії («тричі просив стрілець яйце-райце у трьох родичів»), причиново-наслідкові зв’язки між подіями та явищами, протиставлення персонажів. Риси характеру і вчинки персонажів гіперболізовані («щука випила всю воду з річки»).

Теорія літератури

Гіпербола — перебільшення особливостей, ознак предмета, явища або дії.

Так, у казці «Яйце-райце» є і фантазія (з одного яйця виходить багато худоби), і гіпербола (дочка змії за одну ніч викорчувала луг, зорала землю, засіяла пшеницею, вижала її, склала в скирти і з тієї пшеници спекла паляничу).

Обов’язкові ознаки чарівних казок — незвичайність, надприродність, таємничість, дивовижність подій, квест і подорожі головного героя чи головної героїні. Такими є українські народні казки «Чарівне горнятко», «Іван-побиван», «Легінь», що повернув людям сонце, місяць і зорі», «Про Івана-богатиря», «Кирило Кожум’яка», «Вечірник, Полуночник і Світанок», «Мудрий Іванко», «Яйце-райце» та ін.

Соціально-побутові казки. За змістом ці казки про те, як і в яких умовах люди живуть (побут), як взаємодіють між собою, якими вони є за характерами і як сприймають їх та їхню поведінку (соціальні явища). У них переважають реальні життєві ситуації, протистояння по-

Ілюстрації Катерини Штанко

зитивних і негативних персонажів, майже відсутні фантастичні перетворення та чарівна вигадка. В усіх ситуаціях перемагають допитливі, розумні, кмітливі герої/героїні, які покладаються на себе.

Розум, працьовитість, скромність, моральні вчинки — те, що народ цінував найбільше. У казці «Мудра дівчина», наприклад, Маруся відгадує загадки — і пан повертає її батькові корову. Бідна дівчина виявляється мудрішою за пана й тоді, коли потрібно було розсудити чоловіків, які сперечалися, чие лоша. Фінал казки — щасливий: пан відпускає Марусю, а правда торжествує.

Найпопулярніші соціально-побутові казки: «Названий батько», «Язиката Хвеська», «Вівчар, пан, його внук і бичок», «Розумний бідак і ненажерний багатир», «Як Іван гуску ділив» та ін.

? Пригадайте спільні та відмінні ознаки кожної групи казок, працюючи з таблицею.

Казки про тварин	Чарівні казки	Соціально-побутові казки
СПІЛЬНІ ОЗНАКИ		
<ul style="list-style-type: none"> однакова будова; розвідний характер; захоплива розповідь; позитивні й негативні персонажі; 	<ul style="list-style-type: none"> використання малих форм фольклору; прославлення найкращих рис і вчинків людини; оптимізм; дотепність 	
ВІДМІННІ ОЗНАКИ		
Казки про тварин	Чарівні казки	Соціально-побутові казки
Дійові особи		
Тварини	Реальні й вигадані герої	Звичайні люди
Зображеній світ		
Світ тварин	Фантастичний світ	Реальна дійсність
Особливі ознаки		
Одухотворення природних явищ, тварин	Чарівні предмети, перевтілення, надприродна сила героїв/героїнь	Зображення реальних ситуацій, побуту

1. Назвіть особливості казки.
2. За якими ознаками можна відрізняти чарівні казки від казок про тварин та соціально-побутових?
3. Пригадайте казки, які ви прочитали. Створіть таблицю за зразком і впишіть їхні назви, визначивши належність до конкретної групи. Обґрунтуйте свої дії.

Казки про тварин	Чарівні казки	Соціально-побутові казки

4. За поєднанням <https://view.genial.ly/6197eb98b2320e0de7301475/interactive-image-interactive-image> розгляньте інтерактивний плакат, який представляє українські народні казки та казки народів світу. Спробуйте відгадати за малюнками назви казок. Які з них ви знаєте? А які б вам хотілося прочитати? Чим вони зацікавили?

5. Пригадайте мультфільми, зняті за мотивами українських народних казок. Які з них рекомендували б переглянути іншим?

Домашнє завдання

1. Підготуйте схему «Ознаки народної казки».
2. Виразно прочитайте казку «Яйце-райце». Підготуйтесь до її переказу (близько до тексту, стисло, вибірково, від імені одного персонажа).

Цікаво знати

- Казки народів світу мають подібні мотиви, сюжети, образи, композиційні прийоми. Таку подібність фольклористи пояснюють по-різному:
  - 1) усі казки розвинулися з єдиного джерела — міфу;
  - 2) казки «мандрують» по світу від одного народу до іншого;

3) на початках своєї історії люди мали подібні умови життя, однакове розуміння явищ природи, схожі уявлення про світ і себе в цьому світі, що позначилося й на казках.

Яйце-райце

(Народна казка)

Колись була птиця-жайворонок царем, а царицею — миша, і мали вони своє поле. Посіяли на тім полі пшеницю. Як уродила їм та пшениця — давай вони зерном ділитися. От одне зерно зайве було. Миша каже:

— Нехай мені буде!

А жайворонок каже:

— Нехай мені!

Думають вони: що тут робити? Пішли б позиватися, та немає старших за них: немає до кого йти позиватися. Потім миша каже:

— Ну, я лучче його перекушу.

Цар на це діло згодився. Миша тільки взяла зерно в зуби та в нору й побігла. Тут цар-жайворонок збирає всіх птахів, щоб звоюва-

ти царицю мишу, а цариця скликає всіх звірів — і почали війну. Як вийшли в ліс — то що звірі хочуть яку птицю розірвати, то вони на дерево; або птиця як візьме, літаючи, бити звірів, то вони в нору... Так билися цілий день, а потім увечері сіли всі спочивати. Коли цариця зогляділась — аж немає на війні комашні. Тоді вона звеліла, щоб конче була на вечір і комашня. Коли це приходить і комашня. Цариця й нагадала їй, щоб вона вночі полізла на дерево і за одну ніч повідкушувала птиці пір'я коли крил.

На другий день, тільки-но розвиднілось, цариця кричить:

— Ану, вставайте воюватися!

Птиця що підійметься, то й упаде на землю, — так звір її і розірве. І цариця повоювала царя.

А орел бачить, що то лихо, сидить на дереві і не злітає. Коли тут іде стрілець, бачить, що орел сидить на дереві, як націлиться на нього. А той орел так просить його:

— Не бий мене, голубчику, я тобі у великій пригоді стану!

Стрілець удруге націливсь, він ще його просить:

— Візьми лучче мене та вигодуй, то побачиш, в якій я тобі пригоді стану!

Стрілець ще наміривсь стріляти, утретє. Орел знов його почав просити:

— Ей, голубчику-братику! Не бий мене та візьми до себе — я тобі у великій пригоді стану!

Стрілець повірив йому: поліз, та зняв з дерева, та й несе його додому. А він йому каже:

— Принеси мене до своєї хати та годуй мене м'ясом доти, поки в мене крила повідростають.

А в того чоловіка було дві корови, а третій бугай. Він зараз і зарізав йому одну корову. Орел ту корову за рік з'їв та й каже тому чоловікові:

— Пусти мене, я політаю, побачу, чи вже відросли крила. Той чоловік і випустив його з хати. Орел літав, літав та й прилетів опівдні назад до того чоловіка, каже йому:

— Ще в мене мала сила — заріж іще одну ялівку!

Той чоловік послухав його та й зарізав. Орел і з'їв її за рік. Та знову як полетів... Пролітав мало не цілий день, увечері знову прилітає та й каже йому:

— Заріж іще й бугая!

Той чоловік думає: «Що тут робити — чи зарізати, чи ні?». А потім каже:

— Більше пропало, нехай і це пропадає!

Узяв та й зарізав йому бугая. Він із'їв і того бугая таки за рік, а потім як полетів, то літав так високо — аж під хмарою. Коли це прилітає та й каже йому:

— Ну, спасибі тобі, чоловіче: вигодував мене, а тепер сідай на мене.

Той чоловік питаеться:

— Що з того буде?

А він йому каже:

— Сідай!

Той і сів.

Орел його поніс аж у хмару, а потім і пустив його додолу. Той чоловік летить додолу, коли це орел не дав йому долетіти до землі, підхопив його та й каже:

— А що, як тобі здавалось?

А він каже:

— Так, наче я вже неживий був.

Тоді орел йому каже:

— Отак саме й мені було, як ти на мене націлявся.

Потім каже:

— Сідай знов!

Тому чоловікові й не хотілося сідати на орла — ну, нема що робити, таки сів. Орел знов його як поніс, та аж у саму хмару, а звідтіль скинув його з себе — та підхопив його так, може, як на два сажні від землі, та й питаеться його:

— А що, як тобі здавалось?

Він йому каже:

— Так зовсім, наче вже кістки мої розсипались.

Тоді орел йому каже:

— Так само й мені було, як ти вдруге націлявсь. Ну, ще сідай.

Той сів. Орел як понесе його аж за хмару, та звідтіль і пустив його додолу, та підхопив уже аж коло самої землі, та тоді питаеться його:

— Як тобі здавалось, як ти летів на землю?

Він йому каже:

— Так, наче мене зовсім не було вже на світі.

Тоді орел йому каже:

— Отак же й мені було, як ти втретє націлявсь.

А потім каже:

— Ну, тепер уже ніхто нікому не винний: ні ти мені, ні я тобі. А тепер сідай на мене, та полетимо до моєї господи.

Ото летять та й летять, прилітають до його дядька. А він йому каже:

— Іди ж у хату, та як будуть питатися тебе: чи не бачив нашого небожа, то ти скажеш: як дасте яйце-райце, то й на вічі приведу.

Він приходить у хату, коли це йому кажуть:

— Чи по волі, чи по неволі?

А він їм каже:

— Добрий козак усе по волі ходить.

Вони його питаютъся:

— Чи не чув ти там за нашого небожа? Бо вже третє літо, як пішов на війну, — та ні чутки, ні звістки.

А він їм каже:

— Як дасте яйце-райце, то й на вічі приведу.

Вони йому кажуть:

— Лучче нам його ніколи не бачити, як віддати тобі яйце-райце.

Тоді він виходить із хати та й каже орлові:

— Казали так: лучче нам його ніколи не бачити, як тобі віддати яйце-райце.

Орел йому каже:

— Летімо далі!

Летять та й летять, та й прилітають до орлового брата, та й тут чоловік те саме говорив, що в його дядька, — таки й тут не получив яйце-райце.

Прилітають до його батька, а орел йому каже:

— Іди в хату, та як будуть питатися за мене, то скажеш, що бачив і на вічі приведу.

Увіходить чоловік у хату, а вони йому кажуть:

— Чи по волі, чи по неволі?

Він їм:

— Добрий козак усе по волі ходить.

Вони його стали питатися:

— Чи не бачив нашого сина? Бо вже як немає — четверте літо: десь пішов на війну, та, мабуть, убили його там.

А він їм каже:

— Я бачив, але як дасте яйце-райце, то я й на очі приведу.

Батько орлів каже йому:

— Нащо ж воно тобі? Лучче ми тобі дамо багато грошей.

Він каже:

— Я не хочу грошей, мені дайте яйце-райце!

— Піди ж приводь, зараз тобі дамо!

Ілюстрація Валентини Мельниченко

Він уводить орла в хату. Тоді його батьки так зраділи, що дали яйце-райце і сказали:

— Тільки не розбивай ніде на дорозі, а як прийдеш додому, то погороди загороди велиki, а тоді його і розіб'єш.

Він іде та йде, та так схотілось пити йому... Коли це найшов криничку. Тільки що став пити воду, та якось об цебрину й розбив те яйце-райце. Як узяв скот вернути з того яйця!.. Верне та верне. Гониться він за тим скотом, то що з того боку піджене, на другий розійдеться... Кричить бідолаха — нічого сам не зробить! Коли це іде до нього змія й каже йому:

— Що ти мені даси, чоловіче, як я тобі скот цей вжену в те яйце?

А він їй каже:

— А що тобі дати?

Вона йому каже:

— Даси те, що без тебе стало дома?

А він каже:

— Дам!

Ото вона йому гарненько загнала той скот у яйце, заліпила славно яйце і дала йому в руки.

Він приходить додому, аж там без нього син народився. Ударив він об полі руками:

— Це ж я тебе, сину, віддав змії!

Ну, ото журяться вони з жінкою, а далі кажуть:

— Нема що робити, журбою не поможеш! Якось треба жити.

Погородив він загороди велиki, розбив те яйце, випустив скот і забагатів.

Живуть вони, аж поки син підріс. От син і каже.

— Це ви мене, тату, віддали змії. Ну, дарма, якось буде!

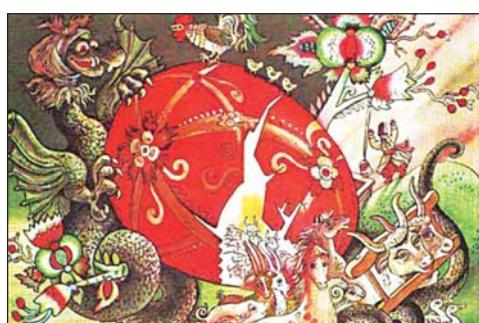
От він зараз і пішов до змії.

Приходить до неї, а вона йому каже:

— Зроби мені троє діл та й підеш собі додому, а як не зробиш, то я тебе з'їм!

А коло її хати був великий луг — скільки оком зглянути! Так вона йому каже:

— Щоб ти за одну ніч отої луг викорчував, і щоб там ізорав, і пшениці насіяв, ізжав її, в скирти поклав, і щоб в ту ніч з

Ілюстрація Валентини Мельниченко

тієї самої пшениці мені паляницию спік: поки я встану, щоб вона на столі лежала.

Він іде до ставка та й зажуривсь. А там близько був муріваний стовп, і в тім стовпі була зміїна дочка замурована. Він приходить сюди та й плаче. А дочка його питаеться:

— Чого ти плачеш?

А він каже:

— Як же мені не плакати, коли змія загадала таке, що я ніколи його не зроблю, а вона сказала, щоб за одну ніч зробив.

Вона його питалась:

— А що ж там?

Він їй і розказав. Вона йому каже:

— Як візьмеш мене за жінку, то я тобі все зроблю так, як змія казала.

Він каже:

— Добре!

Вона йому каже:

— Лягай же тепер спати, а завтра рано щоб устав та понесеш змії паляницию.

От пішла дочка змії до того лугу та як свисне: той луг тріщить, лущить — на тім місці ореться, пшениця сіється... — до світу спекла паляницию, дала йому. Він приніс до змії в хату і поклав на столі.

Змія прокинулася, вийшла в двір та й дивиться на той луг, тільки сама стерня та скирти стоять. Тоді йому каже:

— Ну, справивсь! Гляди ж, щоб і вдруге діло зробив! Та зараз йому й загадала:

— Щоб ти оту гору розкопав, і щоб туди Дніпро йшов, а коло того Дніпра побудуй комори: щоб байдаки туди приставали, ѹ щоб ти ту пшеницию продав на байдаки. Як устану рано, то щоб це все було готове!

Він ізнов іде до того стовпа та й плаче. Та дівка його питаеться:

— Чого ти плачеш?

Він їй розказав те все, що йому змія загадала. Так вона йому каже:

— Лягай спати, я це все пороблю.

А сама як свисне, то та гора розкопується, Дніпро туди йде, коло нього комори будуються... Тільки прийшла та збудила його, щоб він пшеницию видав купцям на байдаки з тих комор. Змія встає та й дивиться, що все так ізроблено, як вона йому загадала.

Тоді загадує йому втретє:

— Щоб ти цю ніч уловив золотого зайця і раненько щоб приніс мені в хату.

Він ізнов іде до того стовпа та й плаче. Та дівка питаеться його:

— Що вона загадала?

Він каже:

— Оце вже не жарти: хто його знає, як того золотого зайця зловити.

Вона каже йому:

— Одначе ходім до тієї скелі. Стань над норою, ти будеш ловити, а я буду гонити з нори, і гляди ж: що тільки буде виходити з нори — бери його: то золотий заєць!

Ото вона пішла та й жене. Коли це вилазить з нори гадюка та й сичить. Він її і пустив. Дівчина виходить із нори та й питаеться його:

— А що, нічого не вилазило?

А він каже:

— Ба, ні: лізла гадюка, а я побоявся її, щоб не вкусила, та й пустив.

А вона йому каже:

— А щоб тебе! Ото і є заєць! Ну, гляди ж, я ще раз піду; та як буде хто виходити й казатиме, що тут немає золотого зайця, то ти не вір, а хапай його!

Полізла та й жене. Коли виходить така стара баба та й питаеться того парубка:

— Чого ти, сину, тут шукаєш?

А він їй каже:

— Золотого зайця.

Вона йому каже:

— Де тут він узявся: тут його нема!

Сказала це та й пішла від нього. Коли це виходить та дівка та й питаеться його:

— А що, нема зайця? І ніщо з нори не виходило?

Він каже:

— Ба, ні: виходила баба стара та спіталась мене, чого я тут шукаю, а я сказав, що золотого зайця. А вона каже: тут його немає, то я її й пустив.

Тоді вона каже:

— Чом ти не держав: ото ж заєць! Ну, тепер більше ніде його не піймаєш, хіба я перекинуся зайцем, а ти мене принесеш і покладеш на стільці, тільки не віддавай змії у руки, бо як віддаси, то вона пізнає та розірве і тебе, і мене.

От вона так і зробила: перекинулась золотим зайцем, він узяв приніс того зайця, поклав його на стільці та й каже змії:

— Нате ж вам зайця, а я піду вже від вас.

Вона каже:

— Добре, йди!

Він пішов.

А змія тільки з хати, а заєць знову перекинувся дівчиною та за парубком. Почали вони вдвох утікати. Біжать та й біжать. Коли це змія побачила, що то не заєць був, а її дочка, — давай доганяти, щоб її розірвати. Та сама не побігла змія, а послала свого чоловіка. Змій біжить за ними: коли вони чують — аж стугонить земля... Тоді дівка каже:

— Оце вже за нами біжить! Я перекинусь пшеницею, а ти дідом, та будеш стерегти мене. Та як буде питаться тебе, чи не бачив парубка й дівки, чи не йшли сюди, то ти скажеш, що тоді, як ця пшениця сіялась.

Коли це змій летить та й питаеться того діда:

— Чи не бачив тут — не йшли парубок з дівкою?

А він каже:

— Ба, йшли.

Той питаеться:

— Давно ж вони йшли?

Дід:

— Тоді, як оця пшениця сіялась.

Змій каже:

— Цю пшеницю вже пора коситъ, а їх учора не стало.

Та й вернувся назад. Зміїна дочка зробилась ізнов людиною, а той дід парубком, та давай утікати.

Прилітає змій додому. Змія його питаеться:

— А що, не догнав? І нікого не зустрічав на дорозі?

А він каже:

— Ба, ні! Зустрічав: дід стеріг пшеницю, а я його питавсь: чи не бачив, тут не йшли парубок із дівчиною? А він каже: ішли тоді, як оця пшениця сіялась, але ж та пшениця така, що пора косити, — так я і вернувсь.

Тоді змія йому каже:

— Чом ти того діда й ту пшеницю не розірвав? То вони самі! Біжи вдруге за ними, та щоб до конче розірвав!

Летить змій. Коли ті чують, що летить ізнов, аж земля реве, так дівка каже:

Ілюстрація Катерини Штанко

— Ей, летить ізнов! Зроблюся я монастирем, таким старим, от-от розвалиться, а ти — ченцем; та як буде він тебе питатися, чи не бачив таких-то — скажеш: «Бачив тоді, як оцей монастир будувався».

Коли це летить змій та й питає того ченця:

— Чи не бачив — не йшли тут парубок і дівка?

А він каже:

— Я бачив тоді, як оцей монастир роблено.

А змій каже йому:

— Їх учора не стало, а цей монастир уже годів сто, як роблено.

Сказав це та й вернувся назад.

Приходить додому та й розказує змії:

— Бачив одного ченця, коло монастиря ходив; як я його питався, то він сказав, що бігли тоді, як оцей монастир роблено, але тому монастиреві уже років сто, а їх учора не стало.

Тоді вона йому каже:

— Чому ти не роздер того ченця і монастиря не розвалив, то ж вони! Тепер я сама побіжу!

Побігла.

Ото біжить... Коли ті чують — аж земля реве і гаряча. Дівчина тоді каже йому:

— Ей, отепер ми пропащі: уже сама біжить! Ну, я тебе зроблю річкою, а сама зроблюсь рибою-окунем.

Зробила.

Прибігла змія та й каже до тієї річки:

— А що, втекли?

Перекинулась зараз щукою, давай гонитися за тією рибою: що хоче вхопити, то окунь повернеться своїм пір'ям гострим до неї, то вона не візьме його. Гонилася, гонилася — так-таки не вловила та надумала всю воду з річки випити. Стала пити: пила-пила, напилась багато та й лопнула.

Ото тоді та дівка, що була рибою, каже тому парубкові, що був річкою:

— Тепер ми вже не біймось! Ходімо до твоєї господи; то ти підеш у хату, та гляди: усіх поцілуєш, тільки дядькової дитини не цілуй, бо як поцілуєш ту дитину, то забудеш за мене. А я поки наймусь у цім селі в кого-небудь.

Ото він прийшов у хату, з усіма поздоровкався та й думає собі: «Як же мені не поздоровкаться з дядьковою дитиною? Тож вони подумають щось погане про мене». Поцілував і дитину дядькову. Як поцілував, так і забув за ту дівку.

Ото побув півроку та задумав женитися. Йому нарадили одну гарну дівку, щоб він її брав; він за ту й забув, що його врятувала від змії, з іншою заручився.

От перед весіллям, увечері, кличуть на шишкі молодиць. Прикликали і ту дівку, що він з нею втікав, — хоч її й ніхто не знав, що воно за дівка. Стали бгати шишкі; та дівка зліпила з тіста голуба й голубку та й пустила додолу, а вони стали живі. Голубка й почала говорити до голуба:

— А ти забувсь, як я за тебе луг викорчовувала й там пшеницю сіяла, а з тієї пшениці паляницию спекла, щоб ти до змії відніс?

А голуб каже:

— Забув, забув!

Потім знов голубка каже:

— А ти забувсь, як я за тебе гору розкопувала і туди Дніпро пустила, щоб байдаки ходили до комор і щоб пшеницю ти продавав на байдаки?

А він каже:

— Забув, забув!

Потім знов голубка каже:

— А ти забув, як ми ходили вдвох за золотим зайцем? Ти й мене забув?

А голуб каже:

— Забув, забув!

Тоді парубок згадав за ту дівку — за цю-таки саму, що голуби поробила, та ту покинув, а з цією оженився. І тепер живе добре.

1. Поміркуйте, до якої групи належить казка «Яйце-райце». Доведіть свою думку, назвавши її ознаки.

2. Як поєднані в казці реальні та уявні персонажі, події? Що є фантастичним?

3. Чи є в цій казці малі фольклорні жанри? Якщо є, зачитайте їх.

4. Як ви розумієте назву казки? У яких інших формах усної народної творчості є образ-символ яйця?

5. Якими чарівними властивостями наділені предмети в казці?

6. Назвіть риси характеру, які властиві героям казки. У чому вони проявляються?

7. Складіть графічний план казки і відтворіть послідовність подій, використовуючи інфографіку чи мультимедійну презентацію.

8. Назвіть позитивних і негативних персонажів, які діють у казці. Охарактеризуйте їх, використовуючи схему:

9. Зверніть увагу на мову творів. Чи всі слова вам зрозумілі? Якщо ні — скористайтеся словником.
10. Назвіть приклади гіперболи в казці «Яйце-райце». Які ще художні засоби використано у творі?
- 11. Чи знаєте ви казки інших народів світу, де йдеться про переворення людини? Назвіть їх.
- 12. Розгляніть ілюстрації до казки. До яких її частин вони створені?
- 13. Знайдіть в інтернеті і прослухайте, як розповідає казку «Яйце-райце» Сашко Лірник. Чи всі епізоди такі самі, як у тексті? Як би ви передали емоції, викликані кінцівкою твору?

Домашнє завдання

1. Створіть картку¹ прочитаної казки за зразком на с. 47 і заповніть її після прочитання.
2. Відвідайте шкільну або інші бібліотеки чи зайдіть на їхні сайти, знайдіть казки народів світу. Укладіть список для читання.

¹ Такі самі картки пропонуємо створювати і після прочитання інших творів та книг.

КАРТКА ПРОЧИТАНОЇ КНИГИ		Сюжет (стислий переказ твору, 5–6 речень)	
Назва твору:		Герої (дійові особи):	
		Жанр:	
Ім'я:		Дата:	
Тема твору і порушенні проблеми:		Особисті оцінки і враження:	
		Клас:	

Літературні казки

Народні казки є джерелом літературної казки. Письменники/письменниці використовують фольклорні мотиви, образи, сюжети або створюють цілком оригінальні казки. У літературних казках також розгортаються фантастичні сюжети й діють фантастичні персонажі, реальність поєднана з вигадкою. І народні, і літературні казки мають повчальний характер.

Літературні казки — результат творчої уяви письменника/письменниці, тому вони не завжди мають традиційну будову, зокрема зачин і щасливе закінчення. Такими є казки українських письменників/письменниць Івана Франка, Лесі Українки, Бориса Грінченка, Наталії Забіли, Зірки Мензатюк, Сашка Дерманського, а також зарубіжних авторів Шарля Перро, Ганса-Крістіана Андерсена, братів Грімм.

? Чи доводилося вам читати літературні казки? Назвіть їх.

Літературні казки існують у писемній формі й тільки в одному варіанті. Цим вони відрізняються від народних, які поширювали

усно. У процесі розповідей народні казки зазнавали різноманітних змін, наслідком чого є велика кількість їхніх варіантів.

Теорія літератури

Літературна казка — прозовий або віршований художній твір письменника/письменниці, в основі якого — захоплива розповідь про вигаданий казковий світ, його події та явища.

Літературні казки можуть бути повністю вигадані автором/авторкою — їх називають *авторськими*, або запозичувати сюжети, героїв із фольклору.

Жанровими ознаками літературної казки також є:

- оригінальний казковий сюжет;
- авторська оцінка персонажів і подій;
- детальні описи подій, зовнішності, поведінки героїв;
- показ переживань, емоцій головних героїв;
- авторське використання художніх засобів.

? Порівняйте ознаки народної та літературної казок, використовуючи інфографіку. Поміркуйте над кожною позицією.

ОЗНАКИ КАЗОК

НАРОДНА КАЗКА

- створена колективно;
- відображає народні уявлення та ідеали;
- існує в усній формі;
- має різні варіанти;
- має традиційну будову;
- чітко розмежовує персонажів на позитивних та негативних;
- не містить детальних художніх описів;
- змальовує події, що відбуваються в умовному казковому часі й просторі;
- містить традиційні художні засоби

ЛІТЕРАТУРНА КАЗКА

- створена конкретним автором / конкретною авторкою;
- відображає авторське бачення;
- існує в писемній формі;
- має один варіант;
- може мати традиційну або змінену композиційну будову;
- персонажів зображає в розвитку, часто поєднуючи позитивні і негативні риси;
- містить детальні художні описи;
- змальовує події, які відбуваються як у казковому, так і в конкретному часі й просторі;
- містить авторські художні засоби

Іван Франко

(1856—1916)

За надзвичайну працьовитість, поєднану з глибоким розумом і великим талантом, Івана Франка називають академією в одній особі. Уявіть собі: він написав майже шість тисяч праць найрізноманітніших жанрів. Це означає, що в дорослому віці писав у середньому два-три твори на день.

? Деякі з них ви вже читали. Чи можете їх назвати?

Народився І. Франко 27 серпня 1856 року в с. Нагуєвичі поблизу Дрогобича Львівської області в сім'ї коваля. Шестилітнім пішов до школи в сусіднє село Ясениця Сільна, де провчився два роки. Відтак батько віддав його в Дрогобицьку школу при монастирі. Про цей період ідеться у Франкових оповіданнях «Грицева шкільна наука», «Олівець», «Отець-гуморист», «Красне писання». Після першого року навчання в школі його було визнано найкращим учнем у класі й нагороджено книжкою. Дев'ятирічним утратив батька, а згодом — і матір. Якийсь час йому допомагав вітчим Гринь Гаврилик.

Після школи продовжив освіту в Дрогобицькій гімназії. Багато читав, у шостому класі почав писати вірші, а згодом — поеми і драми, перекладав з інших мов. Мав феноменальні здібності: міг майже дослівно повторити годинну лекцію вчителя; знав напам'ять «Кобзар» Тараса Шевченка; домашні завдання з польської мови нерідко виконував у поетичній формі. Уже тоді почав комплектувати власну бібліотеку, зібравши майже 500 книжок українською та іншими європейськими мовами.

? Якою могла бути ця бібліотека, якби Іван Франко жив у наш час? Спробуйте описати її чи порівняти з власною домашньою бібліотекою.

Навчався І. Франко на філософському факультеті Львівського університету, екстерном здобув освіту в Чернівецькому та Віден-

сьому університетах. Писав поезію, прозу, збирав фольклор, перекладав з інших мов, досліджував літературу, був активним громадським діячем.

Іван Франко мав четверо дітей. «Життя, — говорив він, — мені мало всміхалося, а діти були тим весняним сонячним промінням, яке зігрівало мое серце». Він писав також для дітей і про дітей. Створив понад п'ятдесят літературних казок. Двадцять із них увійшли до збірки «Коли ще звірі говорили». У них І. Франко переробив народні сюжети й по-своєму їх переказав, а також звертався до казок інших народів, бажаючи їх «зробити так само нашими»: казка «Осел і Лев» написана за мотивами сербської казки, «Заець та Їжак» — за мотивами казки братів Грімм, «Лисичка і Журавель» — за мотивами російської казки, «Вовк війтом» і «Три міхи хитрощів» — за мотивами грецьких казок, а «Фарбований лис» — за мотивами індійської казки.

Герої казок досягають несподіваних успіхів: Осел здатний обдурити Лева; мудрий і гордий Кролик подолав сильного Ведмедя; Їжак перехитрив Лисицю з її трьома міхами хитрощів; Журавель добре засвоїв урок гостювання в Лисиці; авантюрист Лис зумів лицемірством і брехнею здобути над усіма звірями владу.

Усі казки І. Франка про тварин мають цікаві сюжети, повчальний морально-етичний зміст, алегоричні образи.

Ілюстрація
Сергія Артошенка

Фарбований лис

Жив собі в однім лісі Лис Микита, хитрий-прехитрий. Кілька разів гонили його стрільці, травили його псами, заставляли на нього залізо¹ або підкидали йому затруеного м'яса, нічим не могли йому доїхати кінця. Лис Микита кпив² собі з них, оминав усякі небезпеки, ще й інших своїх товаришів осторігав. А вже як вибрався на лови — чи то до курника, чи до комори, то не було смілішого, вигадливішого та спритнішого злодія над нього. Дійшло до того, що він не раз у білий день вибирався на полювання і ніколи не вертав з порожніми руками.

¹ Залізо — пастка.

² Кпити — глузувати. Приклад слововживання: не можна кпити з інших.

Се незвичайне щастя і та його хитрість зробили його страшенно гордим. Йому здавалося, що нема нічого неможливого для нього.

— Що ви собі думаєте! — величався він перед своїми товаришами. — Досі я ходив по селах, а завтра в білий день піду до міста і просто з торговиці¹ Курку вкраду.

— Іди, не говори дурниць! — уговкували його товариші.

— Що, дурниць! Ану, побачите! — решетився Лис.

— Побачимо або й не побачимо. Там пси купами по вулицях ходять, то вже хіба б ти перекинувся в Блоху, щоб тебе не побачили і не роздерли.

— От же побачите, і в Блоху не перекинуся, і не роздеруть мене! — товк своє Лис і поклав собі міцно зараз завтра, в сам торговий день, побігти до міста і з торговиці вхопити Курку.

Але сим разом бідний Микита таки перечислився. Поміж коноплі та кукурудзи він заліз безпечно аж до передмістя; огородами, перескаючи плоти та ховаючися між яриною, дістався аж до середмістя. Але тут біда! Треба було хоч на коротку хвильку вискочити на вулицю, збігати на торговицю і вернути назад. А на вулиці і на торговиці крик, шум, гармидер, вози скриплять, колеса туркочуть, коні гrimлять копитами, свині квичуть, селяни гойкають — одним словом, клекіт такий, якого наш Микита і в сні не бачив, і в гарячці не чував.

Але щодіяти! Наважився, то треба кінчити те, що зачав. Посидівши пару годин у бур'яні коло плоту, що притикав до вулиці, він освоївся трохи з тим гамором. Позбувшися першого страху, а надто роздивившися потроху, куди і як найліпше бігти, щоб осягнути свою ціль, Лис Микита набрав відваги, розбігся і одним духом скочив через пліт на вулицю. Вулицею йшло і їхало людей багато, стояла курява. Лиса мало хто й запримітив, і нікому до нього не було діла. «От Пес так Пес», — думали собі люди. А Микита тому й рад. Знітився, скулився та ровом як не чкурне просто на торговицю, де довгим рядом сиділи жінки, держачи на решетах, у кошах і кобелях² на продаж яйця, масло, свіжі гриби, полотно, сім'я, курей, качок і інші такі гарні речі.

Ілюстрація Костя Лавра

¹ Торговиця — місце, де відбувається торгівля; базар. Приклад слововживання: на торговиці було людно.

² Кобеля — торба; кошик з лози. Приклад слововживання: з кобелею у руці.

Але не встиг він добігти до торговиці, коли йому настрічу біжить Пес, з іншого боку надбігає другий, там видить третього. Псів уже наш Микита не обдурить. Зараз занюхали, хто він, загарчали та й як не кинуться до нього! Господи, яке страхіття! Наш Микита скрутися, мов муха в окропі: що тут робити? куди дітися? Недовго думаючи, він шмигнув у найближчі отворені сіни, а з сіней на подвір'я. Скулився тут і роздивляється, куди б то сховатися, а сам надслухує, чи не біжать пси. Ого! Чути їх! Уже близько! Бачить Лис, що на подвір'ї в куті стоїть якась діжка. От він, недовго думаючи, скік у діжку та й сховався.

Щастя мав, бо ледве він щез у діжі, коли надбігли пси цілою купою, дзявкаючи, гарчачи, нюхаючи.

— Тут він був! Тут він був! Шукайте його! — кричали передні.

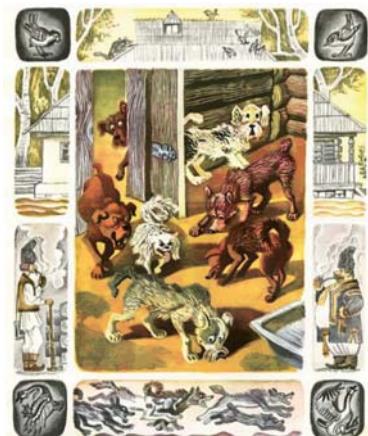
Ціла юрба кинулася по тісненськім подвір'ї, по всіх закутках, порпають, нюхають, дряпають — Лиса ані сліду нема. Кілька разів підходили й до діжі, але негарний запах, який ішов від неї, відгонював їх. Вкінці, не знайшовши нічого, вони побігли далі. Лис Микита був урятований.

Урятований, але як!

У діжі, що так несподівано стала йому в пригоді, було більше як до половини синьої, густо на олії розведеної фарби. Бачите, в тім домі жив маляр, що малював покої, паркани та садові лавки.

Власне завтра мав малювати якийсь великий шмат паркана і відразу розробив собі цілу діжу фарби та й поставив її в куті на подвір'ї, щоб мав на завтра готову. Вскочивши в сей розчин, Лис Микита в першій хвилі занурився в нього з головою і мало не задушився. Але потім, діставши задніми ногами dna бочки, став собі так, що все його тіло було затоплене в фарбі, а тільки морда, також синьо помальована, трошечки вистирчала з неї. Отак він вичекав, поки минула страшна небезпека. Серце у бідолахи билося сильно, голод крутив кишки, запах олії майже душив його, але що було діяти! Слава Богу, що живий! Та й то ще хто знає, що буде. Ану ж надійде господар бочки і застане його тут?

Але й на се не було ради. Майже вмираючи зо страху, бідний Лис Микита мусив сидіти в фарбі тихо аж до вечора, знаючи добре, що

Ілюстрація Сергія Артюшенка

якби тепер, у такім строї¹, з'явився на вулиці, то вже не пси, але люди кинуться за ним і не пустять його живого. Аж коли смерклося, Лис Микита про-жогом вискочив із своєї незвичайної купелі, перебіг вулицю і, не спостере-жений ніким, ускочив до садка, а відсі бур'янами, через плоти, через капусти та кукурудзи чурнув до лісу. Довго ще тяглися за ним сині сліди, поки фарба не обтерлася трохи або не висхла. Вже добре стемнілося, коли Микита добіг до лісу, і то не в тім боці, де була його хата, а геть у протилежнім. Був голодний, змучений, ледве живий. Додому треба було ще бігти зо дві милі, але на се у нього не ставало вже сили. Тож, підкріпивши трохи кількома яйцями, що знайшов у гнізді Перепелиці, він ускочив у першу-ліпшу порожню нору, розгорнув листя, зарився у ньому з головою і заснув справді, як по купелі.

Чи пізно, чи рано встав він на другий день, сього вже в книгах не записано, — досить, що, вставши з твердого сну, позіхнувши смачно і сплюнувши тричі в той бік, де вчора була йому така немила пригода, він обережненько, лисячим звичаем, виліз із нори. Глип-глип! Нюх-нюх! Усюди тихо, спокійно, чисто. Заграло серце в лисячих грудях. «Саме добра пора на полювання!» — подумав. Але в тій хвилі зирнув на себе — Господи! Аж скрикнув неборачисько. А се що таке? З переляку він кинувся тікати, але ба, сам від себе не втечеш! Зупинився і знов придивляється: та невже се я сам? Невже се моя шерсть, мій хвіст, мої ноги? Ні, не пізнає, не пізнає, та й годі! Якийсь дивний і страшний звір, синій-синій, з препоганим запахом, покритий не то лускою, не то якимись колючими гудзами, не то їжаковими колючками, а хвіст у нього — не хвіст, а щось таке величезне і важке, мов довбня або здоровий ступернак², і також колюче.

Став мій Лис, оглядає те чудовище, що зробилося з нього, обнюхує, пробує обтріпатися — не йде. Пробує обкачатися в траві — не йде! Пробує дряпати з себе ту луску пазурами — болить, але не пускає! Пробує лизати — не йде! Надбіг до калюжі, скочив у воду, щоб

Ілюстрація Сергія Артюшенка

¹ Стрій — убрання, наряд. Приклад слововживання: дівчата одягли найкращі строї.

² Ступернак — товкач.

обмитися з фарби, — де тобі! Фарба олійна, через ніч у теплі засохла добре, не пускає. Роби що хочеш, небоже Микито!

В тій хвилі де не взявся Вовчик-братик. Він ще вчора був добрий знайомий нашого Микити, але тепер, побачивши нечуваного синього звіра, всього в колючках та гудзах і з таким здоровенним, мов із міді вилитим, хвостом, він аж завив з переляку, а отямившися, як не пішов утікати — ледве хлипає! Подибав у лісі Вовчицю, далі Ведмедя, Кабана, Оленя — всі його питаютъ, що з ним, чого так утікає, а він тільки хлипає, баньки витріщив та, знай, тільки лепоче:

— Он там! Он там! Ой, та й страшне ж! Ой! Та й люте ж!
 — Та що, що таке? — допитують його свояки.
 — Не знаю! Не знаю! Ой, та й страшеннє ж!

Що за диво! Зібралося довкола чимало звіра, заспокоюють його, дали води напитися. Мавпа Фрузя вистригла йому три жміньки волосся з-між очей і пустила на вітер, щоб так і його переполох розвіявся, але де тобі, все дарма. Бачачи, що з Вовком непорадна¹ година, звірі присудили йти їм у той бік, де показував Вовк, і подивитися, що там таке страшне. Підійшли до того місця, де все ще крутився Лис Микита, зиркнули собі ж та й кинулися врозтіч. Де ж пак! Такого звіра ні видано ні чувано, відколи світ світом і ліс лісом. А хто там знає, яка у нього сила, які в нього зуби, які кігті і яка його воля?

Хоч і як тяжко турбувався Лис Микита своєю новою подoboю, а все-таки він добре бачив, яке враження зробила та його подоба зразу на Вовка, а оте тепер і на інших звірів.

«Гей, — подумав собі хитрий Лис, — та се не кепсько, що вони мене так бояться! Так можна добре виграти. Стійте лишень, я вам покажу себе!»

I, піднявши вгору хвіст, надувшися гордо, він пішов углиб лісу, де знов, що є місце сходин для всеї лісової людності. Тим часом гомін про нового нечуваного і страшного звіра розійшовся геть по лісі. Всі звірі, що жили в тім лісі, хотіли хоч здалека придивитися новому гостеві, але ніхто не смів приступити ближче. А Лис Микита мов і не бачить сього, йде собі поважно, мов у глибокій задумі, а прийшовши насеред звірячого майдану, сів на тім пеньку, де звичайно любив сідати Ведмідь.

Сів і жде. Не минуло й півгодини, як довкола майдану нагромадилося звірів і птахів видимо-невидимо. Всі цікаві знати, що се за появу, і всі бояться її, ніхто не сміє приступити до неї. Стоять здалека,

¹ Непорадна — лиха.

тремтять і тільки чекають хвилі,
щоб дати драпака.

Тоді Лис перший заговорив до них ласково:

— Любі мої! Не бійтесь мене!
Приступіть ближче, я маю вам
щось дуже важне сказати.

Але звірі не підходили, і тільки Ведмідь, ледве-ледве переводячи дух, запитав:

— А ти ж хто такий?

— Приступіть ближче, я вам усе розповім, — лагідно і солодко говорив Лис.

Звірі трохи наблизилися до нього, але зовсім близько не важилися.

— Слухайте, любі мої, — говорив Лис Микита, — і тіштесь! Сьогодні рано святий Миколай виліпив мене з небесної глини — придивіться, яка вона блакитна! І, ожививши мене своїм духом, мовив: «Звіре Остромисле! В звірячім царстві запанував нелад, несправедливий суд і неспокій. Ніхто там не певнийового життя і свого добра. Іди на землю і будь звірячим царем, заводь лад, суди по правді і не допускай нікому кривдити моїх звірів!».

Почувши се, звірі аж у долоні сплеснули.

— Ой Господи! Так се ти маєш бути наш добродій, наш цар?

— Так, дітоньки, — поважно мовив Лис Микита.

Нечувана радість запанувала в звірячім царстві. Зараз кинулися робити порядки. Орли та яструби наловили курей, вовки та ведмеди нарізали овець, телят і нанесли цілу купу перед нового царя. Сей узяв часточку собі, а решту по справедливості розділив між усіх голодних.

Знов радість, знов оклики зачудування і подяки. От цар! От добродій! От премудрий Соломон! Та за таким царем ми проживемо віки вічні, мов у Бога за дверми!

Пішли дні за днями. Лис Микита був добрым царем, справедливим і м'якосердним, тим більше, що тепер не потребував сам ходити на лови, засідати, мордувати. Все готове ...приносили йому услужні міністри. Та й справедливість його була така, як звичайно у звірів: хто був дужчий, той ліпший, а хто слабший, той ніколи не виграв справи.

Жили собі звірі під новим царем зовсім так, як і без нього: хто що зловив або знайшов, той їв, а хто не зловив, той був голоден. Кого вбили стрільці, той мусив загинути, а хто втік, той Богу дякував, що живе. А проте всі були дуже раді, що мають такого мудрого, могутнього і ласкавого царя, а надто так неподібного до всіх інших звірів.

Ілюстрація Костя Лавра

І Лис Микита, зробивши царем, жив собі як у Бога за дверми. Тільки одного боявся, щоб фарба не злізла з його шерсті, щоби звірі не пізнали, хто він є по правді. Для того він ніколи не виходив у дощ, не йшов у гущавину, не чухався і спав тільки на м'якій перині. І взагалі він пильнував, щоб нічим не зрадити перед своїми міністрами, що він є Лис, а не жоден звір Остромисл.

Так минув рік. Надходили роковини того дня, коли він настав на царство. Звірі надумали святкувати вроцісто той день і справити при тій нагоді великий концерт. Зібрався хор з лисів, вовків, ведмедів, уложене чудову кантату, і вечером по великих процесіях, обідах і промовах на честь царя хор виступив і почав співати. Чудо! Ведмеді ревли басом, аж дуби тряслися. Вовки витягали соло, аж око в'януло. Але як молоді лисички в народних строях задзвякотіли тоненькими тенорами, то цар не міг витримати. Його серце було переповнене, його обережність заснула, і він, піднявши морду, як не задзвікає й собі по-лісичому!

Господи! Що стало? Всі співаки відразу затихли. Всім міністрам і слугам царським відразу мов полуда з очей спала. Та се Лис! Простісінький фарбований Лис! Ще й паскудною олійною фарбою фарбований! Тьфу! А ми собі думали, що він не знати хто такий! Ах ти, брехуне! Ах ти, ошуканче!

I, не тямлячи вже ані про його добродійства, ані про його величну мудрість, а люті тільки за те, що так довго давали йому дурити себе, всі кинулися на нещасного Лиса Микиту і розірвали його на шматочки. I від того часу пішла приповідка: коли чоловік повірить фальшивому приятелеві і дастъ йому добре одуритися; коли який драбуга¹ отуманить нас, обдере, оббреше і ми робимося хоть дрібку мудрішими по шкоді, то говоримо: «Е, я то давно знов! Я на нім пізнався, як на фарбованім Лисі».

1. Які казки називають літературними?
2. Чим відрізняється літературна казка від народної?
3. Що ви дізналися про навчання Івана Франка? Яким він був школярем?
4. Яка назва найвідомішої збірки казок Івана Франка? Як ви розумієте цю назву?

¹ Драбуга — волоцюга, ледар. Збільш. від драб — обіранець. Приклад слововживання: я хоч драб, але гоноровий (присл.).

5. Виразно прочитайте казку «Фарбований лис» і складіть її план.
6. Яку проблему розкриває І. Франко, показуючи поведінку Лиса? Чого вчить ця казка?
7. З'ясуйте, про кого йдеться в наведених рядках чи кого з персонажів казки вони стосуються.
  - *Фарбував будинки, паркани та садові лави. Завтра він мав фарбувати якийсь великий паркан і відразу розвів собі півдіжі фарби та й поставив її в кутку на подвір'ї, щоб мати на завтра готову.*
  - *Ревли басом, аж дуби тряслися.*
  - *Ще вчора він був добрим знайомим нашого Микити, але тепер, побачивши нечуваного синього звіра... аж завив з переляку, а отямившися, почав утікати — ледве хлипає.*
  - *В народних в branнях задзявкотили тоненькими тенорами, то цар не міг втриматися.*
  - *Серце в бідолахи билося сильно, голод крутив кишки, запах олії душив його, але що було робити!*
  - *Вистригла йому три жменьки волосся між очей і пустила на вітер, щоб так і його переполох розвіявся.*
8. Дайте цитатну характеристику Лисові Микиті, створивши таблицю за зразком:

Етап твору	Лис Микита
Початок твору	
Під час пригоди біля торговиці	«скрутився, мов муха в окропі», «серце у бідолахи билося сильно, голод крутив кишки, запах олії майже душив його», «вмираючи зі страху», «бідний», «голодний, замучений, ледве живий»
Новий образ	
Цар звірів Остромисл	
Кінцівка твору	

9. Прочитайте текст у ролях. Інсценізуйте його фрагменти. Чи розкривають характер персонажів діалоги? Аргументуйте свою відповідь.
10. Придумайте власні кінцівки для казки.
11. Поміркуйте, як приказка «Неправдою світ пройдеш, а назад не вернешся» пов'язана з прочитаною казкою. Чи знаєте ви

людей, поведінка яких подібна до Лисової? Як ви ставитеся до них?

12. Розглядаючи ілюстрації художників Сергія Артюшенка, Костя Лавра, зачитайте фрагменти казки, яким вони відповідають. Чим різняться ілюстрації художників?
13. Перегляньте анімацію-мульфільм «Фарбований лис» (режисер-мультиплікатор Олександр Іванов). Які епізоди казки, на вашу думку, режисер відтворив дуже вдало, а які варто було б подати інакше? Чи таким ви уявляли Лиса Микиту?
14. Відвідайте сайти бібліотек і дізнайтесь більше про збірку індійських казок «Панчатаңтра». За покликанням <https://shevkyivlib.org.ua/farbovanyj-shakal-indijska-narodna-kazka/> чи QR-кодом прочитайте казку «Фарбований шакал» і порівняйте її сюжет із казкою «Фарбований лис».

Домашнє завдання

1. Підготуйте письмовий чи відеовідгук на прочитану казку І. Франка.
2. Прочитайте казку «Лелія» Лесі Українки.

Цікаво знати

Франко в цифрах¹

- 40 років активної творчої праці;
- перший відомий нині вірш написав у 15 років;
- перші публікації в пресі — у 18 років;
- перша поетична збірка — у 20 років;
- 4 арешти через політичні переконання;
- знов 14 мов;
- писав твори 5-ма мовами;
- мав 100 псевдонімів;
- 6000 власних творів;
- переклав українською твори 200 авторів із 14-х мов;
- 12 000 книг власної бібліотеки;
- 50 томів найповнішого на сьогодні зібрання творів;
- мільйони шанувальників у всьому світі;
- один народ, якому присвятив свій життєтворчий подвиг, — український.

¹ Із праці Богдана Тихолоза «Велич без пафосу, або Франко в цифрах».

Леся Українка

(1871—1913)

Справжнє її ім'я — Лариса Косач. Росла дуже талановитою дівчинкою: в чотири роки навчилася читати, у п'ять почала писати драматичні твори, у шість — майстерно вишивала. А ще знала понад п'ятсот народних пісень, добре грала на фортепіано, малювала картини.

? *А які ще цікаві факти про Лесю Українку ви знаєте?*

Народилася Леся Українка 25 лютого 1871 року в Новограді-Волинському в сім'ї Петра і Ольги Косачів.

Мати — відома письменниця Олена Пчілка (псевдонім), батько був юристом. З дитинства Лесю, її братів та сестер виховували в любові до рідної землі, українського слова, дбали про їхню освіту. У них у дома часто збиралися письменники, художники і музиканти.

Узимку сім'я жила в Луцьку, а влітку — в селі Колодяжне на Волині. Тут Леся пізнавала народні звичаї і традиції, разом із сільськими дівчатами купалася в озері, потай від батьків тікала до лісу, сподіваючись зустріти мавку.

У дев'ять років Леся захворіла на туберкульоз кісток, тому не ходила до школи, займалася з приватними вчителями вдома, потім — самоосвітою. Вивчала літературу, іноземні мови, історію, філософію. Любила грati на фортепіано. Коли бувала в Києві, уроки гри на фортепіано їй давала дружина композитора Миколи Лисенка.

Леся Українка усе життя боролася з хворобою. Змушенa була лікуватися на курортах в Італії, Швейцарії, Єгипті, Криму. Часом терпіла прикутість до ліжка.

Перший вірш «*Надія*» Леся написала в дев'ять років під враженнями від за-

Леся з братом Михайлom

слання її тітки Олени в Сибір. З ініціативи Олени Пчілки підписала його псевдонімом Леся Українка. Перша збірка її поезії «На крилах пісень» побачила світ у 1893 р. Писала також прозу, драматичні твори, казки для дітей. Напевно, ви читали її вірші «Мамо, іде вже зима», «Вишеньки», «Літо красне минуло», «Як дитиною бувало», «На роковини Шевченка», казку «Біда навчить».

Леся Українка вільно розмовляла українською, польською, болгарською, російською, німецькою, французькою та італійською мовами; добре знала латинську; перекладала з давньогрецької, німецької, англійської, французької, італійської та польської мов. У дев'ятнадцять років написала для своєї сестри підручник «Стародавня історія східних народів». Разом із чоловіком Климентієм Квіткою збирали фольклор.

Про що, на вашу думку, свідчить розмаїтість захоплень Лесі Українки?

Казка «Лелія» написана у формі подорожі-сну хворого Павлуся, який завдяки дивному образові-персонажеві — цариці ельфів квітці Лелії — опиняється в розкішному панському саду; бачить у міській майстерні напівголодних дівчат, які виготовляють штучні квіти; зачудовується в садку бідної сусідки Мар'яни маленькою диво-квіткою лілією і вже не хоче повернутися додому. Усе в ній — зображені картини, переживання, засмученість Павлуся — натякає на життя людей, несправедливе розмежування світу на бідних і багатих.

Леся Українка детально змальовує Лелію, використовуючи епітети, порівняння, образну мову: «вона така гарнесенька: очіці ясні, кучері довгі, сріблясті, сама в білій прозорій шаті, на голівці малесенька золота коронка, ще й крильцята має хороші та барвисті, як у метелика, так і міняться різними барвами, немов тая веселка». Така ж уважна вона до інших персонажів, що допомагає пізнати їхній душевний стан, характер, внутрішній світ. А ось про Павлуся подає лише одну портретну деталь: «лежить на ліжку слабий хлопчик», «дивиться, широко розкривши оченята».

Леся Українка
в національному вбранні.
8 років

Теорія літератури

Портрет — зображення зовнішнього вигляду героя/героїні твору: обличчя, волосся, статури, манери говорити і поводитися, міміки, жестів, одягу. Є засобом творення характеру персонажа в художній літературі.

Дійові особи твору — персонажі, образи, довкола яких вибудовується певний твір. Персонажі бувають головні та другорядні. Ними можуть бути реальні люди, олюднені чи оживлені образи речей, явищ природи, звірів, фантастичні чи міфічні постаті в казках, байках, притчах та деяких інших жанрах.

Головний герой/головна героїня твору — персонаж, який/яка перебуває в центрі подій, про нього/неї йдеться впродовж усього твору, а його/її характер розкрито найповніше.

Другорядні герої/героїні — дійові особи, які виконують допоміжну роль у творі, зринають в епізодах і допомагають висвітлити характер головного героя/головної героїні.

У казці «Лелія» головні персонажі — Павлусь і цариця Лелія, а другорядні — дівчата, які виготовляють квіти; Івась і Мар'янка.

Лелія

(Казка для дітей)

У невеличкій кімнаті лежить на ліжку слабий¹ хлопчик. Лежить він, не спить, дивиться, широко розкривши оченята, на вікно, заслонене хустиною: хустина не зовсім заслонила вікно, збоку трохи видко шибку й видко, як палає смужка блакитного світла аж додолу.

— Павлусю, куди ти так дивишся? — спитала мама хлопчика, бо то ж мама сиділа й гляділа свого слабого синка.

— Та я дивлюся на ту смужку. Мамо, звідки вона? З чого вона? — сказав хлопчик.

— То місяць так світить, Павлусю, то світло, а заслонити вікно, то й не буде смужки. Може, заслонити? — спитала мама.

— Ні, не треба, так гарно.

— Не дивись, Павлусю, краще засни — ти ж слабенький, тобі треба заснути.

¹ Слабий — хворий, недужий.

— Мамочко, я ще не хочу спати, мені так гаряче... Я не буду спати, краще ти мені казочку розкажи.

— Яку ж тобі, моя дитино, казочку розказати?

— А от ти колись мені розказувала про тих маленьких діточок, що то живуть у квітках, вони звуться ельфи: ти казала, що в кожній квітці живе маленький ельф або ельфа, що вони щоночі виходять з квіток і грають, танцюють, співають. Мамо, а яка найстарша ельфа? Ти ж казала, що у них є цариця. Яка вона?

— Вона, Павлусю, зветься Лелія, бо живе у самій найкращій лелії в світі. В якій квітці ельф живе, то так і зветься, як та квітка.

— Мамочко, голубочко, — почав просити Павлусь, — розкажи мені що-небудь про тих ельфів, я так люблю, як ти про них розказуеш.

— Ні, Павлусю, вже пізно ті казки казати, нехай-но завтра вдень, а то тепер тобі спати пора. Се казка довга, все одно тепер не скінчу, то ти все будеш думати про неї та й до світу не заснеш. От краще я заслоню від тебе свічку, то ти собі спатимеш, а завтра встанеш здоровенький, будемо тоді й казки казати, і все гаразд буде. Спи, мое любе хлоп'ятко!

Мама заслонила свічку великою книжкою, щоб світло не падало Павлусеві в очі, поцілуvala Павлуся, мовивши «добранич», а сама сіла на крісло біля його ліжка з шиттям в руках і ждала, поки він засне. Але Павлусь не спав, він дивився, як мама шие. Голка все блисъ, блисъ... Тепер вже не так хутко...

Далі Павлусь почав знову дивитись на ту ясну смужку, що падала з вікна. Він все думав про мамині казки: «Яка то шкода, що мама не схотіла казати мені казки. Тепер так нудно. Коли там ще я засну... А яка та Лелія? Чи така маленька, як усі ельфи? Мама каже, що ельфи такі, як метелички маленькі... Яка тая Лелія?» Павлусь дивився на смужку і все думав, думав, довго так...

І от здалося йому, що смужка та затремтіла, почала темніти, мовби хто заслонив її тінню. Павлусь підвівся трохи, глянув, — коли бачить, аж проти нього стойть якась постать, немов людська. Він спершу злякався трохи, потім же бачить, що то щось зовсім не страшне — таке маленьке, немов якась дівчинка малесенька; от він і нічого, перестав боятися. Дивиться на ту дівчинку, а вона така гарненесенька: очіці ясні, кучері довгі, сріблясті, сама в білій прозорій шаті, на голівці малесенька золота коронка, ще й крильцята має хороші та барвисті, як у метелика, так і міняться різними барвами, немов тая веселка. В рученятах у дівчинки довге стебло, квітка білої лелії, і пахне вона на всю хату. Павлусь глянув на дівчинку і зараз якось пізнав, що це цариця Лелія, — а він же так хотів її побачити.

— Ти Лелія? — спитав він у дівчинки.

— Так, я Лелія. Я чула, як ти про мене розпитував, от я й прийшла до тебе. Ти радий?

— Радий, дуже радий! — покликнув Павлусь і простяг до неї обидві руки.

Лелія усміхнулась, та так любо, аж в хаті ясніше стало і місячна смужка порожевіла.

— Може, ти хочеш зо мною куди полетіти? — спитала у Павлуся Лелія.

— Як же я полечу? Хіба в мене є такі крила, як у тебе? — сказав Павлусь. — Я не вмію літати.

— Ну то я тебе візьму на руки.

— Ти... ти ж така маленька, а я більший від тебе, я тяжкий.

— То нічого, — сказала Лелія і знов усміхнулась, потім торкнула Павлуся квіткою своєю, і раптом Павлусь почув, як він сам зробився квіткою, тільки не лелією, а рожевим маком. От Лелія взяла його в ручку, притулила до себе і швиденько вилетіла з хати в садок. Всі квіти в садочку склонились перед нею і захитались, з них почали вилітати маленькі діточки — ельфи.

— Спіть, спіть! — сказала Лелія їм. — Сеї ночі я не маю часу бути з вами.

Ельфи повлітали знов у квітки, квітки постулялися і поснули.

— Ну, Павлусю, куди ж ми полетимо? — спитала Лелія.

— Куди хочеш, — відповів Павлусь, бо він, хоч і зробився квіткою, однак міг словами говорити.

— Понесу ж тебе он у той панський садок, що то на горі: там ростуть мої сестри, молодші лелії, може, вони нам що цікавого розкажуть.

І Лелія знялась угороу, швидко-швидко полинула, далі спустилась у панський великий сад. В саду стояв пишний палац, у деяких вікнах в палаці було світло: видно, пани ще не спали. Але в саду не було нікого. Лелія стала просто у квітнику, а там же то лелій білих — сила. Тихо-тихо так стоять і не хитаються.

— Ото сплять, — гукнула на них Лелія, — і не чують, що ми коло них. А вставайте лишень, ви, — і Лелія торкнула їх своєю квіткою.

Ілюстрація
Лариси Іванової

Раптом всі лелії захитались і заговорили, з кожної квітки виглянуло бліденьке личко ельфика.

— Вибачай, царице-сестрице, — забриніли вони, — якби ти знала, як ми пізно поснули.

— А чого ви пізно засипляєте? Хто ж вам спати не дає? — гнівно Лелія спитала.

— Ох, нам же нема спокою ні вдень, ні вночі. Ох, біdnі ми квіти!

— Що вам таке? Чого ви бідкаєтесь?

— Та де ж нам не бідкатись!

Удень нас полють, руками займають, листя обривають, а часом і віку збавляють, гострим ножем стинають, несуть нас у велику хату, у панську палату, поставлять у воду, гублять нашу вроду. Ох, сестрице, скільки нас погинуло, любий світ покинуло... От було недавно свято, кільки ж нас було потято!

— Біdnі, біdnі мої сестриці, — мовила журливо Лелія, і в очах слізоньки заблісли. — Що ж, мої любі, за те маєте вигоду: глядять вас, жалують, втішаються вами, поки ви в садочку — життя ваше красне.

— Ой, не красне воно, не красне — життя наше нещасне. Скільки в садочку стояли, щастя-долі не знали... Темненької ночі ми до сну охочі, головоньки схилимо біленькі, — де візьметься панство вельможне, заможне, паничі й панянки молоденькі. Веселі співи гучні, музиченъки бучні не дають нам спати до півночі... Нащо нам вигода та така догода! Ми зовсім до неї неохочі...

Замовкли біdnі лелії і низько посхилили свої білі головоньки.

Коли се одчинилися в палаці великі скляні двері, і вийшла молода панна, убрана в хорошу білу сукню. Вона сіла на ґанку і якось неохоче дивилася на той садок, залитий місячним сяйвом.

— Ах, як голова болить, — мовила вона сама до себе, — навіть по ночах спати не можу! А се все з нудів, я знаю. Де ж таки! Гину тут на безлюдді, в селі. Сиди цілий день, як заклята, нема з ким і слова мовити. Правда, увечері гості приїздять, але то такі гості!.. Вони вже мені обридли. Та мені тут все обридло: і сей садок, і сей дім, і квітки. Все у нас таке нецікаве, от хоч би й сі квітки. Хто ж видав, насадити таку силу сих лелій, та ще й білих! Якби хоч лелії які цікавіші — рожеві чи пасасті, а то... Вже білі лелії можна знайти у кож-

Ілюстрація Лариси Іванової

ному міщанському та навіть у хлопському садку. А пахнуть як, аж в голові морочиться, жадної делікатності нема в тих квітках. Піду звідси, а то ще гірше голо-ва розболиться! — і панна пішла знов у палац, причинивши з доса-дою двері.

Лелії так стало шкода своїх погордованих сестриць.

— Шкода мені вас, дуже шко-да, — мовила вона до них, — та що робити, коли я не маю сили перенести вас звідси куди-інде.

Нічого я вам не пораджу, мої безталанні...

Лелія пройшла стиха біля всіх лелій, журливо дивлячись на них, коло крайнього кущика вона спинилася.

— А де ж моя сестра наймолодша? — спитала, показуючи на по- рожнє місце скраю.

На відповідь лелії знову забриніли:

— Немає сестриці, немає — в іншому садочку процвітає. Відда-ла сестрицю наша панна: випросила дівчина Мар'яна, за щиру свою роботу влітку випросила щонайменшу квітку. Немає сестриці, не-має — в іншому садочку процвітає.

— Треба буде її відвідати, як там вона в іншому садочку маєть-ся, — мовила Лелія і хотіла ще про щось розпитати, але Павлусь по-просив летіти далі. Сказав, що йому тут невесело, — лелії засмутили своїми розповідями.

— Ну, то полинемо у велике місто, там, може, щось веселіше по-бачимо.

Лелія знялася високо вгору, і в одну мить Павлусь побачив вели-ке місто, широкі вулиці, блискуче світло, розкішні крамниці, а на вулицях — що того люду! Люди метушаться — ті сюди, ті туди, аж в очах миготить! Павлусь і Лелія тихо линули понад юрбою і придив-лялись до крамниць, там-бо у вікнах було виставлено багато всякого дива, там і ляльки, там і цяцьки, там і ласощі різні, і золоті оздоби, і сукні коштовні, і книжки з малюнками... та де! Всього ані списати, ні переказати, що там було!

Лелія спинилася біля одної дуже великої крамниці, там в освіче-ному вікні стояло багато квітів. Хороші то були квіти! Яких тільки там не було — всякі були, які лише є на світі! Були навіть такі, яких

Ілюстрація Лариси Іванової

ніде не буває... Рожі, лелії усяких барв, конвалії, фіалки та ще якісь дивні сріблясті й золотисті квіти, хто їх зна, як і звуться. І всі ці квіти у віночки звиті та в пучечки пов'язані, а деякі так галузками порозкладені: та все такі розкішні та красні, аж сяють.

Павлусь аж руками сплеснув.

— Ох, які ж красні квітки! Я таких ще й не бачив. Куди леліям, що там у саду! Леліє, поговори з ними, нехай вони тобі що-небудь розкажуть.

— Ні, Павлусю, вони нічого не розкажуть, вони не можуть говорити, бо неживі.

— Неживі? Як же вони виростили такі гарні, коли неживі? А чому ельфи не сидять в них?

— Ельфи, серденько, не сидять ніколи в таких квітках, бо ці квітки не справжні, вони зроблені, через те не пахнуть і листя мають грубе, шорстке, а ми не любимо таких квітів і сидіти в них не хочемо, хоч би як були майстерно зроблені.

— То вони зроблені? — якось невесело мовив Павлусь. — А хто ж їх робить, з чого, як?

— А от я тобі покажу, коли хочеш, де їх роблять, — і Лелія знялася вгору з Павлусем, аж на четвертий поверх тої ж таки самої кам'яниці. Павлусь глянув, бачить — якась кімната з голими стінами, брудними, серед хати довгий стіл, нічим не накритий, а на столі купа різних шматок, дротів, бавовни, ниток, стоять слойки¹ з клеєм, в них повстромлювані квачики, в мисочках розпроваджені фарби різні, позолота, і всього того так багато, всюди такий нелад! За столом, на лавках, сидять дівчата, убрані по-міському, але надто вбого, запнуті брудними фартушками; кожна дівчина має ножички і багато маленьких шильців, колодочек, лещаток; перед кожною дівчиною лежить купа отого шмаття та дріб'язку.

Одні дівчата витискають гострою машинкою листя та пелюсточки, другі вправляють дроти в те листя, треті фарбують, четверті крохмалять, завивають та розправляють, п'яті роблять серединки з бавовни та ниток, а остатні вже клеять пелюсточки докуши й роблять з них квітку, востаннє підмальовують, поправляють, закручують — і квітка готова.

Ілюстрація
Лариси Іванової

¹ Слойки — скляна або глиняна банка. Приклад слововживання: на полиці стояли слойки з медом.

Дівчата роблять мовчки, хутко, не одриваючись од роботи. Вони не уважають, що кругом та-кий бруд і нелад, що одежда, руки в них забруднені фарбою та клеєм — їм нема часу на то уважати, вони звикли до сеї роботи. Вони не уважають, що важко потомились, поблідли від сидні в душній хаті за марудною роботою, що в хаті тхне фарбою та клеєм, аж дихати важко, їм нема часу на це уважати. Аби робота йшла хутко, аби їм більше зробити, бо яка робота, така й плата! Та якби ж так, а то плата ще й менша від роботи. А он біля дівчат походжає найстарша робітниця, вона настановлена, щоб глядіти, аби хто чого не зіпсував чи не вкрав, аби робота йшла сквапно та справно, — треба статкувати!

В кінці стола дві дівчини, схиливши над роботою, стиха розмовляють, бо найстарша далеко, не почує.

— Ой, серце Катрусю, — говорить одна, вправляючи дріт в зелений листок, — ой, як мені хочеться їсти, просто аж руки трясуться! Тож-то від самісінського ранку нічого не їла! Прийшла я сьогодні пізно на роботу, і сама не знаю, як се я так спізнилась! Та от, мене не пустили обідати, та ще й кажуть, що не заплатять за сей день нічого. Нашо, мовляв, спізнююєшся! Ой біда, та й годі...

— Правда, що біда, — відповіла друга дівчина, — а от я то вже ніколи не спізнююся на роботу, хіба що вже... Ой мені лишењко, — скрикнула раптом і оглянулась на той куток хати, де була найстарша.

— Що тобі, Катрусю? — запитала товаришка.

— Цить, цить, а то ще почує. Ой лихо, що я наробыла, — та я ж миску з фарбою перекинула, скільки шмаття поплямила! Що ж мені тепер буде? Пропала моя плата... Мовчи, серденъко, нікому не кажи, може, воно так минеться!

Але найстарша побачила, що там в кінці стола щось негаразд, і вже бігла до дівчат.

— А що тут уже накоїли? Га!.. — гукнула вона, та так грізно та голосно, що Павлусь аж затремтів.

— Ой, Леліє, — скрикнув він, — неси мене звідси, я не хочу тут бути. Тут погано, бридко, страшно.

Ілюстрація Лариси Іванової

Лелія миттю спустилась на землю.

— Може, хочеш знов на квітки подивитися, на ті, що у вікні виставлені? — спітала вона.

— Ні, ні, не хочу, я зовсім тут не хочу бути, в цьому місті, не треба мені сих бридких квіток, я хочу додому, до мами!

— Ну, добре, додому, то й додому, а от тільки я ще хотіла би полинути до своєї молодшої сестриці, що росте у селянки в садочку, — як то вона там мається!

— Мені, Леліє, вже не хотілось би нікуди летіти, але як вже ти так хочеш... Тільки не будьмо там довго!

— Ні, ми туди ненадовго.

Лелія полинула швидко-швидко; Павлусь бачив, як миготіло світло по вулицях міських у нього під ногами, як поспішалась та метушилась юрба людей... Хвилиночка, мить — і вже зникло місто. Здається, хутко летіли, однак Павлусь побачив, що вже день займається і світло рожеве ранньої зорі бореться з блакитним світлом місяця. Лелія тихо спускається додолу біля якоїсь маленької, низенької, похилої хатинки. А, се ж хатина знайомої дівчини Мар'яни — Павлусь зараз пізнав. Се ж його рідне село, а дівчина — їх сусідка. Павлусь не раз у неї бував. Он і грядочка з квітками — така малесенька, а чого там тільки нема — і чорнобривці, і тоя, і любисток, і рута, і канупер, і м'ята кучерява, ще й повної рожі кущик невеликий, та все те барвінком хрещатим обплетено. Посередині росте біла лелія. Видко, що господиня за лелію дбає, — обполола чистенько, ще й прутиками обтикала для захисту. А лелія ж то розцвілася — напрочуд! Онде ж і господиня сама, дівчина Мар'яна, вона походжає проміж квітками, а за неюходить її братик, білоголовий хлопчина, і носить збан з водою. Мар'яна показує йому, де поливати, а він поливає. Могла би вона й сама тее зробити, та знає, яка то утіха для малого брата, коли вона дозволить собі помагати.

— Слухай, Івасю, — озвалася Мар'яна до брата, — ти ж добре полий оцю білу квітку. Вона зветься лелія — знаєш? Її треба добре поливати, бо вона недавно пересаджена, то треба, щоби прийнялася. Та тільки ти помалу, щоби не зломив часом. Або дай краще я сама поллю!

Івась не хотів було дати збанка, але Мар'яна таки полила сама свою дорогу квітку.

Ілюстрація
Лариси Іванової

— А правда, Івасику, чи моя лелія хороше пахне? Правда, хороше?

— А невже ж ні! — мовив хлопчик, нахиляючись обережно над квіткою. — Вона краще пахне за всі квітки.

— Отож-то, — втішно сказала Мар'яна, — отже, слухай, Івасику, я от зараз піду на роботу, як поснідаемо, а ти тут наглядай, щоби кури в квітках не греблися та щоби хлопці часом не зламали моєї лелії. Будеш глядіти?

— Буду.

— Ну, то добре ж, як будеш глядіти, то я тобі яке пуделочко¹ або цукру від панів принесу, а як не глядітимеш, то буду гніватися на тебе, бо ти знаєш, яка то квітка! Як сю зломлять, то де я другу дістану?

— Добре, добре, буду глядіти.

Мар'яна з братом розмовляючи пішли в хату снідати. Тоді Лелія з Павлусем приступили до білої лелії.

— Здорова, люба сестрице, Леліє-царице, — забриніла вона, вгледівши їх, — де ти літала, де ти бувала? Чи моїх сестричок не видала?

— Видала, видала і про тебе розпитала.

— Як же вони маються, мої сестриці, мої любі жалібниці? Чи згадують про сестру молоденьку, про лелію біленьку?

— Згадують, згадують, щодня плачуть по тобі.

— Нехай же не плачуть, нехай не ридають, тільки нехай добрим словом спогадають. Я ж тут маю таку вигоду, як ще не мала зроду. Ще мені в дівчини краще, ніж у княгині, мені в цій квітниці краще, ніж цариці, — красую, пишаю, лишен'ка не знаю! Моя люба Мар'яночка краща мені, як сестричка, — як на неї подивлюся, мов до сонечка всміхнуся. А дівчинонька Мар'яна щовечора і щорана мене поливає, поле, доглядає. Ще сонце не сходить, а вже моя господинька з хатини виходить. Вийде мое серце, ухопить відерце, біжить до криниці, набере водиці, щоби було чим поливати квіточки в квітниці. Як нас поливає, то кожного ранку співає веснянку:

А в тому саду чисто, метяно,
ще й хрещатим барвіночком
дрібно плетяно.

Ілюстрація
Лариси Іванової

¹ Пуделочко, пуделько, пудло — коробка або футляр. Приклад слововживання: у пуделко дівчина склала прикраси.

Бринить голосочок, як срібний дзвіночок, по садочку лунає, та вже й словейко, що співа раненько, так співати не здолає! Пісня до роботи додає охоти, а Мар'яні вдень не до гуляння — на роботі з ранку до смеркання. На чужому полі ніжки натомила, на чужій роботі ручки натрудила, на чужих городах цілий день погола, бур'яном колючим руки поколола. Ой то ж натомилась, як прийшла додому, то аж похилилась. Стала приступать їй до серця досада... Глянула на мене: «Ти ж моя відрада! Ой ти ж моя мила, леліечко біла, як же ти цвітеш пишно, як подивлюся, аж усміхнуся, так мені з тебе втішно! Я ж тебе, квіточко мила, за свою працю заслужила, на свою долю посадила — рости ж, леліє, розкішна, красна, щоби була моя доленька щасна».

Так співала, розповідала молоденька лелія, а цариця Лелія слухала та всміхалася радісно, так-то вже вона раділа, що її сестриця така щаслива і така мила своїй господині. Приступила вона до сестри, торкнула її своєю квіткою, що мала в руках, і промовила:

— Рости ж, леліє, розкішна, красна, щоби була доля щасна!

Раптом та молоденька лелія виросла висока, висока, квітки на ній дивно розцвілися і спалахнули світлом сріблясто-рожевим, на листі засвітилася діамантова роса і різними барвами замиготіла, заграла і зникла. Павлусь глянув, аж він у своїй кімнатці, лежить на ліжку.

— Леліє! — скрікнув він. — Я ще не хочу додому, я хочу знов у той садочок, неси мене!

Лелія стояла перед ним рожева, мов хмарка на сході сонця.

— Ні, любий, — мовила, — нехай іншим часом, на сей раз досить, мені ніколи, ще маю багато роботи. Он вже день. Прощай, будь здоров!

Лелія торкнула його квіткою, потім нахилилася, поцілуvala, кивнула голівкою і зникла. Павлусь простяг до неї руки, хотів голосно гукнути і... прокинувся.

Дивиться, аж сонячний теплий промінь палає просто йому в очі, а над ним стоїть його мама і цілує його в чоло, промовляючи:

— А, ти вже встав, прокинувся! Моя люба дитино. Ну, як же маєшся?

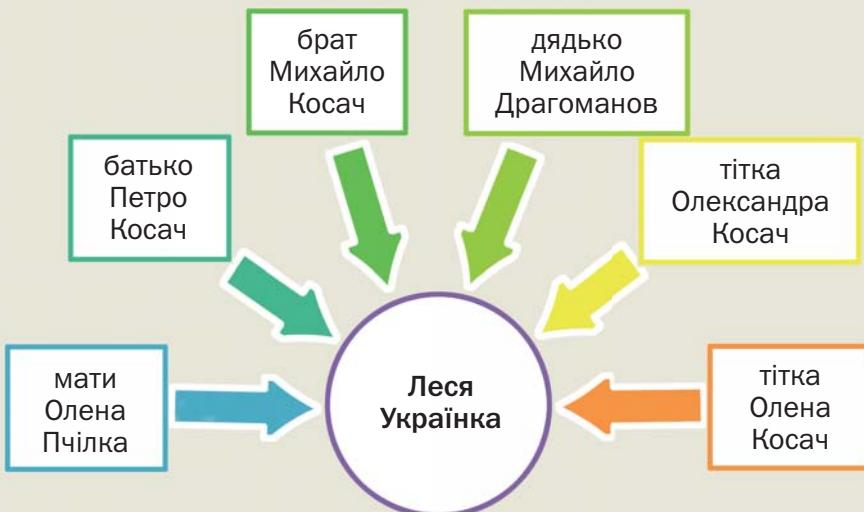

Ілюстрація Лариси Іванової

— Добре! — відповів Павлусь, обіймаючи її. — Зовсім добре... А знаєш, мамочко, який мені гарний сон приснився? Мені снилася Лелія!

1. Опишіть дитинство Лесі Українки.
2. Знайдіть інформацію про те, яку роль у формуванні світогляду письменниці відіграво її оточення.

3. Які проблеми порушила письменниця в казці «Лелія»? Поміркуйте, що її спонукало до цього.
4. Що найбільше засмутило й обурило малого Павлуся? А якими були ваші емоції, коли ви читали епізод про лелій із панського саду і про дівчат з міста, які виготовляли паперові квіти?
5. Складіть подієвий план казки «Лелія».
6. Назвіть казкові ознаки твору. З якою групою народних казок має спільні ознаки літературна казка Лесі Українки «Лелія»? Чому ви так вважаєте?
7. Про які чарівні перетворення ви дізналися, читаючи казку?
8. Чи зауважили ви в казці фольклорні мотиви, народні прислів'я, приказки, пісні? Зачитайте ті фрагменти.
9. Які персонажі у творі є головними, а які — другорядними? Обґрунтуйте свою думку.
10. Зачитайте фрагмент тексту, де подано портрет меншої сестриці Лелії — білоніжної лілії з Мар'яниного саду. Які художні засоби використала письменниця?
11. Порівняйте портрети Павлуся і Мар'яни. Чим вони різняться? Доповніть їхні портрети, спираючись на власну уяву.

12. Використовуючи словесне чи графічне малювання, опишіть царицю Лелію. Які кольори домінуватимуть у вашому описі?

13. Розгляньте ілюстрації до казки Лариси Іванової. Чи так ви уявляли Павlusя, Лелію, інші квіти?

14. Розгляньте картину Крейн Волтер «Лілії Мадонни в саду». Чи може бути ця картина ілюстрацією до якогось фрагмента тексту? Якщо так, то до якого?

15. Які квіти згадує письменниця у творі? Чи відомі вони вам? Вишишіть їхні назви в зошит і додайте короткий опис із довідників чи енциклопедії про рослини. Перегляньте книжку Зірки Мензатюк «Український квітник» чи інші видання, де описано квіти.

Домашнє завдання

1. Підготуйте кросворд за казкою «Лелія» Лесі Українки, використовуючи можливості цифрових інструментів сервісу LearningApp, або оформіть його на папері.

Цікаво знати

- Леся — одне із сімейних імен Лариси, що стало літературним псевдонімом. Були й інші: Зея, Зеїчка, Зеїсок, Boule vagabonde (з франц. «Колобок»).
- Особливо близькими були стосунки Лесі з братом Михайлом. Вони разом училися, читали, гралися, мали спільні захоплення й уподобання, підтримували одне одного. У сім'ї їх називали спільним ім'ям — Мишелосіє.
- У Колодяжному є літературно-меморіальний музей Лесі Українки. Його засновано в садибі, де письменниця прожила дитячі та юнацькі роки. Віртуально побувати в музеї можна за покликанням: http://volyn-museum.com.ua/index/kolodjazhnenskij_literaturno_memorialnij_muzej_lezi_ukrajinki/0-10?fbclid=IwAR1ddDjjoTmz2H2uDghlskQoRwo8bGOnRZAzUvxmZ5-tkcr8vazY-L89mq4

Валерій Шевчук

(1939 р. н.)

У п'ятирічному віці Валерій Шевчук уже знав напам'ять весь «Буквар». За буйну фантазію малого Валерія називали «брехунцем». Він мріяв бути геологом, а став письменником.

Народився 20 серпня 1939 року в Житомирі. У юнацькі роки був активним учасником літературних студій. Найпомітніше вплинули на нього твори Григорія Сковороди та Івана Франка. Пише вірші, новели, повісті, досліджує літературу, перекладає сучасною українською мовою твори давньоукраїнської літератури.

Спеціально для дітей Валерій Шевчук видав тільки одну книжку — «Панна квітів» (1990), до якої увійшли казки «Золотий стіл», «Чотири сестри», «Місто без квітів», «Панна квітів», «Дівчинка, котра шукала маму», «Бігунець і Котило». У передмові зауважив, що ідею написати для дітей книжку подала його шестирична дочка Юліана: запропонувала використати свої власні казки, записані друкованими літерами, з її ж ілюстраціями. Разом із дочками письменник придумував імена, пригоди, розгортання сюжетів. Це підтверджує жанровий підзаголовок книжки: «Казки моїх дочок».

? А чи знаєте ви історії, коли дорослі разом з дітьми придумують казки? У вас є такий досвід?

Валерієм Шевчуком керувало сподівання, що книжка «могла б бути цікава дітям, саме тим, котрі люблять фантазувати, вигадувати, котрі бачать перед собою зелений світ не просто так, а населений найдивовижнішими істотами і найнезвичайнішими людьми».

У своїх творах Валерій Шевчук використовує елементи народної казки: початок, традиційні фрази, образну мову, діалоги. Є в них чарівні перетворення, одухотворення природи, боротьба добра і зла, образи-символи. *Зверніть на це увагу, коли їх читатимете.*

У казці «Чотири сестри» всі чотири пори року (одухотворені образи) — юні дівчата, які, пануючи на землі, «старіють» і відразу відновлюють свої сили впродовж сну. Кожна може панувати тіль-

ки у свій час. Це нагадує братів-місяців із казки «Дванадцять місяців». Різкі зміни в природі означають збій цієї закономірності: так було, коли Зима відмовилася покинути трон. Імена геройнь цілковито відповідають їхній вдачі, поведінці (Зеленокоса весна, Синьокосе літо, Золотокоса осінь і Білокоса зима). У казці не тільки художньо втілено тему зміни пір року, а й розкрито те, що відбувається між ними, — взаємини між сестрами.

Казки Валерія Шевчука подібні до притч.

Теорія літератури

Казка-притча — твір, який має ознаки казки (казкові сюжет, побудову, вигадані події, персонажів, якими часто є персоніфіковані образи) і притчі (повчання в алгоритмічній формі).

Алегорія — прихованеображення реальних осіб, предметів, явищ, абстрактних понять (добро, зло, сміливість, хитрість) у подібних до них художніх образах.

Чотири сестри

(Казка-притча)

Розділ 1

Колись давно, давніше й бути не може, жили на землі чотири дівчинки. Були вони однакового зросту і всі чотири красуні, тільки одна мала волосся біле, друга — зелене, третя — синє, а четверта — таки золоте. Були вони дружні нівроку, бо любили одна одну. Коли ж приходила черга котрійсь царювати, сідали вони на трон¹, дві інші спали, а та, котрій приходила черга змінювати сестру, чепурила себе, як тільки могла. Розчісувала волосся, приміряла сукні, обдивлялася черевички, чи немає часом дірки та й чи підошва не відстає, вглядалася в дзеркало, і тільки по тому підходила до Сестри-королеви, віталася чемненько і мило проказувала:

— Доброго дня, люба моя сестро, от я й прийшла!

Тоді сходила із золотого трону Сестра-цариця, цілуvalа наступницю і казала привітно:

¹ Трон — багато оздоблене крісло на спеціальному підвищені; місце царя. Приклад слововживання у фразеологізмах: зійти на трон — почати царювати; сидіти на троні — царювати.

— Я вже тебе зачекалася, сестро. Сідай, поцарюй, бо твоя пора!

Отак вони й жили у злагоді, любили одна одну й шанувалися. І тривало так, люди кажуть, мільйон років. Коли ж минув той мільйон, сталася дивна подія. Царювала тоді сестра Зима — дівчина із білим волоссям. Сиділа вона, сиділа на троні, і раптом щось покликало її встати і пройтися по стежці, яка починалася біля трону, а закінчувалася біля Блакитного палацу, в якому сестри жили.

Саме в той момент де не взявся Чорний Вітер, зареготав, засвистів і випустив з руки Чорного Птаха. Той Птах злетів у темне, покрите хмарами небо і раптом упав долі. І впав при тому так нещасливо, що втрапив якраз на Білокосу і вдарив їй в обличчя чорними крильми. Затурбувалася Зима, схвилювалася, сіла на трон, бо їй раптом здалося, що приключилося щось із її гарним обличчям, вийняла люстерко, щоб зирнути на себе, але Чорний Птах знову кинувся на неї, вибив люстерко — і воно розлетілося на тисячі скалок. Тоді молоде, гарне обличчя Білокосої потемніло від думок, які закрутилися, завертілися — впала тоді на землю снігова буря. Шалено металися вихори, а хлопці Холодні Вітри поприкладали до рота крижані труби й подули в них так завзято, що здивувалася сестра Весна, котра в цей час чепурилась у Блакитному палаці. Вона визирнула в крижану шибочку, але не побачила нічого: тільки щось біле й розвихрене, якусь крутію велику й віхолу. А це сталося з тієї причини, що темні думки прийшли в голову Білокосій сестрі, а може, нашептав їх Зимі Чорний Птах, який, тікаючи од бурі, потрапив не куди-небудь, а на плече Білокосій.

— Гей, тривожно мені, — прошепотіла Зима. — Дивний смуток у мені поселився, і не знаю я, що воно таке...

— Твій смуток має причину, — каркнув їй у вухо Чорний Птах. — Сестри хочуть тебе зі світу звести.

— Не кажи нічого про моїх любих сестер, — сказала Білокоса. — Не можуть вони замислити супроти мене зла.

— А вони його замислють, замислють, — каркнув Птах. — Вони вважають, що вони гарні, а ти гірша за них.

— А як воно насправді? — тихо спітала Зима.

Ілюстрація Ольги Рубіної

— Ти краща за них, — каркнув Птах. — Вони заздрять тобі і хочуть тебе прогнати.

Задумалася Білокоса, а завжди, коли вона думала, морози тріщали великі. Хлопці Холодні Вітри у труби грали, і все ціпеніло навколо їй крижаніло, хоч уже час надходив передвесінній.

— Під кінець нашого правління, — сказала нарешті Птаху Зима, — ми всі трохи тратимо красу — такий у нас закон. Тоді Сестра-правителька йде у Блакитний палац, засинає, і краса її повертається. Оце наш другий закон. По тому ми знову стаємо юними і гарними — і це вже наш третій закон.

— І неправильний закон, — прошепотів улесливо на вухо Зимі Чорний Птах. — Дуже дурний той закон: і перший, і другий, і третій. От що пораджу тобі я, друг твій сердечний, з любові до тебе, а не до твоїх сестер. Красивий той, хто сильний у світі, а сильний той, хто має владу. Прожени сестер і побачиш, що станеться.

— Що ж станеться, друже мій сердечний? — спитала Зима.

— А станеться те, що ти найкрасивіша зробишся. Забереш у сестер їхню красу і в чотири рази красивіша станеш.

— В чотири рази красивіша? — спитала Білокоса.

— Еге ж, — відповів Чорний Птах. — Станеш така, що я тебе навіки полюблю.

Розділ 2

А в цей час Зеленокоса сестра готувалася вже вийти з Блакитного палацу. Вона відчинила двері, але не подув, як завжди, Теплий Вітерець, що його посылала назустріч їй Білокоса сестра. Здивувалася Зеленокоса, озирнулася навкруги: сніг, крига навколо і грають у труби хлопці Холодні Вітри. Ні, не помилилася вона, пора вже її підійшла, але чому це так зимно надворі, чому так непривітно їй сіро? Зеленокоса побігла чимдуж до трону, мерзнучи й хукаючи у пальці, і, хоч була вона гарна й зелена, не зустріла її прихильно Білокоса. Не всміхнулась, як звикла до того Весна, не привітала її лагідним словом, а сиділа похмура й насуплена, на плечі в неї чорніло гніздо, і визирав звідтіля чорний-пречорний Птах. Захотілося Зеленокосій повернутися назад до Блакитного палацу: може, вона помилилася, може, їй справді не пора ще їй?

Але ні, серце сказало: таки пора. Окрім того, дуже близько підійшла до Білокосої, якось негарно її ображати. Отож Зеленокоса вклонилася чемненько й проказала:

— Доброго дня, люба моя сестро, от я й прийшла!

Але не зійшла із трону Сестра-королева, не поцілувала наступницю і не відказала, як у них водилося:

— Я вже тебе зачекалася, сестро. Сідай, поцарюй, бо твоя пора.

Зовсім нічого такого не вчинила Білокоса, а тільки насупилася грізно. Чорна ж Пташка, котра звила гніздо на її плечі, каркнула щось незрозуміле. Тоді зовсім схвилювалася Весна.

— Чи ж ти забула, сестро? — спитала. — Вже кінець лютого, треба тобі, сестро, іти з цієї країни...

— Ну от, моя правда, — каркнув Птах. — Вона тебе проганя...

Тоді розсердилася Білокоса і як махне рукавами, як завіє! Знову приклали труби до вуст хлопці Холодні Вітри і заграли-заголосили.

— Чи ж не бачиш, сестро, що не пора іще тобі! — грізно сказала Зима. — Прийде час, пущу тебе на трон, а тепер забирайся, коли не хочеш у шматок криги перетворитися...

— Забирайся, забирайся! — каркнув Птах, ще й крилами радісно замахав...

Злякалася Зеленокоса (ніввіки¹ ж такого не бувало!) і чимдуж поспішила назад до Блакитного палацу, подумавши мимохідь: «А що, коли я помилилася? А що, коли й справді не моя ще пора?».

Вона зайшла до палацу, і їй стало холодно й незатишно. Побігла до Голубої зали, де спала Синьокоса сестра, і мовила жалібно:

— Сестро, гей, сестро! Чи можеш ти прокинутися і поговорити зі мною?

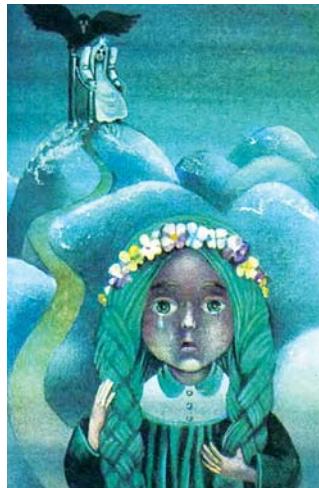
Але не могла ще прокинутися Синьокоса. Тоді побігла Весна до Золотої зали, де спала Золотокоса.

— Сестро, гей, сестро! А може, ти прокинешся?

Але їй Золотокоса не змогла прокинутися. Тоді пішла Весна в свою Зелену залу, сіла на зеленого стільця, поклала щоку на длоню її замислилася. Коли ж отямилася, то вже їй березень майже закінчився.

— А може, я ще сплю, а може, я ще не зовсім гарна? — подумала Зеленокоса і поставила проти себе люстерко.

Чарівне лице вона побачила. Над головою пишні зелені коси у вінок складалися, чоло

Ілюстрація Ольги Рубіної

¹ Ніввіки — ніколи. Приклад слововживання: безсмертні вони були — й не старілися ніввіки.

було біле і чисте, очі — величезні, і в них мінилося-променилося зелене сяйво, носик тоненький і прямий, а вуста повні й червоні.

І цвіло на кожній щоці по яскравому серпiku, начебто місяці зійшли з одного й другого боку. Побачивши себе таку, рішуче встала Зеленокоса і знову пішла до трону, де сиділа Зима.

I ще двічі Зеленокоса кланялася Зимі, просила, щоб та пустила її на трон, а сама пішла відпочивати, краси й молодечого духу набиратися. Зима зустрічала сестру грізно, насуплено й знову проганяла. Весна поверталася додому, гублячи по дорозі зелені сльози.

Роздiл 3

— Чому ти повернулася в Палац? — спитало Літо в Зеленокосої. — Чому не сидиш на троні і не правиш світом?

— Не пускає сестра, — беспомічно розвела руками Весна. — Щось таке лихе з нею причинилося.

— Дивні речі кажеш, — мовило Літо. — Хіба можу я взяти царство з рук Білокосої, а не з твоїх?

— Не знаю, — прошепотіла Зеленокоса. — Уже зів'ядає моя сила, вже я немощію й хилюся, а повіки важкі мені поробилися. Одежа моя зносила, а тільки одну сукню й одні черевички можу я в році мати.

В сестри ж нашої скам'яніло серце, і не бачить вона та й знати не хоче моеї печалі...

— Ходімо зі мною, сестро, — сказала Синьокоса. — Буду просити в сестри, щоб звільнила тобі місце. Посидиш хоч тиждень на троні, і я зміню тебе, бо моя вже пора.

На те вклонилася чемненько Зеленокоса.

— Хай буде так, як ти сказала, — мовила любо. — Хай живе світ і ми в ньому! Царюй, моя сестро!

І вони пішли по білій стежці, попереду Літо ступало в яскравих шатах, і там, де проходило воно, зацвітала земля.

Синьоока ще здалеку побачила трон і насуплену Зиму на ньому, побачила хлопців Холодних Вітрів, котрі і на її прихід задули в крижані труби. Здригнулася вона мимовільно.

— Гей ви! — прохрипіла Зима. — Чого прийшли? Чи ж не знаєте закону, що тільки одна з вас може мене змінювати? Що задумали супроти мене, лихоманки?

— Лихо задумали, лихо задумали! — прокричав Чорний Птах.

Подивилися сестри на ту із Чорним Птахом на плечі і згукнули здивовано: ледве її впізнали. Коси Зими були білі й раніше, але тепер їх сивина уже побила, а обличчя потъмяніло.

— Чого мовчите? — каркнула голосом Чорного Птаха Зима. — Це я у вас запитала, цариця світова, отож і відповісти мусите незагайно¹!

— Доброго дня, люба сестро! Вже пора й мені панувати.

— Який тепер місяць? — запитала Зима.

— Кінець травня, сестро!

— Хай та Зелена йде спати, а ти приходь наприкінці червня.

Тоді виступила з-за спини Літа Весна й промовила сміливо:

— Але ж, сестро, озирнися навколо. Всю землю снігом та кригою покрито, і не росте на ній ані росточок.

— А мені що? — спитала Зима.

— А те, що землю і все живе зневажаеш. Ти нас, сестро, нівечиши...

— Немає мені до того діла, — сказала Зима. — Я царюю, а більше що треба знати?

— Ти й себе нівечиши, сестро! — крикнула розплачено Зеленокоса і, вихопивши дзеркальце, раптом простягла його Білокосій. — На, глянь, що з тобою зробилося!

Але в цей момент зірвався з плеча Білокосої Чорний Птах і впав на ту простягнуту з люстерком руку, вихопив блискуче скло і брязнув ним об лід.

І розлетілося дзеркальце на тисячу скалок, а може, це тисячею сліз заплакала Зеленокоса; повернулася вона і поплелася до Блакитного палацу.

Поступово спадала з краси, гасли очі її величезні й зелені і блідло лице. Тоді махнули довгими руками Сни й почали літати довкола, майнули білимі сувоями, і потяглися за Зеленокосою аж до її Зеленої зали.

Синьокоса ж сестра стояла перед Зимою і зачудовано дивилася на неї.

— Отямся, сестро! — вигукнула дзвінко. — Ти ж знаєш, що, коли вона засне, не зможу і я прийти на землю.

— А мені що до того? — каркнув з плеча у Зими Чорний Птах.

Тоді смуток відчула й Синьокоса. Озирнулася навкіл: справді, все навколо кригою та снігом закуто, — зібралося тієї криги так багато, що не тільки ріки й озера, але й земля нею покрита.

---

¹ Незагайно — негайно.

Побачила, що й звірі почали збиватись у великі стада і рушили у краї тепліші. Пильно придивилася Синьокоса до Білокосої сестри, а ще пильніше — до Чорного Птаха, що звив кубло в її серці.

І зареготав, закрякав їй Птах просто в обличчя, і не витримала Синьокоса. Стрепенулася вражено, повернулася різко і побігла геть.

В цей час Зеленокоса готувалася до тривалого, багатомісячного сну...

Перед сном Зеленокоса просила Синьокосу продовжувати любити сестру і вчинити так, щоб вона змогла подивитися на себе.

Розділ 4

Відтоді почала ходити до Білокосої Синьокоса. І ходила вона до неї тричі: в червні, в липні і у серпні. Але в червні сказала Зима: «Прийди у липні», а в липні — щоб у серпні вона прийшла.

У серпні ж уже й четверта сестра прокинулася — Золотокоса. Літо зі слізами на очах оповіло, що в них діється.

Мільйон років жили вони й лиха не знали, повіла Синьокоса, а тепер земля — не земля, а крига, і ця крига почала рухатися від Північного полюсу — землю всю покриває, од того Крижаний Вітер гуляє.

Від Північного полюсу величезні льодяні брили подвигає, світ цілий покриває і надію, що все зміниться, убиває. Величезні крижані гори рухаються, ніби несе їх вода, наповзають і стесують скелі й горби.

Все живе утікає з їхнього підсоння, оповіла Синьокоса, а сестричка наша живе, немов спросоння. Вона глуха й німа, нічого не бачить і не знає.

А все тому, що на плечі у неї Чорний Птах сидить і щось їй на вухо шепотить. Він уже нападав і на неї, Синьокосу, і вона й досі відтоді в серці тугу носить.

А сама сестричка Білокоса якби ж побачила, що з нею, бідолахою, відбулося! Волосся посивіло, голова її пострупіла, лице позморшкуватіло, аж брунатне стало від старості, а це тому, що сестричка не має до них жалості.

— Скоро вона буде звичайною старою бабою, — сказала Синьокоса і заплакала синіми слізами.

— Я ще не зовсім прокинулася, — сказала, позіхаючи, Золотокоса, — а ти таке страшне оповідаєш. Почекай, отямлюся й трохи наберуся сили. Підемо разом.

— Не змогла я, бідолашна, вигнати з сестриних грудей Чорного Птаха, — поскаржилася Синьокоса. — Я вже й дзеркальце їй підсу-

вала і подивитися пропонувала, одурено її, заморочено — розбив те дзеркальце Птах, скалки розметав і ногами своїми їх потоптав.

Благала я сестру зглянутися над нами, надзвіром і над деревами, але те до її вух не дійшло — нічого не допомогло! Затялася вона, затверділа, Чорний Птах її полонив і біду їй отаку учинив. Не спить вона і не відпочиває, а тому, бідолашна, зовсім пропадає...

— Я вже отямилася, — сказала Золотокоса. — Давай підійдемо до вікна і на світ зирнемо.

Вони підійшли до вікна, але не побачили світу: все було білими мухами покрите. Крутилися ті мухи в повітрі, випадали з неба, як з дірявого міха, клалися на землю — мільйони їх лежало мертвих долі. Виростали в горби, у велетенські крижані тороси — насувалися на Блакитний палац зусібіч.

— Бачиш, уже й на наш палац наступає крига, — прошепотіла Синьокоса. — Розітре його, і тоді і ми всі погинемо. Не співатимуть на землі пташки і не чути буде живого дихання. Маєш світлу голову, Осене, — придумай, як прогнати Чорного Птаха.

Придивилася Золотокоса до Літа — сумна усмішка забриніла на її вустах: голуба сестрина сукня перетворювалася на ганчір’я, а босі ноги аж потемніли. Очі зморено дивилися, а довкола неї вже почали стрибати, вигинатися, пританцюючи, худі високі Тіні, мали вони довгі руки, а пальці у них — як патички.

Називалися ці Тіні Снами, і розстеляли вони покоем прозорі полотниська, щоб загорнути Синьокосу і забрати її в країну своїх казок.

— Бачу, що зморилася ти, люба моя сестро, — сказала Золотокоса. — Чи ж подужаеш піти зі мною до нашої лихоносниці?

— Треба буде, то піду, — ледве ворушачи язиком, сказала Синьокоса. — Треба, засинати не буду, тільки вигадай щось, щоб ані сестра, ані ми не загинули...

Вона це сказала, а очі її вже спали, вже ледь-ледь могли розплушитися, хоч як боролася зі сном Синьокоса.

— Ти в мене мужня, сестричко, — сказала Золотокоса. — Але бачу: тобі пора спати, а мені — до бою ставати. Що порадиш мені на відході?

— Те, що мені Весна заповіла, — шепнула Синьокоса.

Ілюстрація Ольги Рубіної

Вона зітхнула, заплющилася, бо Сон уже поклав на її вуста теплу долоню, а тоді ще раз зирнула на сестру синіми, ніби озера, очима:

— Не втрачай до неї любові... Хай вона гляне в люстерко... Хай сама себе не впізнає...

Розділ 5

Отак попрощалася Золотокоса з Літом, поцілувавши її найніжніше. Літо зімкнуло очі й захиталося од снів, які повезли його у пишній кареті в світ синіх квітів і трав.

Сама ж Золотокоса поважна зробилася й рушила до своєї Золотої зали, щоб належно прибратися. Одягla вона сукню, ткану із золотих ниток, поверх накинула легкого плаща, на голову вдягла вінка, сплетеного з барвистого листя, а в руку взяла золотий пірнач — палицю із металевим оперенням.

Перейшла через Голубу залу й кинула оком на Синьокосу; після того перейшла Зеленою залою і позирнула на Зеленокосу, до якої найбільше подібна була. Після того гукнула на хлопців із золотими трубами, і коли ступила на білу стежку, що вела до їхнього трону, заграли й заголосили золоті її труби.

Від того гуку скинулася раптом Білокоса й здивовано пртерла очі. Збудився на її плечі Чорний Птах і каркнув незадоволено.

— Чуєш, Пташе, — стурбовано сказала Зима. — Щось небувале котиться! Якісь труби незнайомі голосять, і тривога мене обійма.

— Це, мабуть, ще раз Літо вибирається, кінець серпня тепер, — мовив Птах.

— А може, це обидві сестри до мене йдуть: Літо й Осінь?

— То, може, це вони і йдуть, — сказав Птах. — Будь мужня й не-поступлива.

Але дорогою йшла сама Осінь. Яскраве світло виточувалося від неї, ніби горіла в ній велика лампа, і Зима аж очі прикрила рукавом, намагаючись вгадати, що там сяє.

— Потемни мені трохи світу, Чорний Пташе, — попросила вона. — Несила мені дивитися на те світло.

Махнув Чорний Птах крильми — і збудилися хлопці Холодні Вітри з крижаними трубами. Заграли й заголосили, а над землею чорна віхола пронеслася. Завили вітри, заметали вихорами снігу, задвигтили довкола крижані гори й рушили, пересипаючись, снігові тороси.

Померк світ, і все покрилося сірою млою, але не переставала світитися-палахкотіти золота постать на білій стежці! Ішла — і дзвеніли, співали-заливалися золоті труби, аж очі Білокосої засльози-

лися — це вже до самого трону Золотокоса підійшла.

— Кланяйся, кланяйся цариці світу! — закаркав Чорний Птах, махаючи крильми.

— Я не бачу тут цариці світу, — голосно сказала Золотокоса. — Царицею світу має бути моя рідна сестра, молода й гожа, гарнішої за яку нема на землі, а рівними до якої є тільки троє дівчат, її сестер... Чи правильно я сказала?

— Правильно, — хитнула головою Зима, яка вже аж зовсім на красуню не подобала. Була це похила баба, зморшкувата, незугарна й нечупарна.

— Я не бачу на троні такої гарної і юної, — сказала Золотокоса. — Я бачу стару відьмугу!

— Вона гарна, гарна! — зарепетував Чорний Птах.

— Але ж, сестро, — зніяковіло промовила Зима. — Невже ти й справді мене не пізнаєш?

— Це не моя сестра! — вигукнула Золотокоса. — Ти — лиха відьмуга, яка десь поділа, ув'язнила чи отруїла мою любу Білокосу. Через це прийшла я, щоб викликати тебе на герць, бо хочу визволити свою любу сестру.

— Схаменися, сестро! — закричала Зима. — Це я, я, твоя Білокоса сестра. Хіба не бачиш, що я біла і ясна і що чисте світло від мене сяє. Подивися на мое чудове біле лице і на мої чудові білі коси!..

Вона аж із трону звелася й похитнулася, адже була горбата і зігнута, обличчя мала сіре й поморщене, а волосся посічене й сиве.

— Білокоса гарна, гарна! — закричав Чорний Птах.

— Ти — не моя сестра, — сказала дзвінко Золотокоса, а її Золоті хлопці приклали до ротів труби й урочисто заграли раз, і другий, і третій. — Ти — самозванка, яка поділа десь мою любу сестру. Ставай до бою!

— Забуваєшся, сестро, — прошипіла тоді Зима. — Чи ж незвісні тобі закони наші: не ти мене маєш змінити, а я тебе. Зима Осінь змінює. Отож іди геть з моїх очей і лягай спати. Це я тобі наказую, володарка світу!

— Ти не володарка світу! — сказала Золотокоса. — Ти — самозванка. А я прийшла сюди не царювати, а визволити мою бідну сестру.

Звела золотий пірнач — палицю з металевим оперенням — і махнула ним у повітрі. Від того помаху перестали дути в крижані труби

Ілюстрація Ольги Рубіної

хлопці Холодні Вітри, втишилась і віхола, та й сніг перестав іти. А ще в листяній короні Золотокосої пробудився малесенький, срібненесенький жучок-черв'ячок, саме той, котрий павутину виплітає в Бабине Літо.

Він спустився на тонюсенькій срібній нитці і на тихе повеління своєї володарки подибцяв помаленьку в повітрі до Білокосої. Він встиг причепити срібну павутинку до волосся Зими, коли ж каркнув люто Чорний Птах, зірвався з плеча Зими й кинувся на Золотокосу.

Хотів ударити її в обличчя, але натомість натрапив на зведений золотий пірнач і закричав дико, поранившись. Десь далеко відгукнулися Холодні Вітри, і темна ніч покрила землю. Не бачила Золотокоса довкола себе нічого: вили тільки Холодні Вітри і щось начебто зубами заскреготіло.

Знову змахнули чорні крила, але Золоті хлопці приклали до вуст труби — і розкололася темрява, розбилася, як розбивається глек, розлетілася на тисячі, мільйони клаптів.

Замигтіло й зарябіло довкола, знову повернулося світло, і побачила Золотокоса, що задумано-запечалено сидить на троні Зима, у неї на плечі ховається переляканий Чорний Птах, а біля вуха провис на павутинці хитрий нашпітувач і безстрашний войовник жучок-черв'ячок, який Бабине Літо на землю приводить.

— Таке дивнети мені оповіла, сестро, — мовила задумливо Зима. — Таке дивне мені подумалося: ніби я — це не я. А все ж таки це я...

— Зирни у дзеркало, — сказала Золотокоса. — Упізнай себе...

— Ale в мене немає дзеркала, — сказала спантеличено Білокоса. — Воно розбилося, не пам'ятаю вже як і коли... Щось приключилося...

— Чорний Птах розбив твоє дзеркало, — сказала Осінь.

— Вона і без дзеркала гарна! — закричав зі свого притулку Чорний Птах. — Вона найкраща, найвродливіша, найрозумніша, найсильніша і найвеличніша. Вона одна повинна царювати в цьому світі...

— Чуєш, — мовила, розпогіднюючи лице, Зима. — Це — віщий голос. А віщий голос завжди правду каже... Однак... може, все-таки глянути в дзеркало... Сумнів на мене найшов — непокоїтися я починаю.

— Прожени Чорного Птaha, і я тобі позичу дзеркальце.

Тоді вдруге зірвався з плеча Чорний Птах і кинувся до Осені, гадаючи, що тримає вона дзеркальце, як тримали його раніше Зеленокоса й Синьокоса, і вирішив розбити його так, як розбив у інших сестер. Ale знову звівся золотий пірнач — поранив собі груди Чорний Птах. Закричав розпачливо, гнівно, рипуче:

— Прожени її, прожени її!

Закружляв і затанцював довкола Золотокосої, замахав крильми, жахаючи, обсипав її снігом та градом, жбурнув сотнею крижаних стріл, але розставало все це, торкаючись осяйної одежі Золотокосої.

— Ти не можеш її перемогти, чому? — спитала Зима.

— Бо я вийшла з добрим, — сказала Золотокоса. — Мушу розшукати і звільнити свою любу сестру і добрий лад на землі встановити.

— Мала б ненавидіти ту свою білу сестру, — тихо мовила Зима. — Хочеш їй щось лихе учинити?

— Я люблю свою сестру, бо вона ніжна й гарна. Вона приходить мене змінити, коли я втому відчуваю. Ласку мені чинить, змінюючи мене, бо не дає мені постаріти.

Отаке сказала сестрі Золотокоса, а ще сказав щось таємне її на вухо жучок-черв'ячок, який Бабине Літо на землю насилає. Тоді пильно зирнула Білокоса на свою гарну сестру, і щось зворухнулося в її замерзлому серці, а може, це жучок-черв'ячок уже там поселився. Зір її пом'якшав, і полагіднішало лице. За мить уже й бліда усмішка почала з'являтися на її потемнілому обличчі, а з одного ока раптом викотилася каламутна слізоза.

І коли викотилася та слізоза, крикнув пронизливо Чорний Птах, змахнув крильми і зірвався у повітря. За хвилину він став як метелик, а ще за мить у чорну крапку перетворився.

— А тепер на себе глянь, — сказала Золотокоса.

Вийняла дзеркальце й подала Зимі. Та зирнула — тихий зойк вирвався їй з грудей.

— Сестро моя, сестро! — закричала вона. — Що це за стара відьмуга на мене дивиться? Я не впізнаю себе!

— Зійди з трону, втомилася ти, — м'яко наказала Зимі сестра. — Піди в палац, збуди Зеленокосу, впади їй до ніг і попроси вибачення...

Зима ледве звелася з трону, стара була і немічна.

— Пособи мені, сестро, — попросила вона. — Дай руку!

Золотокоса подала їй руку і вивела стареньку на стежку. І тільки рушили вони до Блакитного палацу, як раптом почули чаївну пісню. Хтось виспівував у супроводі найчарівнішої музики, й дивне диво на

Ілюстрація Ольги Рубіної

землі учинилося. Потемнів сніг, обм'як і заструміли довкола дзюристі потоки.

Повіяло теплим вітром, і все повітря радісно затремтіло. Звели очі, шукаючи чарівної співачки, Білокоса із Золотокосою, і раптом завмерли від несподіванки.

Стежкою назустріч їм ішла прегарна дівчина. Зелені шати маяли в неї за плечима, зелене волосся гралось із теплим вітерцем, зелений з голубими квітами вінок лежав над її рівним, погідним чолом. Воно одразу ж проростало, пробиваючи сніг, і цвіло білим та синім квітом. Саме від того й виникала чарівна музика, а співала Зеленокоса, співала Весна.

- Ідея написати збірку «Панна квітів» належить Валерію Шевчуку чи його хтось спонукав до цього?
- Визначте тему казки «Чотири сестри».
- Чи зауважили ви, як у казці відбувається зміна пір року? Хто їх уособлює?
- Назвіть ознаки, характерні для кожної пори року. Заситуйте фрагменти тексту, де про них ідеться.
- Яку роль відіграє у казці сон? Пригадайте казки, в яких теж є мотив сну.

- Прочитайте загадку: «Чотири кольори мають, раз у три місяці барви міняють» (пори року). Як вона стосується твору Валерія Шевчука?
- Виразно прочитайте казку «Чотири сестри». Відновіть правильну послідовність пунктів плану, пронумерувавши речення.

Золотокоса
достукалась
до крижаного
серця
Білокосої

Зеленокоса
і Синьокоса
просять
передати
владу

Чорний Птах
намовив
Білокосу не
передавати
владу своїм
сестрам

Чорний
Вітер
випустив
Чорного
Птака

Зеленокоса
просить
передати
їй владу

- Використовуючи цитати, охарактеризуйте одного з персонажів казки в такій послідовності:
  - ім'я персонажа;
  - що символізує персонаж;
  - портрет персонажа;
  - характер і поведінка;

- символічний колір;
- художні засоби;
- ваша оцінка дій персонажа.

9. Тестові завдання.

Чому Зима не хотіла передавати владу своїм сестрам?	a) бо не вважала їх достатньо сильними для царювання; б) бо дослухалась до поради Чорного Птаха; в) бо вважала своїх сестер занадто юними
Яка із сестер першою прийшла до Білокосої?	a) Синьокоса; б) Зеленокоса; в) Золотокоса
Який перший закон у сестер?	a) їм не можна виходити з палацу вночі; б) під кінець правління вони втрачають красу; в) сестра-правителька має заснути, щоб продовжити правити
Який другий закон у сестер?	a) їм не можна виходити з палацу вночі; б) їм не можна комусь розповідати про себе; в) сестра-правителька має засинати, щоб повернулася її краса
Який третій закон у сестер?	a) після сну вони знову стають юними і гарними; б) під кінець правління вони втрачають красу; в) їм не можна виходити з палацу вночі

10. Попрацюйте у групах. Застосувавши метод шести капелюхів, проаналізуйте прочитану казку. Кожна команда має капелюх конкретного кольору й виконує завдання.

	Команда акцентує свою увагу на інформації та фактах і дає відповіді на запитання: «Що було спочатку?», «Що було потім?», «Що сталося вкінці?»
	Команда зосереджує свою увагу на негативних подіях, фактах і відповідає на запитання: «Що поганого було у творі?», «У чому недоліки?»
	Команда здійснює пошук позитивних моментів і дає відповіді на запитання: «Що хорошого відбулося у творі?», «У чому переваги?»
	Команда має можливість сказати про свої почуття і здогади щодо розв'язуваної проблеми і дає відповідь на запитання «Які емоції та почуття у вас викликає цей твір?»

Продовження таблиці

	Команда пропонує нові ідеї, удосконалює ті, що є, шукає альтернативи, досліджує можливості. Придумує іншу кінцівку чи заголовок до казки
	Команда робить висновки й шукає відповідь на запитання «Чого вчить нас цей твір?»

- 11. Як ви оцінюєте родинні стосунки між героями казки? А які стосунки у вас із братами, сестрами чи іншими родичами? Чи завжди ви готові підтримати їх?
- 12. Розгляньте ілюстрації до казки Ольги Рубіної. Чи подобається вам така техніка малюнка? Чи такими ви уявляли сестер, коли читали твір?
- 13. Пригадайте і знайдіть інші казки українських та зарубіжних письменників про пори року, укладіть рекомендаційний тематичний плакат.

Домашнє завдання

1. Заповніть картку прочитаної книжки.
2. Випишіть влучні вислови з твору в цитатник.
3. Напишіть твір-мініатюру «Казка Валерія Шевчука допомогла мені зрозуміти, що...».

Цікаво знати

- Найпопулярнішим із чотирьох скрипкових концертів італійського композитора Антоніо Вівальді вважають цикл «Чотири пори року», написаний у 1723 р. Кожен концерт присвячений одній порі року і складається з трьох частин, що відповідають кожному місяцеві. Знайдіть і прослухайте ці композиції.
- Українська художниця Ольга Ковтун написала картину «Пробудження. Пори року», в якій відтворила особливості кожної пори, додавши деталі й підібравши відповідну кольорову гаму.

3

Минуле українського народу: легенди, перекази, літописні оповіді

Легенди українців

З давніх часів люди переказували одне одному почуті оповіді про певні події, історичних осіб, явища. Не всі факти вони могли пояснити, тому щось домислювали, чимось їх доповнювали. Так виникли легенди. Ви вже читали легенди про дівчину-Україну, «Хліб і золото», «Як виникли Карпати», «Місто Сміла».

? А чи знаєте, які легенди поширені у вашому краї? Поцікавтесь в місцевій бібліотеці чи музеї і розкажіть іншим.

Теорія літератури

Легенда — народне оповідання про події, життя і діяльність якоїсь особи, чудесні явища, що сприймаються як достовірні.

Люди вірили, що події та явища, про які йшлося в легенді, могли бути насправді. Героїв легенд вважали справжніми.

Ознаками легенди є: переплетення реального й вигаданого, історичні факти, таємницість (навіть містичність), геройність, драматизм. Зміст легенд відображає історію народу, його характер, світогляд, звичаї, традиції.

? Погляньте на інфографіку на с. 90 і поміркуйте, у чому подібність казок і легенд. Поясніть ці ознаки.

Легенди різні за тематикою й походженням. Їх поділяють на такі групи: *міфологічні* (первісні уявлення про походження світу, людей, тварин і рослин, природні явища, види господарської діяльності — «Легенда про створення землі», «Створення гір і каміння на землі»,

ОЗНАКИ КАЗКИ

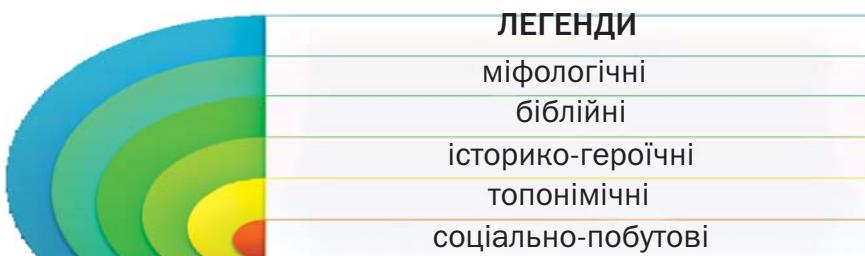
- стала композиція;
- традиційні початкові й прикінцеві формули;
- усталене чергування подій;
- повторюваність подій;
- багатоепізодичність;
- фантастичний зміст сприймається як вигадка, щось нереальне

ОЗНАКИ ЛЕГЕНДИ

- довільна композиція;
- не має традиційних початкових і прикінцевих формул;
- не містить усталеного чергування подій;
- не має повторюваності подій;
- малоепізодичність;
- фантастичний зміст тлумачиться як диво, здійснюване народними героями/героїнями;
- переважно починається з викладу змісту і завершується повчальним підсумком

«Чому сонце буває сумне?»); *апокрифічні*, або *біблійні* (про епізоди християнської історії, життя святих — «Як Бог перетворив людину на журавля?», «Христос і циган», «Микола Чудотворець»); *історико-героїчні* (про важливі події з української минувшини, патріотизм і подвиги народних героїв — «Михайлик і Золоті Ворота», «Як Сірко переміг татар», «Євшан-зілля»; легенди про Олексу Довбуша, Богдана Хмельницького, Устима Кармалюка); *топонімічні* (про походження міст і сіл, їхніх назв, а також річок, озер, урочищ та інших місць — «Три брати — засновники Києва», «Легенда про заснування Львова», «Як виникли Карпати», «Аю-Даг»); *соціально-побутові* (про життя і побут українців — «Свекруха і невістка»).

? Спробуйте додати власні приклади до кожної групи легенд.

Багато українських легенд виникло ще в дохристиянські часи, і вони дуже подібні до міфів. У них — віра наших предків у природній надприродні сили, богів, духів, обереги. Такі легенди називають міфологічними.

Теорія літератури

Міф — розповідь, у якій відтворено уявлення наших предків про створення світу, богів, духів, героїв та надприродні сили.

Легенда, як і міф, пояснює походження певних речей і явищ. Однак у легенді не стверджується, що саме так було, а йдеться лише про їхню вірогідність. Подіям легенди властва конкретність: заснування міста, поява елементів ландшафту, подорожі тощо. Міф зазвичай пояснює появу чогось всесвітнього чи загальновідомого з погляду оповідача. Події в легенді розгортаються в історичному часі — в конкретних добі, році. У міфі та казці цього немає. Деякі легенди пристосовують до сучасності, зберігаючи їхній сюжет, але змінюючи імена персонажів і додаючи нові деталі. У цьому перееконаетесь, коли прочитаете і порівняєте, наприклад, легенду «Калина» і міф «Берегиня».

Легенда «*Калина*» пояснює, чому саме калина стала символом України. Кущ калини названо ім'ям дівчини, яка не змогла пробачити своєму хлопцеві зраду Батьківщини. Її долю народ порівняв з гіркотою ягід калини.

Міф «*Берегиня*» розповідає про перехід людства від первісного стану (печер, диких шкур) до цивілізації (будування хат, використання вогню, приготування їжі). У його центрі — бог, небесний коваль, що викував світ, покровитель шлюбу та родини Сварог. Він протистоїть Чорнобогу, який є уособленням зла, пітьми. Згадується й Білобог — образ-символ добра, світла. Берегиня — символ життя й родючості, Матері-Природи, матері всього сущого. Це Велика Охоронниця, яка дає життя та оберігає оселі й добробут сімей. Із цим асоціюється традиція українців вирізьблювати образ Берегині з піднятими руками на дверях і вікнах, вишивати їхого на рушниках і сорочках.

Калина

(Легенда)

Колись у давнину у глухому селі жили хлопець і дівчина. Любили одне одного змалку і тішилися життям. Та якось покликав їх до себе батько хлопця і мовив:

— Сину, прийшла пора віддати належне, піти захисником рідного краю. Покозакуй, а повернешся — відсвяткуємо весілля!

Рано-раненсько проводжали за село хлопця батько й дівчина. Благословив старий козак сина:

— Не осором наш рід! Хай Бог тебе хранить на добрі справи!

Дівчина простягла вишивану хустину:

— Їдь! Бережи рідну землю, а я збережу наше кохання!

Поїхав козак, тільки закурілось пилом понад шляхом.

Минув і рік, і два, й три; від козака ні чутки, ні звістки.

Четвертої весни, коли квітли

сади і твохвали соловейки, на село з дикими згуками, вихором налетіла татарська орда. Мужньо боронилися люди, біля кожної хати кипів бій. Та один за одним падали захисники — занадто люті були напасники.

Біля хати, де жив батько козака, шаленіла січа. Мов розлютований лев, боронив батько господу, бо в хаті переляканою горличкою заховалася синова наречена. Та ось з-поперед чужинців вискочив дужий вояка. Підняв батько шаблю, та й закляк:

— Ти, сину, привів чужинців до свого села? Зрадник?!

— А що б я мав, козакуючи? Злідні, рани, а чи й смерть... А тут... З невимовною мукою мовив батько:

— Так згинь же, виродку! Хай і земля тебе не прийме — ніде щоб не мав ні спочинку, ні зупинку!..

Останні слова замерли на посинілих губах зітнутої голови, бо молодий вояка виявився спритніший за батька... На це лихо вилинула з хати дівчина, мов зоря зійшла. Чужинці схвально загули — така вродя! Дівчина пізнала коханого, не завваживши, що він у чужинському одязі. Кинулась до нього, залебеділа¹:

— Як добре, що ти тут! Таке лиxo!.. — і затнулася, побачила, все усвідомила. — Чому?! Невже ти справді запроданець²??!

— Я поспішав до тебе! Ти будеш у мене в золоті, в шовках ходити, оксамитом огортатись, самоцвітами тішитись!

Та дівчина вже все зрозуміла:

— Проклинаю тебе, зраднику!

— Візьміть її, — крикнув вояк своїм зайдам.

Ілюстрація Олександра Кошеля

¹ Лебедіти — звертатися до кого-небудь ласкавими, ніжними словами. Приклад слововживання: мати лебеділа до немовляти.

² Запроданець — зрадник. Приклад слововживання: немає прощення запроданцям рідного народу.

— Жодна рука не торкнеться до мене! Я належу рідній землі, і вона мене захистить, а тебе — проклинаю, зраднику...

Вояк розлютовано заніс шаблю над головою, та й закляк: замість дівчини виріс қущ з білими запашними китицями квітів, неначе віночки незаймано-чисті й гарні. Люто шмагонув-рубонув, та қущ тільки схитнувся і знову приріс до кореня — тільки замість білих квіток, ніби краплинни крові, заяріли червоні кетяги ягід. А листя шелестіло:

— Проклинаю... проклинаю...

Кажуть, що і небо не витримало такого злочинства: налетіла буря, зчорніло небо, вдарила блискавка — і замість зрадника покотило вітром перекотиполе. Збулося батьківське прокляття — без спочинку-зупинку прокотило по землі і вижбурнуло геть у море. Замість зайд-чужинців — розбіглися дикі пси, чи вовки.

А қущ, що стався з дівчини, назвали її ім'ям — Калина. Гіркі її ягоди, як доля дівоча. Але живлять вони тих, хто любить і шанує рідну землю.

Берегиня

(за С. Плачіндою)

(Міф)

Йшли і йшли люди до Сварога та Берегині зранку й до вечора: подивитися на хатину, на піч і жорна, скуштувати того дива, що хлібом зветься й схоже на Сонце.

І нічого не таїв од людей Сварог, все показував і пригощав хлібом. Їли вони той хліб і казали: «Хочемо й ми піч мати та хліб пекти».

І казав їм Сварог: «Спочатку кутини будуйте, виходьте з печер та бурдеї¹. Годі скніти в темряві та холоді. Час жити в світлій хаті...».

Тоді просили його люди: «Навчи ставити ті кутини».

І сказав їм Сварог: «Ось піду я від коша до коша показувати, як ставити хатину, як піч мурувати, як жорна тесати».

«Коли ж се буде?» — нетерпляче доскіпувалися люди.

«Ось тільки закінчу ткацький верстат будувати».

«А що воно таке?»

«Се таке, що на ньому ткатимете полотно так, як навчить вас Берегиня».

Тоді промовляла до людей Берегиня:

---

¹ Бурдей — житло, викопане в землі; землянка. Приклад слововживання: всередині бурдею клали піч.

«Ось годі вам, люди, ходити в диких шкурах. Треба ткати біле м'яке полотно та ходити в білій одяганці, як личить дітям Білобога. Я навчу вас, люди, як з конопель куделю робити, як нитку сукати, полотно ткати, як його вибілювати та вишивати».

Люди слухали й раділи. Та надходила ніч і страх виповзав на Землю з усіх шпарин. Бо починала Земля трястись і гойдатися. То лютував Чорнобог. Він шаленів, метався в своєму похмурому Підземному Царстві, несамовито гупав усім тулубом своїм у Землю, намагаючись її розвалити чи перевернути. Та дарма.

Тоді гримів його трубний голос:

«Он Сварог вже навчає людей кутини білі ставити, печі мурувати... А Берегиня хоче вдягати людей в біле полотно, аби відлякувати мое чорне військо, що боїться усього світлого. Тож мушу якнайскоріше знищити і Сварога, і Берегиню, і творіння їхнє...»

І зійшлися Чорнобог і Мара, і стали вони нутрощі свої спорожняти. І з тої твані смердючої вродилося ціле стадо ящерів — чорних панцирних потвор.

І повелів їм Чорнобог іти на Землю й розтоптати хатину Сварога й Берегині, і їхню піч, і жорна, і їх самих разом зі Сварожичами.

Тоді здригнулася й загупотіла Земля, коли по ній важко полізли чорні ящери. Вони нестримно — тупою панцирною лавою — сунули на білу хату Сварога й Берегині.

І вихопилися назустріч потворам хоробрі Сварожичі, але їхні двогострі мечі відскакували від зроговілого панцира ящерів, і сини Сварога мусили відступити геть. Не зміг зупинити Чорнобогове військо і бог Сварог — він кидав у плавунів палаючі смолоскипи, проте їхній панцир не горів і не пікся.

І коли загрозливо наблизились ящери й мали ось-ось розчавити першу на Землі хатину, з неї вийшла Берегиня. Вся в яскравобілому вбранині, з червоними, вишитими на білому полотні «стрілами Перуна» та «соколами». Богиня здійняла догори руки — і... чорне військо враз зупинилося, ніби заворожене білою красою.

Тоді Берегиня сміливо рушила з піднятими руками на ящерів, і вони стали понуро відповзати.

І йшла вперед богиня в білому сяйві своєму, і відкочувався назад чорний морок потвор. І тоді загнала Берегиня чорних ящерів

Картина Олега Шупляка

у річку Рось. І закищіла вода від них, і почорніла, і загнила вмить. І сморід дійшов до Вирію, і в гніві великому Білобог — творець Росі — змахнув чарівною рукою своєю — і тої ж самої миті панцирні потвори перетворились в скелі, що обрамили береги цієї річки.

І Краса засяяла довкруж, і Берегиня була богинею Краси і захисницею її. І пішла по Землі слава про Берегиню як захисницю Білої Хати. І стали люди її віншувати і молитись їй, захисниці дому людського від чорних сил. І, навчившись робити полотно, стали роси, і гукри, і кияни вишивати не тільки «стріли Перуна» та «соколів», а й Берегиню з піднятими в захисному пориві руками, і почали вони вирізьблювати образ Великої Охоронниці на дверях, на вікнах, вишивати її постать на рушниках, на сорочках, аби Берегиня захища-ла їх від усього злого завжди й повсюдно.

1. Поміркуйте, що найбільше вразило вас у легенді «Калина». Чому?

2. Які емоції у вас викликає міф «Берегиня»?

3. До якої групи легенд подібний міф? Обґрунтуйте свою думку.

4. Які образи-символи є в легенді, а які — в міфі?

5. Як описано в легенді та в міфі протистояння добра і зла?

6. Виразно прочитайте легенду і міф. Стисло перекажіть їх, працюючи у групах.

7. Назвіть персонажів цих творів. Вони вигадані чи реальні?

8. Укажіть ознаки, якими різняться міфи і легенди.

9. Складіть цитатний план легенди, охарактеризуйте головних героїв/героїнь.

10. Охарактеризуйте образ Берегині. Випишіть цитати, в яких є її портретні деталі.

11. Порівняйте образи Сварога і Чорнобога. Створіть таблицю за зразком і заповніть її. Як ви думаєте, чому ці персонажі протиставлено й змальовано так контрастно?

	Сварог	Чорнобог
Портрет		
Риси характеру		
Поведінка		
Ставлення до людей		
Художні засоби і кольористика		

12. Проаналізуйте прочитані легенду та міф у групах. Дайте відповідь на кожне запитання. Для першої групи: 1) Як звали головних героїв міфу? 2) Я правильно зрозумів/зрозуміла: Чорнобог дуже лютував, що Берегиня допомогла людям? 3) Чому Сварог і Берегиня допомагали людям? 4) Що було б, якби Берегиня не вийшла з піднятими руками на ящерів? 5) Чи правильно вчинили люди, коли стали величати Берегиню як захисницю дому? 6) Як би ви вчинили на місці Берегині та Сварога? Для другої групи: 1) Як звали головних героїв легенди? 2) Я правильно зрозумів/зрозуміла: хлопець зрадив свою сім'ю, наречену, свій народ заради власної вигоди? 3) Чому дівчина не захотіла, щоб рука чужинця торкалася її? 4) Що було б, якби козак зупинив чужинців і розкаявся у своїх вчинках? 5) Чи правильно вчинила дівчина? 6) Як би ви відреагували на зраду Батьківщини?

13. Образ Берегині постає в різних видах мистецтва. Розгляньте картину Олега Шупляка «Берегиня». Чим вразила вона вас? Чи траплялося вам зображення Берегині? На чому?

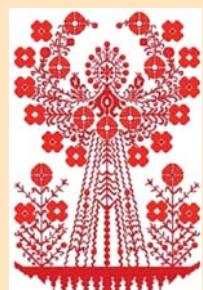
14. Знайдіть і випишіть більше інформації про богів і богинь слов'янської міфології: Білобога, Сварога, Берегиню, Мару.

Домашнє завдання

1. Напишіть коротке есе, у якому висловіть свої міркування про ставлення Берегині до людей. Чому її визнано оберегом? Чи у вас є родинні обереги?
2. Підготуйте мультимедійний проект або лепбук «Легенди моого краю».

Цікаво знати

- Образ Берегині дійшов до нас у вишивці: на обрядових рушниках, у жіночому одязі зображені стилізовані жіночі постаті із піднятими догори руками (знак захисту) — захисницею від хвороб і покровителькою людських доль. Іноді в руках вона тримає квітку — символ багатства і благополуччя, або пташок — провісниць світлої долі.

Народні перекази

Народні перекази дуже близькі до легенд, але, на відміну від них, не містять вигадки. У переказах немає казково-фантастичних елементів та алегорії. У них відображені історія українського народу, реальні події, явища, драматичні ситуації, які відбувалися в попередні епохи. Головними героями є історичні особи, опис діянь яких може бути дещо ідеалізований. *Пригадуєте такі твори?*

Теорія літератури

Переказ — усне народне оповідання про визначні історичні події та їх героїв, відомості про яких часто зафіксовані в пам'ятках писемності. За змістом перекази близькі до легенд, але для них не характерні казково-фантастичні, надприродні елементи. Перекази побудовані на достовірних фактах.

Перекази поширюються завдяки переповіданню почутого. За змістом і походженням їх поділяють на *міфологічні, історичні, топонімічні* («Озеро панське», «Змієва нора»). Найдавнішими є перекази про часи Київської Русі, а найбільше до нашого часу дійшло переказів козацької доби про запорозьких козаків, їхні звитяги. Саме з народних переказів дізнаємося, як з'являлися перші козацькі поселення, як козаки протистояли ординцям, який порядок панував на Запорозькій Січі («Козацьке житло», «Одяг і зброя запорожців»). У них ідеться і про козацьку старшину, гетьманів, козаків-характерників Івана Сірка, Богдана Хмельницького, Семена Палія, Петра Калнишевського та подвиги інших лицарів, які боролися за волю України.

? *Спробуйте графічно відтворити цю класифікацію і до кожної групи підібрати приклади переказів.*

Існує багато переказів про напади татар на українську землю та відважних її оборонців, про народних месників Олексу Довбуша, Устима Кармалюка, Лук'яна Кобилицю. Є також перекази про закляті скарби, які зберігають магічну силу їхніх господарів («Скарби на острові Кухарському», «Скарби на могилах Високих», «Чарівна скриня»). *Поміркуйте, до якої групи ви б зарахували ці перекази.*

Часто героїв легенд і переказів оспівують у народних піснях («Зажурилась Україна», «Ta, ой, як крикнув же козак Сірко», «Ой, Морозе, Морозенку»), думах («Самійло Кішка», «Дума про

козака Голоту»). За їхніми мотивами написано чимало художніх творів: «Таємниця козацької шаблі» Зірки Мензатюк; «Іван Сірко — великий характерник», «Іван Сірко — славетний кошовий» Марії Морозенко; «Пригоди тричі славного розбійника Пінті» Олександра Гавроша; «Неймовірні пригоди Остапа і Даринки» Андрія Бачинського та ін.

Походження запорожців

Народний переказ

Запорожців спрежду¹ було всього шістнадцять чоловік і звались вони черногорами. Попервах² жили вони десь вище порогів, в лісі,

Сергій Васильківський. Козаки в степу. Сторожа Запорозьких Вольностей

¹ Спрежду — спочатку.

² Попервах — спочатку.

а повз той ліс ішов битий шлях¹. Дізнався якийсь-то цар, що по тім шляху — великий розбій, і послав військо. Через скількись там днів дійшло військо до того лісу і сунуло прямо в пущу²... Іде воно та й іде, іде та й іде, коли чує — як затріщить, як залущить... Глянуло воно — аж на дубах курені³, а відтіля виглядають чорногори. Генерал до них:

- Що ви за люди?
- Чорногори!
- Злазьте із дубів!
- А що ж вам від нас треба?
- Треба, щоб ви здалися, от що!
- Знаєте що, люди добрі, — каже кошовий⁴, — ми такі хрещені, як і ви, одбиватися не будемо, а лучче⁵ ідіть собі з Богом, відкіля прийшли!

Генерал той як крикне: «Пали!» Стали вони палити, та не по чорногорах, а самі по собі, і вилягли, як снопи...

Явився сам цар і викликав трьох чоловік. Прийшли. Він за пістоль та до їх... Аж воно не те: руки так і одібрало... Смикавсь він, смикавсь та тоді й просе: «Ой, братці, не пустуйте!» «Добре, — кажуть, — дай же нам вперед бомагу⁶, щоб була нам земля обмежована і щоб хто за межу перескоче — той і наш!»

Цар обіщав⁷ і став володати⁸ руками. Видав їм бомагу і назначив межу за сто верст⁹ вище порогів і за сто верст нижче порогів. Як стали вони кошем¹⁰ на порогах — народ так і сунув до їх. Тоді уже земля називалась козацькою, а люди — запорожцями.

Отак я чув змолоду од старих людей. Тепер покоління запорожців, що кинуло Січ за Катерини, живе, кажуть, під турком на Чорних горах, і козаки оп'ять¹¹ звуться чорногорами.

¹ Шлях — дорога.

² Пуща — великий, густий ліс, хащі.

³ Курінь — легка будівля, сторожка.

⁴ Кошовий — отаман козаків на Запорозькій Січі.

⁵ Лучче — краще.

⁶ Бомага — документ.

⁷ Обіщав — обіцяв.

⁸ Володати — володіти.

⁹ Верства — давня назва східнослов'янської міри великих віддалей, що становила 1,06 км.

¹⁰ Кіш — місце перебування запорозьких козаків; укріплений табір; Запорозька Січ. Приклад слововживання: Запорозький Кіш; Кіш козаків при Бузі, тобто табір біля річки Буг.

¹¹ Оп'ять — знову.

- Укажіть, чим переказ відрізняється від легенди.
- На які групи поділяють народні перекази?
- Виразно прочитайте переказ. Визначте його тему.
- Відшукайте в тексті цитати, у яких подано опис місць, у яких перебували перші козаки. Де вони жили спочатку?
- Зачитайте і проаналізуйте епізоди з твору, які свідчать про вдачу перших козаків. Якими ви їх уявляєте?
- Попрацюйте у групах: створіть «стрічку подій», описаних у переказі, уявляючи їх як кадри фільму.
- Розгляньте світлини історико-культурного комплексу «Запорозька Січ» Національного заповідника «Хортиця» (головний архітектор — В. Стефанчук). Які споруди були на території цієї фортеці-містечка? Якими були їхні стіни?

Домашнє завдання

- Знайдіть і прочитайте з історії України відомості про Запорозьку Січ. Про які історичні факти йдеться в переказі «Походження запорожців»? Створіть за зразком таблицю і заповніть її.

Історичні факти	Цитати з переказу

Цікаво знати

- Крім історико-героїчних оповідей, переказів про запорозьких козаків, відомі й оповіді про подвиги безіменних героїв/героїнь, побутово-історичні перекази. У ХХ ст. виникли перекази про національно-визвольні рухи й події Першої та Другої світових воєн, боротьбу за національну незалежність Української держави. Поширеними є перекази про бій під Крутами, битву під Бродами.

Літописні оповіді. «Повість минулих літ»

Багато переказів, народних оповідок про життя українців та історичні події з часів заснування Київської Русі дійшли до нас завдяки літописам. Їх поява зумовлена поширенням писемності, коли почали фіксувати короткі замітки та оповідання про події і людей. Тільки-но записів набираувалося багато, їх зводили в одне ціле й складали за порядком років. Так створювали літописи. Ви вже знаєте, що на той час це був єдиний спосіб зберегти пам'ять про минуле народу для нащадків. Літописи утримують інформацію про походження східних слов'ян, зародження і функціонування Київської держави. Літописці розповідали про ті історичні факти, свідками чи учасниками яких були самі або про які дізnavалися з інших джерел, зокрема з усних народних переказів.

Теорія літератури

Літопис — найдавніший твір історичної прози, який у хронологічному порядку фіксує події кожного року (літа).

Першим києворуським літописом є «Повість минулих літ», укладена в 1113 р. (XII ст.) ченцем Києво-Печерського монастиря Нестором Літописцем. Він знав історію, літературу, грецьку мову та богослов'я, що допомогло йому показати історію києворуської держави у зв'язку з історією світу. Літопис розгортає широку картину виникнення й розселення слов'янських племен, розповідає про те, «звідки пішла Руська земля і хто в ній найперший почав княжити», прославляє засновників Київської Русі.

Є в літописі про апостола Андрія, який показав своїм учням місце, де буде засновано Київ; про трьох братів Кия, Щека, Хорива та сестру їхню Либідь.

Зображення Нестора Літописця на гравюрі Леонтія Таракевича, гравера кінця XVII — початку XVIII ст.

Сторінка «Повісті минулих літ» у Радзивіллівському літописі XV ст.

Вам уже відомі літописні оповіді з «Повісті минулих літ» про похід князя Олега на Царгород, про те, як він помер від свого коня.

У першій частині цього літопису йдеться також про походи князя Святослава, хрещення Русі Володимиром Великим, облогу Києва печенігами, подвиг юнака-кожум'яки, вбивство древлянами князя Ігоря й помсту княгині Ольги.

? Чи доводилося вам читати ці розповіді раніше?

У другій його частині розповідається про Ярослава Мудрого і його правління, діяльність Володимира Мономаха, розвиток міст. Із гіркою пише Нестор і про протистояння між князями (міжусобиці).

Літопис перекладено сучасною українською мовою. Сюжети, мотиви й образи літописних оповідань зринають у художніх творах різних письменників, зокрема Тараса Шевченка.

Три брати — Кий, Щек, Хорив і сестра їхня Либідь

(у переказі В. Близнеця)

Поляни жили окремо й володіли своїми родами. І до того вони жили родами, кожен на своїх місцях. І були три брати: одному ім'я Кий, другому — Щек, а третьому — Хорив, а сестра в них була Либідь. Сидів Кий на горі, де тепер узвіз Боричів. А Щек сидів на горі, яка зветься нині Щекавицею. А Хорив на третій горі, від нього вона прозвалася Хоревицею. І збудували вони місто в ім'я старшого брата свого й нарекли його Київ. Був круг міста ліс та бір великий, і ловився там всякий звір, і були мужі мудрі й тямущі, а називалися вони полянами, від них поляни й донині в Києві.

Дехто, не знаючи, каже, що Кий був перевізником коло Києва, мовляв, був перевіз з того боку Дніпра; тим-то й говорили: «На перевіз на Київ». Але якби Кий був перевізником, то не ходив би він до Царгорода. А Кий князював у своєму роду і ходив до царя грецького, і той цар, переказують, зустрічав його з великою шанбою та почестями. Коли ж він повертається, то прийшов на Дунай, влюбив одне місце, і поставив там невеликий городок, і хотів було сісти в ньому своїм родом, та не дали йому навколоїшні племена; так і донині називають придунайці те городище — Києвець. Кий же, повернувшись у своє місто Київ, тут і помер. І брати його, Щек і Хорив, і сестра їхня Либідь тут же померли.

Після смерті братів рід їхній став князювати у полян, а в древлян було своє княжіння, а в дреговичів своє, а в словен у Новгороді своє. Інше князювання було на річці Полоті, де жили полочани. Від них пішли кривичі, які сидять у верхів'ї Волги, і у верхів'ї Двіни, і у верхів'ї Дніпра, їхнє місто — Смоленськ. Від них же походять і сіверяни. А на Білоозері сидить весь, на Ростовському морі — меря. А на річці Оці, де вона впадає у Волгу, — мурома, яка говорить свою мовою, і черемиси, які говорять свою мовою, і мордва, яка говорить свою мовою. Ось хто тільки говорить на Русі: поляни, древляни, новгородці, полочани, дреговичі, сіверяни, бужани, які сиділи по Бугу, а потім прозвалися волинянами. А от інші народи, які платять данину Русі: чудь, меря, весь, мурома, черемиси, мордва, перм, печора, ям, литва, корс, — усі вони говорять своїми мовами й живуть у краях північних. Радимичі ж і в'ятичі — від роду ляхів. Було ж бо два брати у ляхів — один Радим, а другий В'ятко. Брати прийшли й сіли: Радим — на Сожі, від нього прозвалися радимичі, а В'ятко сів із родом своїм на Оці, від нього прозвалися в'ятичі. І жили в мирі поляни, і древляни, і сіверяни, і радимичі, і в'ятичі, і хорвати. Дуліби жили понад Бугом, де зараз волиняни, а уличі й тіверці сиділи на Дністрі, у близькому сусістві з Дунаєм, і була їх велика сила, слов'янських племен, від Дністра до самого моря, і міста їхні стоять до сьогодні. За те й назвали їх греки «Велика Скіф», або «Велика Скуф».

Усі ці племена мали свої звичаї і закони своїх батьків, кожен — свій норов і побут. Поляни мали звичай батьків своїх лагідний і тихий; шанобу і сором великий мали перед своїми невістками та сестрами, матерями й батьками своїми. І був у них шлюбний звичай: зять не ходив брати молоду, а приводили її звечора, за день до того, а завтра приносили за нею придане. А древляни викрадали собі жінок коло води. А радимичі, в'ятичі та сіверяни мали спільній звичай: жили в лісі, яко і всякий звір, шлюбів не мали й ставали на ігрища між селами. Сходились на ті ігрища, на пісні й танці і тут умікали, тобто викрадали, собі жінок, перед тим змовившись з ними. А коли хто вмирав, творили тризну над ним, а тоді вирубували велику колоду і клали на ту колоду мертвяка й спалювали. А після того, зібралиши кістки, укладали в малу посудину й ставили на стовпах при дорозі. Так роблять і зараз в'ятичі та кривичі.

- Що таке літопис? Чому він є історичним і художнім твором водночас?

2. Який літопис вважають першою києворуською літописною пам'яткою писемності?
3. У якому році і хто створив літопис «Повість минулих літ»?
4. Про що йдеться в літописному оповіданні «Три брати — Кий, Щек, Хорив і сестра їхня Либідь»?
5. Які племена населяли «Велику Скіф»? Чим вони різнилися?

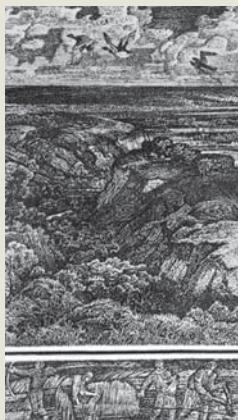
6. Виразно прочитайте літописне оповідання. Випишіть незрозумілі слова і знайдіть у словнику їхні значення.
7. Поясніть назви оповідання. Про кого в тексті розповідається найбільше, а кого згадано побіжно?
8. Що ви запам'ятали про Кия та його рід?
9. Охарактеризуйте князя Кия. За допомогою яких засобів змальовано його портрет? Якою була його вдача? Як ставився до нього грецький цар? Підтвердіть свою відповідь цитатами.

10. Попрацюйте у групах. Підготуйте відповіді на запитання. Визначте доповідача для їх презентації.
  - Які племена жили на Русі?
  - Із чиїм іменем пов'язує літописець заснування Києва?
  - «Велика Скіф» — хто так назвав слов'янські племена?
  - Про походження яких географічних найменувань, крім назви Київ, йдеться в оповіді?

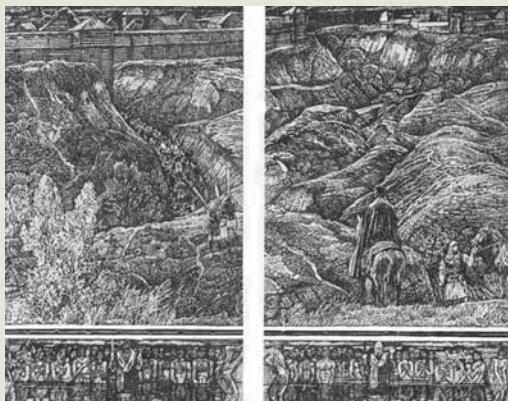

11. Розгляньте ілюстрації до «Повісті минулих літ», створені Георгієм Якутовичем. Які зміни відбувалися в місті за часів правління кожного князя? Що ви знаєте про це з історії України?

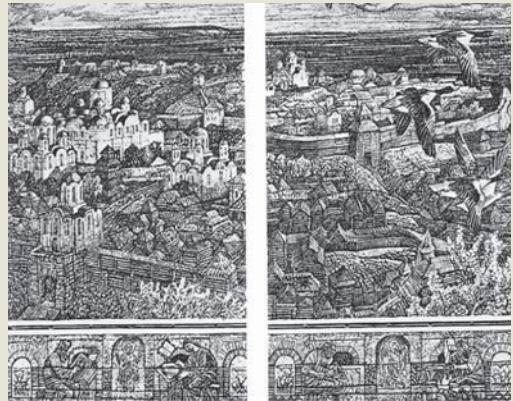

Місто часів Кия

Місто часів Ігоря

Місто часів Володимира

Місто часів Ярослава

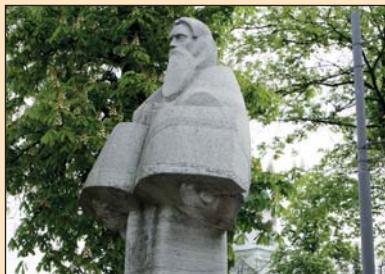
12. Перегляньте мультимедійні презентації та відеоролики про лаврського ченця Нестора Літописця, розміщені на сайтах бібліотек України. Що ви дізналися про автора «Повісті минулих літ»? Як ви думаете, чому його називають «батьком української історії та словесності»?

Домашнє завдання

1. Розгляньте пам'ятники засновникам Києва. На основі аналізу прочитаного літописного оповідання та огляду цих скульптурних композицій складіть короткі описи братів Кия, Щека і Хорива та їхньої сестри Либідь.

Цікаво знати

- У Києві неподалік від Києво-Печерської Лаври у 1988 р. поставлено пам'ятник Несторові Літописцю.
- До 1500-річчя з дня заснування Києва у 1982 р. на Дніпрі було зведенено пам'ятник засновникам Києва.

Скульптура Фрідріха Согояна

Скульптура Василя Бородая

Олександр Олесь

(1878—1944)

Справжнє його ім'я — Олександр Кандиба. Народився 5 грудня 1878 року в с. Білопілля (тепер Сумщина). Чотирирічним хлопчиком навчився читати, а в п'ятнадцять років уже публікував свої вірші в рукописних журналах. Більшість творів писав на клаптиках паперу вдома вранці за чаєм або в кав'ярнях, часто їх губив.

Під час навчання в Харківському ветеринарному університеті самостійно опановував польську, сербську

та болгарську мови, познайомився з відомими на той час письменниками. Література стала його покликанням. Перша поетична збірка «З журбою радість обнялася» принесла славу й визнання. Пізніше були інші збірки віршів, драматичні твори для дітей і для дорослих.

Рятуючись від переслідувань радянської влади, емігрував до Угорщини, відтак жив в Австрії та Чехії. Там і почалася його активна творчість для дітей.

Олександр Олесь цікавився минулим України, вивчав літописи та інші історичні джерела й написав віршовану історію Київської Русі «Княжа Україна». У ній розповів про киеворуські часи, князів Володимира Великого, Ярослава Мудрого, їхні діяння та заповіді нащадкам.

За народними мотивами та під впливом літописного оповідання про юнака-кожум'яку (майстра, що обробляв шкіру) написав драму-казку «Микита Кожум'яка». У ній поєднано ознаки казки та драматичного твору. Складається вона із чотирьох частин, дії яких відбуваються в палаті й світлиці князя, дворі Кожум'яки, за містом. Дійові особи — Микита Кожум'яка, Князь, Княгиня, Джура, Дівчина, Посланець та інші учасники подій.

«Алфавіт віршами, писаними для сина» — відома абетка, створена Олександром Олесем. У нього були дуже теплі й щирі стосунки із сином — Олегом Кандибою (Ольжичем) — українським поетом і поборником української державності, якого закатували в концтаборі у 1944 р.

Теорія літератури

Драматичний твір — художній твір, призначений для постановки на сцені. У його основі — дія, діалоги, монологи і вчинки дійових осіб. Зміст драматичного твору розкриває й увиразнює гра акторів.

Драму-казку «Микита Кожум'яка» Олександр Олесь написав віршованою мовою. Завдяки ритмові та римі, художнім засобам він емоційно передав почуття дійових осіб, їхні настрої, переживання і ставлення до того, що відбувається.

Теорія літератури

Віршована мова — розміренна, ритмічна образна мова, для якої характерні своєрідна інтонація, особливий темп, більша кількість пауз порівняно з прозовою мовою.

Ритм вірша створюється повторенням рядків, у яких однакова кількість та впорядковане чергування наголошених і ненаголошених складів, звуків у кінці рядків (*рима*), пауз після кожного рядка.

Розгляньте для прикладу фрагмент твору Олександра Олеся:

Сумний наш Князь, сумний наш Князь,
Лягли йому на чоло хмари,
Неначе ждуть нас знов удари,
Неначе знов орда знялась...

Ви зауважили, що рядки звучать ритмічно, мелодійно, зокрема і завдяки впорядкованому чергуванню складів: перший ненаголошений, а другий наголошений. Графічно це можна відобразити так:

—'|—'|—'|—'|

У віршах рядки об'єднані у строфу. Строва може мати два чи більше віршованих рядків. У цьому фрагменті вона містить чотири рядки — таку строфу називають чотирирівіршем.

Віршована мова використовує тропи — засоби образної мови: епітети (художнє означення), порівняння, гіперболи, перенесення (метафори).

Поміркуйте, які події легше уявляти — описані у віршованому чи прозовому творі. Що простіше — відтворювати уявні картини, читуючи твір чи спостерігаючи за його постановкою на сцені? Відповіді обґрунтуйте.

Микита Кожум'яка

(Казка в чотирьох картинах)

Скорочено

Дійові особи:

Микита Кожум'яка. Гонець. Батько, він же Дід. Воєводи. Князь. Сини. Княгиня. Парубок. Князівна. Старий дід. Джура. Діти. Дівчина. Дівчинка. Посланець. Юрба.

КАРТИНА ПЕРША

Палати Князя.

Дівчина

Сумний наш Князь, сумний
наш Князь,

Лягли йому на чоло хмари,
Неначе ждуть нас знов удари,
Неначе знов орда знялась...

Княгиня

Ах, я так серцем не боліла,
Коли орда в степах кипіла,
І він з мечем і на коні
Літав орлом між ворогами,
А кров червоними квітками
Цвіла на дикім бур'яні.
Тепер же я горю в огні, —
Невже віддати мушу Змію
Дочку мою, красу, надію,
Сама згубити її мушу?
Ах, краще б взяв мою він душу...

Дівчина

Лишіть! Послухайте мене:
Ще, може, лиxo і міне.
Ще, може, найдеться в державі
Юнак хоробрий, молодий,
Що й сам повернеться у славі
І вславить трон ваш золотий.
Хай Змій віки уже лютує, —

Всьому на світі край свій є...

Княгине! Серце мое чує,
Що Змія лицар той уб'є!

Княгиня

Покинь свої химерні мрії
І в очі правді подивись:
Прийшла черга — і смерть надії,
І не змагайся, і корись...
От так колись черга настане,
І згину я, і згинеш ти...

Дівчина

Чому ж увесь народ не встане
Страшного ката розп'ясти?!

Хай має він залізні руки,
Хай має безліч він голів,
Нехай страшні народні муки, —
А ще страшніш народний гнів.

Княгиня

Мовчи... Бо й стіни мають вуха!..
І що, коли нас Змій підслухав, —
Удвох загинем в одну мить!

Дівчина

Ах, в серці кров моя кипить!
Коли б Князівну врятувати,
Я б не боялась самострати...

Княгиня

У тебе серце золоте...
Мовчи!.. Здається, хтось іде...
*Дівчина, у гледівши на порозі
Князя, виходить.*

Князь

Недобрі знов у тебе очі...
Чому?! Від сліз? Не спала ночі?
Тому моя й журба подвійна...

Княгиня

Ні, Князю мій! Ні, я спокійна.

Князь

Спокійна... ти... А де ж вона?

Княгиня

Сидить в задумі край вікна
І в простір дивиться кудись...
А очі слізьми налились...

Князь

Невже країна вся байдужа?..
Невже у нас немає мужа,
Палкого серцем, молодого,
Який би зваживсь на двобій,
Невже не знайдеться нікого
В державі нашій молодій?!

(*Входить Джура.*)

Князь

Що сталось, Джуро?
Чийсь гонець?

Джура

Атох! Від Змія посланець.

Князь (до Княгині)
Іди собі в свої покої.

Княгиня

Ах, не минути долі злой...
(*Виходить.*)

Князь

Хм! Посланець?!. Від Змія...

Клич!

Джура

Такий він чорний, як та ніч!..
Такий зубатий та окатий...

Князь

Дарма!.. Іди, зови в палати!

Посланець (входить)

Наш пан, великий володар
Землі й самого пекла цар,
Прислав мене тобі сказати,
Що мусиш ти Дочку віддати.
Лишає він тобі три дні...
Оце сказати звелів мені.
А що мені сказати Пану, —
Кажи, бо так я не одстану.

Ілюстрація Петра Андрусіва

Князь

За три дні відповідь я дам...
Яку — твій Пан почує сам.

Посланець

Гляди! Накличеш ще біду...
Дивися сам... Так я піду.
(Виходить.)

Князь

Щоб нарешті ката-гада
Наш позбавився народ,
Джуро, скликать воєвод!
Нині ввечері нарада!..

Князь

Воєводи, в горі, в тузі
Вас, мої і слуги, й друзі,
Скликав я на раду днесъ...
Я не сам, народ увесь
Просить вас пораду дати,
Як державу врятувати,
Як скрутити Змія злість,
Бо він всіх нас перейстъ.
Ви згадайте, скільки країних
Вояків пропало в пащі,
Скільки в розквіті дівчат
Йде щороку з наших хат.
За яку, скажіть, провину
Мусим ми платити данину?!

За що кров з нас смокче
Змій?
Воєводи, на двобій!
Що черга Дочці, — байдуже,
Хай моя Княгиня тужить,
Все дарма... Але неволі
Мусим крикнути: «Доволі!»
Досить нам зубів і лап!
Хто не бореться, той раб!..

*Одні воєводи пропонують
скоритися долі, а інші —
стати на двобій зі Змієм.*

...Князь

Бачу, слухаю, радію.
Але хто себе і зброю
Вкриє славою ясною?!

(Тиша.)

Другий воєвода

Що ж замовкли, люди добри?!

Є ж у нас борці хоробрі!
Їхні руки з криці куті...
І, як звірі, в гніві люті.

Перший воєвода

Їхні руки, кажеш, з криці!..
Чув вже я... Лиши дурниці,
Досить тих борців хвалити!..
Краще — де вони, — вкажи ти;
Їх, на жаль, у нас немає...

Джура (входить)

Дід там... Справу пильну має,
Хоче Князю щось сказати.

Князь

Що ж, гаразд! Зови в палати.
Вибачайте, воєводи,
Що нараду перервав.

Третій воєвода

«В лихоліття всі до згоди», —
Батько мій колись казав.
Хай земля йому пером!

Дід (входить)

Б'ю я Князеві чолом,
Б'ю чолом і воєводам!
Чув я, Князю мій, що ти
Перестав спокійно спати,
Що до тебе йдуть свати,
Щоб Дочку твою узяти.

Перший воєвода

Тут не місце жартувати!

Дід

Я, панове, не жартую,
Не для жартів я прийшов:
Я до Князя в серці чую
І пошану, і любов.
Воєводи! Не годиться,
Щоб віддав Дочку наш Князь.
Треба з лютим Змієм биться,
Щоб не жер він більше нас.
Князю! Треба вбити гада!

Князь

Осъ про це і йде нарада...
Але б хто на бій пішов?!

Дід

Змія б син мій поборов.

Князь

Що ж, він дужий?

Дід

Та не знаю,
А подужав би, гадаю.

Всі сини мої, панове,
Молоді, міцні, здорові,
А найменший — щось страшне!
Вже трьох літ боров мене!

...Раз колись коня мій син
Перекинув через тин.
...А сердитий!.. Тільки слово —
І скипів, і вже готово!
Що підвернеться під руку,
Все потрощить, як макуху!
Скажеш: «Сину, час
вставати!» —

І тікай, тікай із хати,
Бо, що трапиться на очі,
Те тобі й на спину скоче!
Сміх і слози... Чулий, добрий,
І розумний, і хороший,
І всіх любить нас, либонь,
А зачепиш — як огонь!
Князю! В мене є надія,
Що подужає він Змія.

Князь

Ах, коли б він гада вбив,
Я б тебе озолотив!
Незабаром замість хати
Мав би ти, старий, палати,
Мав би коней і волів —
Все, що тільки б захотів...

Дід

Не прошу нічого в тебе,
Та мені його й не треба;
Я хотів лише тобі
Помогти в тяжкій журбі...

Князь

Ох, старий, тяжка година!
Що ж... Поклич до мене сина!

Дід

Щоб пішов він?! Та нізащо!
Не послухає, ледащо.
Він не встане із стільця.

Князь

Що ж — послати посланця?

Дід

Де там! Знаю я синів!
Шли дванадцять посланців,
Шли найкращих, молодих.
Не послухає — старих!
Як не вийде знов нічого,
Шли малих дітей до нього.
Наймиліш йому дитина...
Оттакого маю сина!

Князь

Все зроблю, сивенький мій,
Тільки б завтра був двобій!
Я на все, старий, готовий!
Прошавай, іди здоровий.

Перший воєвода

Цей уб'є напевно гада!..

Князь

Що ж... Скінчилася нарада...

Дуже ви допомогли...

Але є ще в нас орли,
Та не тут, не в цій палаті,
А в мужицькій простій хаті!
(Князь встає і виходить.
Разом з ним встають
i воєводи з ніяково
похиленими головами.)

Ілюстрація Петра Андрусіва

КАРТИНА ТРЕТЬЯ

Подвір'я Кожум'яки. Сини при роботі.

...Четвертий син

А ви чули чутку дивну?
Кажуть люди, що Князівну
Завтра Змію віддають...
У палацах слізози ллють!..

Другий син

Що робить? Прийшла черга
Невблаганна, грізна, люта...
Ех, коли б оця рука
Ta була з заліза кута!

Четвертий син

Таку руку має він,
Наш найменший брат, Микита.
Не з заліза — з криці лита!
Переміг би він один...

Перший син

Гей, Микито, чуєш ти,
Що Тарас про тебе каже?
Може б, ти схотів піти?..
Переможеш, Змій поляже.
Зважся, з силою зберись
I — на гада!

Микита
Одчепись...

Батько (входить)
Гарно, сину, дуги гнеш —
Це сьогодні уже п'яту?
(*До другого.*)
І ти добре шкури мнеш...
Що ж! Нову збудуєм хату,
Купим пару ще волів
Та новий поставим хлів.
А Микита?! Цей відразу
По дванадцять шкур бере...

Другий син
З його сила так і пре:
Він поміг уже й Тарасу...

Четвертий син
Ех, цю б силу та на Змія!
Та чомусь плоха надія...
(*Входять дванадцять парубків.*)

Парубок (до старого Кожум'яки)
Князь великий нас послав
І чолом звелів нам бити
До твого синка Микити,
Щоб він відповідь нам дав.
Князь довідавсь, що твій син
Неймовірну силу має,
Що в державі він один
Ката-Змія подолає.

(*До Микити.*)
Отже, Князь хотів би знати,
Чи ти підеш на двобій,
Бо Князівну нашу взяти
Після завтра хоче Змій.
Що звелиш сказати Князю?
Не вагайсь, кажи відразу:

Будеш ти з тим гадом биться?..
Що ж мовчиш ти?..

Микита
(*рве дванадцять шкур*)
Одчепіться!..
Геть! Не маю я охоти
Розмовлять під час роботи.

Батько (до парубків)
Кепсько... Ви мовчіть тепер...
Тихо йдіть собі додому,
Бо не спустить він ні кому!
Бач, дванадцять шкур роздер.
(*Парубки з похиленими головами пішли.*)

Батько
Сину, сину! Що ж це буде?
Це ж були від Князя люди...
Негаразд, мій любий сину...

Входять дванадцять дідів і теж просяять Микиту врятувати Князівну і край від Змія. Але він не послухав їх.

...Входять дванадцять дітей.

Дівчинка
Нас прислали до Микити,
Ми прийшли його просити.
Де ж він, той, що дуги гне?

Батько
Ось він, діти, шкури мне.

Дівчинка
Князь, Княгиня і Князівна
Низько б'ють тобі чолом.
Налети орлом на Змія,

Вбий його своїм крилом.
 Коли кращу від Князівни
 Найдеш квітку навесні,
 І коли темніше неба її
     віченьки ясні,
 Коли є корали в морі,
 Червоніші уст її,
 І коли від неї краще
 Заспівають словов'ї,—
 То не йди... Вона й не хоче.
 Коли ж чуєш правду ти,
 На двобій із лютим Змієм
 Мусиш, лицарю, піти.
 Все ти матимеш, що схочеш,
 Зробить Князь для тебе все,
 А вона тобі в дарунок
 Власне серце принесе...

Микита

Скарбів, діти, я не хочу!
 Що б робив я з скарбом тим?
 Недосяжна зірка в небі,
 Хоч вона і сяє всім.
 Йдіть скажіть ясному Князю,
 Що іду я на двобій,
 Що поміряюсь я з гадом,
 Хоч і дужий, кажуть, Змій.

Йдіть скажіть, що за хвилину
 Я у Князя на дворі
 Хочу спробувати силу,
 А уранці — на горі.

Дівчинка

Низько б'єм чолом Микиті...
 Ще не вмерла правда в світі,
 Богник віри не погас...

Гонець (вбігає)

Люди добрі! Лихо в нас!
 Прилетів на крилах гад!
 І Князівну вкрав з палат!
(Всі наче закам'яніли).

Ілюстрація Петра Андрусіва

КАРТИНА ЧЕТВЕРТА

Майдан за містом.

*Вдалини, на горі, химерний замок Змія
 з різникользовими, освітленими огнями вікнами.
 Ліворуч попід горою частина міста.
 Ледве починає розвиднітись.
 Юрба, яка щохвилини збільшується.*

...Перша дівчина

Сьогодні Князь ішов,
 Мовчав, сховавши муку,
 Княгиня ж — як та ніч...
 Її вели під руку.

Друга дівчина

Я бачила в дворі
 Микиту Кожум'яку:
 Усе сміється він —
 Ні крихти переляку!

Третя дівчина
 Залізну булаву
 Всю ніч йому кували,
 Нещасні ковалі
 І стілечки не спали.

Перший голос
 Здається, ось ідуть
 Княгиня з Князем поруч...
 Микита шапку зняв,
 Пішов собі праворуч.

Друга дівчина
 В палац, до замку йде!
 Ой лишенько, ой горе!
 Та що ж це буде з ним?
 Та він же не поборе?!

Парубок (з дерева)
 Погляньте: став, як дуб,
 І стукає в ворота...
 Змій виглянув з вікна
 І сипле іскри з рота!!!

Другий голос
 Князь! Князь! Шапки з голів...
 Дорогу! Розступіться!

Третій голос
 Княгиня також з ним
 Іде на бій дивиться.

Князь
 Добриденъ вам усім!
 Усіх тут вас вітаю...
 В страшний, тривожний час
 Я шапку вам скидаю.

Дід
 Б'ємо тобі чолом,
 Б'ємо й твоїй Княгині!

Минало тебе зло,
 Мине тебе і нині.
 Я Змія знав здавен
 І силу його знаю:
 Микиту щоб побив, —
 Я, Князю, не гадаю.
 Хіба що Змій огнем
 Микиті спалить очі,
 Та хлопець він верткий
 І набік в час відскочить.

*(Князь із Княгинею пішли
 наперед.)*

Голос (з дерева)
 Ой, гляньте, гляньте: Змій!

Перша дівчина
 Ой лишенько, дивіться!

Друга дівчина
 Який страшний та злий!
 І в сні таким не сниться.

Другий голос
 Микита одступив...

...Третій голос
 Микита не здригне:
 Я знаю Кожум'яку.

П'ятий голос
 Посипав іскри Змій.
 Горять, вгорі літають,
 Мов снігом золотим
 Вітри у полі грають.

Шостий голос
 Схопились... ай, ай, ай!
 Одскочили і стали...
 Стоять і ждуть...

Сьомий голос
Ну що ж? Хоч боки розім'яли!

Перший голос
Дивіться! Буде щось:
Микита наступає,
Тримає булаву,
Змій лапи потирає.
(*Гук від удару.*)
Ага! Ото дістав!
Другий голос
Дісталось і Микиті!

Дід
Це, мабуть, перший бій
Такий на цілім світі.

Другий голос
Ай, як розгнівавсь Змій!
Пустив, дивіться, пару,
Мов курява знялася.
О, знову кинув жару!
(*Чути гупання булави.*)

Голос (з дерева)
Не видко ані-ні!
Вся площа димом вкрита..
(*Пауза*)
Дивіться: Змій упав,
Спіткнувся і Микита.

Третій голос
Схопились знов! Ай-ай!
(*Чути: бух, бух, бух.*)
Ну, тут вже буде край!

Другий голос
Погляньте: Змій зваливсь!
Це, мабуть, добре вшкварив!
Микита Змія взяв,
Ще раз об землю вдарив.

(Гупання. Люди весь час ворушаться, деякі пробують вилізти на дерева, матері піdnімають угору дітей.)

Голос (з дерева)
Як мертвий, Змій лежить...
Лежить і не здригнеться...
Микита в боки взявся,
Стойть собі й сміється.

Крики
— Слава, слава, слава!
— Слава, слава Микиті!
— Хай живе Князь!
— Хай живе Микита!
— Слава, слава, слава!

Перший голос
Микита вже з палацу йде
І на руках виносить...

Крики
— Князівну, Князівну!
— Князівну несе!
— Хай живе Князь...

Ілюстрація Петра Андрусіва

1. Про які біографічні факти і період життя Олександра Олеся ви б хотіли дізнатися більше? Спробуйте віднайти інформацію в інтернеті.

2. Твори яких жанрів є в доробку письменника?

3. Яка тема драми-казки «Микита Кожум'яка»? Для чого князь зібрав воєвод? Чи допомогли вони розв'язати проблему?

4. Хто просив Микиту йти на двобій зі Змієм? Кого він послухав? Чому?

5. Хто розповідає про двобій Микити і Змія? Хто вийшов переможцем у двобої?

6. Виразно прочитайте драму-казку. Складіть план до кожної картини, підберіть заголовки.

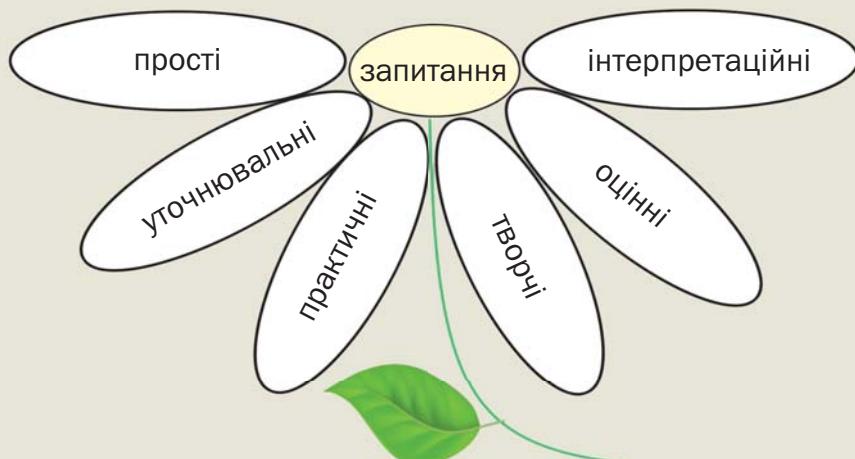
7. До якого жанру належить драма-казка «Микита Кожум'яка»? Доведіть, вказавши на конкретні ознаки твору. Створіть за зразком таблицю і заповніть її.

Ознаки казки	Ознаки драми

8. Складіть цитатну характеристику Микити Кожум'яки, Князя, Князівни, Діда. Визначте, які риси характеру їм притаманні.

9. Попрацюйте у групах. Прочитайте кожну картину в особах чи інсценізуйте їх.
10. Використовуючи метод «Ромашка Блума», проаналізуйте прочитану драму-казку в групах. Одна група ставить запитання, інша – відповідає.

11. Проаналізуйте віршовану мову твору, звертаючи увагу на ритм, рими і художні засоби, які використав письменник. Випишіть цитати з епітетами, порівняннями, гіперболами, метафорами (перенесенням), пестливими словами. З якою метою їх використовує автор?

12. Які слова у драмі-казці вам незрозумілі? З'ясуйте їхнє значення за допомогою словників.

13. Випишіть із драми-казки прислів'я й приказки. Кому з дійових осіб вони належать? Створіть за зразком таблицю і заповніть її.

Прислів'я і приказки	Дійові особи

14. Хто з героїв твору вам подобається? Які риси характеру, поведінки вас приваблюють? Чому?

15. Перегляньте анімації-мульфільми «Микита Кожум'яка» Ніни Василенко та Манука Депояна. Яка версія за змістом є близчкою до твору Олександра Олеся? Яка робота сподобалася вам більше? Чому?

16. Розгляньте ілюстрації Петра Андрусіва до драми-казки «Микита Кожум'яка». Зчитайте епізоди, до яких вони створені.

Домашнє завдання

1. Заповніть картку прочитаного твору.
2. Виразно прочитайте історичне оповідання «Богатирська застава». Підготуйтесь до детального його переказу.

Цікаво знати

- «Микита Кожум'яка» — повнометражний анімаційний фільм режисера Манука Депояна — став першою українською 3D-анімацією і вийшов у прокат у 2016 р. В іноземному прокаті фільм має назву «Драконячі чари» (англ. The Dragon Spell).

Сергій Плачинда (1928—2013)

У дитинстві Сергій Плачинда пізнав багато горя, але не втратив любові до світу і людей. Припало воно на Голодомор і Другу світову війну. Про ці події ви дізнаєтесь з історії України.

Народився Сергій Плачинда 18 червня 1928 року на Кіровоградщині в селянській сім'ї. Незважди зберіг у пам'яті картини, як мама, щоб відволікти його від голода, думок про їжу, розповідала вечорами казки й легенди про Вирій, Білобога і Чорнобога. Коли навчався

в Київському державному університеті, шукав інформацію про них у різноманітних джерелах, а відтак присвятив дослідженням української давнини своє життя. Уклав «Словник давньоукраїнської міфології», видав «Міфи і легенди Давньої України».

? *Пригадайте, які міфи й легенди ви знаєте. Чи зауважили ви, хто їх записав і літературно опрацював?*

У тринадцять років почав вести щоденник, у якому записував усе пережите: смерть голода односельців, переслідування владою батька, розправу над учителем історії за те, що розповів учням про кошового отамана Запорозької Січі Івана Сірка. Усе життя цікавився історією України. Його книгу історичних повістей «Неопалима купина» було вилучено з бібліотек за так званий «націоналістичний ухил». Теми його творів — Україна та українці, давні вірування, фольклор, історія України.

Теорія літератури

Тема художнього твору — змальовані у творі події, життєві явища, які розкривають порушену автором/авторкою проблему; відповідь на запитання «про що твір?».

Історичне оповідання «Богатирська застава» постало на основі опрацювання автором уривка літопису «Повість минулих літ».

Теорія літератури

Історичне оповідання — невеликий за обсягом прозовий твір на історичну тему.

«Богатирська застава» — це оповідь про мужнє протистояння білгородців печенігам і мудрість воїна Будимира. Він пригадує, як військо князя Святослава зазнало поразки від печенігів і над його містом нависла загроза. Навіть не міг уявити, що його доведеться здати ворогам. Завдяки кмітливості, розуму й мужності білгородці вистояли і змусили печенігів зняти облогу й відступити. Адже перемогти ворогів можна не тільки силою, а й мудростю.

Богатирська застава

(Історичне оповідання)

И горожане же рѣша, шедше к печенегам:
 «Почто губите себе? Коли можете престояти нас?
 Имъемъ бо кормлю землъ. Аще ли не вѣруете,
 да узрите своими очима».

Нестор

Він стояв коло бійниці¹ й замислено споглядав табір печенігів. Із глибокої задуми його вивів близький лункий стукіт. Аж іскри сипонули у вічі. Відсахнувшись, розгледівся. Прямо біля голови тремтіло охвістя стріли, яка щойно застрягла в просмоленій колоді біля краєчка бійниці. На два-три пальці одесную² — і... стріла розтрощила б його, Будимирову стару голову.

Поруч брененькнула тятика, і Будимир, остаточно отямившись від гірких дум своїх, побачив унизу перед стіною молодого печенізького лучника в сідлі. Це ж він цілив у сиву голову Будимира. А тепер сам хилиться з сідла, бо стріла стримить з його плеча.

— Ось так тобі! — помахав обрубком своєї десниці³ Будимир, угадуючи чуттям старого воїна, що рана у печеніжина не смертельна, та й ген до нього вже біжать на підмогу одноплемінники з табору.

— А Чур береже тебе, ладо, — пролунав поруч молодий голос. Будимир повернув голову і побачив біля сусідньої бійниці лучника, який поранив ординця.

¹ Бійниця — отвір для стрільби у стіні оборонної споруди.

² Одесную — праворуч. Старовинне слово.

³ Десница — рука; права рука.

— Спасибі, сину, — кивнув Будимир і, зіпершись куксою об край бйиниці, знову повів оком по табору печенігів.

— Будь обережний, ладо, — почувся той же молодий голос.

Будимир кивнув головою, але не відступив: печеніги не наважувалися більше під'їздити до стіни.

За спиною десь ударило било.

«Старійшини на віче скликають», — подумав Будимир, але не поворухнувся. Іти не хотілося: говоритимуть, як і коли відчинять ворота стоклятим печенігам — голод уже допік до краю.

У нього все тіло потерпlo від тужливої думки: «Невже ми здамо отим голомозим татям наш Білгород, богатирську заставу Києва? Невже маємо загинути ганебною смертю?»

Мимохіть згадав свій останній бій з печенігами. Коли ж то було? Гай-гай, двадцять та ще й п'ять літ тому...

Святослав, преславний і великий князь, вів свою дружину від ромеїв¹, з якими уклав вигідний мир. Безли багаті дарунки від переляканого і поступливого василєвса. Вели бранців без ліку. Мито пливло по лодіях², а дружина йшла на стомлених конях понад берегом Дніпра. Так само берегом гнали і бранців.

Коли дійшли до порогів, саме випав перший сніг. Рікою пливло «сало». А побіля порогів шлях перетнула вгодована розбійницька орда кагана Курі. Його, як згодом з'ясувалося, попередили перекинчики з Переяславця на Дунаї: «Іде Святослав повз пороги з величими скарбами, а дружина в нього мала».

Не змогла пробитися ослабла дружина Святослава до Києва. Мусила зазимувати в Білобережжі. А зима лута вдарила. Невдовзі почався голод. Поїли всіх коней. Потім ще й платили кочівникам по півгривни за конячу голову. Сяк-так перезимували. Лодій і довбанок³ нових настругали чимало. Тільки крига зійшла — рушили до Києва. Поволокли лодії повз пороги. Аж тут Куря напав.

Була січа люта. Лише воєвода Свенельд пробився до Києва з жменькою воїнів. Решта загинули. І передусім сам Святослав, що хоробро бився до останнього подиху. А йому, Будимирові, відтяли в січі правицю та в стегно поранили. Він лежав у калюжі крові, доки не підійшли з-над Тясмину вуличі й не порятували його та інших посічених-порубаних.

¹ Ромеї — громадяни Східної (Візантійської) Римської імперії.

² Лодія — морське та річкове судно давніх слов'ян. Приклад слововживання: лодії йшли кількома рядами.

³ Довбанка — видовбаний із суцільного стовбура дерева човен.

Відтоді в Будимира запеклася ненависть до печенігів...

Відкрити їм завтра ворота Білгорода? Стати на коліна перед степовими грабіжниками? Це ганебно й страшно.

Як запобігти лихові?

Великий князь Володимир далеко. Він пішов у Новгород (цим іскористалися сини Курі). А пішов князь у Новгород, аби набрати воїв для своєї дружини. З ним, Володимиром, подалися і двоє синів Будимирових. Що ж, не догукається їх звідти.

Як же бути?

Чомусь знову згадався голод у Білобережжі. І як волхв Осій вміло годував людей, здавалося б, з нічого.

А що, коли...

Несподівана зухвала думка полонила Будимира. Він заспішив на віче. Але коли опинився на вулиці, побачив похнюплених, змарнілих людей, що розходилися після спільної ради.

Зупинив першого стрічного:

— Про що говорили на вічі?

— Що скоро всі помремо з голоду, а від князя немає підмоги. То здамося печенігам — когось вони вб'ють, а когось залишать живим, якось буде. Бо так усі згинемо...

Не дослухав Будимир. Поспішив до городських старійшин, які ще сиділи під церквою в тяжкій зажурі.

— Чув, що хочете здаватися печенігам? — запитав їх Будимир.

— Не стерплять люди голоду, — розвели руками.

— Послухайте мене. Не здавайтесь ще два дні і зробіть усе так, як я вам скажу.

— Кажи, Будимире.

Його шанували. Найперше — він нащадок великого Кия, правнук Щека. Друге: Будимир — чередник¹. Пасе так, що за дводцять літ жодна корова в нього не пропала. Ось і тепер першим дізнався, що йде орда. Попередив білгородчан про небезпеку через свого підпасича, а сам загнав череду в такі нетрі, що ніякий ординець не знайде. Тим більше, що там переховуються й мудрі волхви. (Хоча білгородців хрестили в Ірпені і церкву їм збудував князь Володимир, проте до волхвів і лісових капищ люди стежину торують).

Міг би він теж перебути в тому надійному схроні. Та не такий Будимир. Пекло його за долю білгородців. Залишив череду² під на-

¹ Чередник — пастух.

² Череда — гурт свійських тварин, великої рогатої худоби, яка пасеться разом. Приклад слововживання: череду худоби і овець переганяли через дорогу.

глядом волхвів, а сам — на випадок, мовляв, тривалої облоги — пригнав до Білгорода перед самісіньким носом у печенігів черідку биків та вгодованих телиць-ялівок. Їх уже й поїли городяни.

Тому з пошаною дослуховуються до його слів.

— Кажи...

— Ідіть від хати до хати, — мовляв Будимир, — і зберіть по жмені вівса, пшеници або висівок. А чого — не питайте.

Пішли. Зібрали хутко, бо казали всім: «Так повелів Будимир».

А він порядкував біля церкви, вимахуючи порожнім рукавом правиці. Одним показав, де копати два колодязі по коліна. Не глибше! Накликав добрих теслярів, аби вони хутко спорядили добрячі цямрини. Жінкам звелів збовтати ціжу, з якої варять кисіль.

Збовтали. Тую кисільну бовтанку залили в широкий кадіб, який на вимогу Будимира поставили у виритий колодязь. І вельми подивувалися всі, бо виходило, ніби колодязь ущерть повний кисільної бовтанки.

— Це ще не все, — сказав Будимир. Він був збуджений. Його чередницька шапка-ковпак з'їхала набік. Заросле сивою щетиною худе лице почервоніло. Чорні очі палали молодо й завзято. Навіть зморшки на лиці розгладилися.

— Хоч убийтесь, а знайдіть мені трохи меду.

Невдовзі таки знайшли велику миску меду, що була схована в княжій медовні.

Будимир попрохав жінок приготувати з меду солодку ситу, вилити її в кадіб, який поставити в другий колодязь.

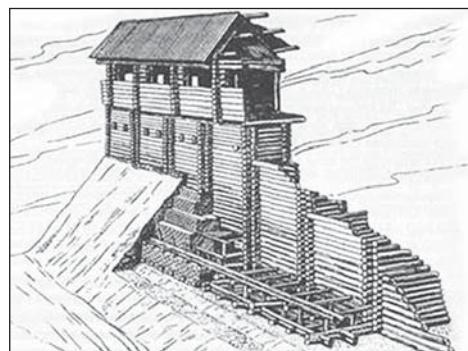
— Тепер шліть за печенігами. Тільки най посли наші будуть не вельми худі.

На ранок підібрали ограйденьких посередників, які й пішли до печенігів. Сказали їм:

— Візьміть од нас заложників, а самі пошліть своїх чоловіків з десять у город наш — най подивляться, що там койтсья.

Зраділи печеніги. Витлумачили по-своєму прихід посередників: «Це білгородці хочуть уже здатися нам».

Коли печеніги вступили в город, навчені Будимиром старійшини привітали гостей і сказали їм:

Захисні вали міста Білгорода (нині — селище Білогородка Київської області). Х ст. Реконструкція академіка Б. Рибакова

— Пошо губите ви себе? Хіба в змозі перестояти нас? Якщо стовбичитимете тут і десять років, то нічого не заподієте нам. Бо нас го-дує сама земля. Вона харч нам дає. Ось погляньте, коли не вірите.

Привели печенігів до колодязів. Спочатку до того, де була ціжа для киселю.

Поставали над колодязем печеніги і аж роти порозявляли од по-диву. Старійшини ж зачерпнули відром ціжі, розлили в лотки — великі глиняні сковороди — і на очах у сторопіліх кочівників зварили кисіль. Потім пішли до другого колодязя, зачерпнули солодкої сити. Самі їли й частували печенігів. Ті смакували, аж губами плямкали, і дивувалися. Врешті сказали:

— Ми бачимо диво. Але наші хани не повірять нам, якщо самі не скуштують.

— Тоді ось їм...

Старійшини налили по глекові ціжі та сити й вручили посередникам.

Пішли печеніги. Повернулися заложники. І весь Білгород при-кіпів до бійниць у німому очікуванні.

Ждали день, вечір, ніч. А на ранок полегшено зітхнула вся богатирська застава: знялися печеніги! Пішли. Повіялися.

Тут же, на стіні, біля бійниць, білгородці обіймалися, цілувалися, плакали. А Будимир погрозливо помахав услід ординцям порожнім рукавом своєї десниці:

— Ось так вам, дурні набиті!

Потім він згадав про свою череду, яка зараз у лісових нетрях під доглядом вірних волхвів. Прикинув, що до обіду прижене сюди корів і напоїть молоком голодних білгородців. А волхви ще й сиру нагнітили цілий віз. І хліба напекли. Тож по обіді голоду в Білгороді вже не буде...

Від цих думок чередник повеселів і, притримуючи куксою полу своєї подертої свитки, почав хутко опускатися з фортечної галереї.

1. Чим запам'яталося вам дитинство Сергія Плачинди?
2. Звідки зацікавленість письменника українською міфологією?
3. Визначте тему оповідання «Богатирська застава» С. Плачинди.
4. Звідки взято епіграф твору? Хто автор цих слів? Якою мовою він написаний?
5. Про які події розповідається в «Богатирській заставі»? Коли вони відбувалися?

6. Складіть план для стислого переказу оповідання «Богатирська застава».
7. Дovedіть, що це історичне оповідання.
8. Випишіть незрозумілі слова і з'ясуйте їхнє значення. Які з них вам траплялися в інших творах?
9. Хто такий Будимир? Охарактеризуйте цього персонажа, створіть таблицю за зразком і заповніть її.

Зовнішність	
Основні риси характеру	
Поведінка і настрій Будимира перед прийомом послів	
Почуття Будимира після облоги Білгорода	
Ставлення молодших захисників до Будимира	
Ставлення Будимира до печенігів	
Ставлення Будимира до білгородців	

10. Попрацюйте у групах. Підберіть до оповідання прислів'я і приказки, які найвлучніше відповідають темі й змістові твору.
11. Поміркуйте, в який спосіб можна захищати Батьківщину від ворогів. Завдяки чому білгородці перемогли печенігів? Чи можна назвати Будимира й захисників застави героями?
12. Чи можна назвати Будимира патріотом? Яким, на вашу думку, має бути патріот? Чи вважаєте себе патріотом/патріоткою? Обґрунтуйте свою відповідь.
13. Розгляньте на карті Київщини місце розташування давнього міста Білгорода (тепер — селище Білогородка). Що ви знаєте з історії про нього? Чому його називають богатирською заставою Києва?

Домашнє завдання

1. Уявіть себе режисером/режисеркою. Які кадри фільму за мотивами оповідання С. Плачинди «Богатирська застава» ви б хотіли зняти?
2. Знайдіть і прочитайте історичні оповідання, легенди, перекази чи інші твори письменників/письменниць рідного краю.

4

Україна і я

З Україною в серці

Україна — наша Батьківщина, рідний край. Ми тісно пов'язані з нею. Тут народилися, виростаємо, звідси видаємо в самостійне життя. Це земля наших предків і наша домівка.

Україна — це я. Я — це Україна. Так може сказати кожен, хто є свідомим громадянином нашої держави. Знати її історію, традиції, поважати закони, шанувати мову, плекати культуру, берегти природу — обов'язок кожного. Велике починається з малого. Україна починається з тебе! Із нас!

? *Поміркуйте, що для вас означає Україна.*

Україна — це видатні українці й українки, національні герої та героїні, які впродовж століть боролися за неї, оспіували її й стали символами нації. Серед них — правителі, письменники й письменниці, трудівники й трудівниці, науковці, для яких Україна — понад усе. Ярослав Мудрий, Володимир Великий, Богдан Хмельницький, Іван Мазепа, Григорій Сковорода, Тарас Шевченко, Андрей Шептицький, Іван Франко, Леся Українка, Василь Стус, Ліна Костенко... Кожен/ кожна з вас може продовжувати цей перелік, адже навіть найменший внесок у розбудову й розвиток Батьківщини є дуже важливим.

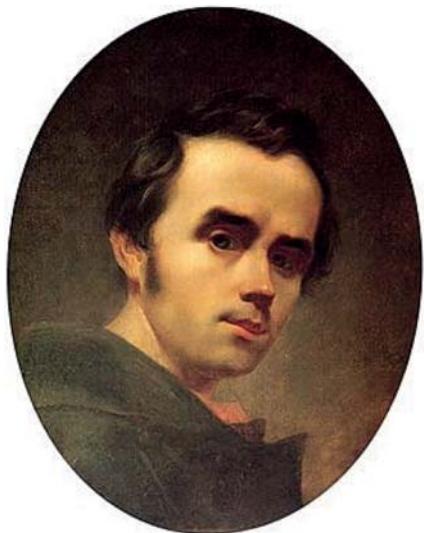
Любов до України, повага до її мови, національних символів, культури й традицій, героїзм українців/ українок — головна тема творів Тараса Шевченка, Богдана Лепкого, Галини Кирпи, Віктора Зубара, Тетяни Майданович, Миколи Щербака та інших письменників/ письменниць.

Художниця Вікторія Ковальчук

Тарас Шевченко

(1814—1861)

А чи знаєте ви, якому письменниківі у світі встановлено 1384 пам'ятники? На чию честь названо кратер на Меркурії та 164 населені пункти в Україні? Звичайно, все це стосується Тараса Шевченка. Його перові належить 237 літературних творів, 1300 картин, 800 з яких дійшли до нас.

? А які цікаві факти про Тараса Шевченка і його творчість знаєте ви?

Народився Тарас Шевченко 9 березня 1814 року в с. Моринці на Черкащині в родині кріпаків. Батьки працювали на панщині, а Тараса доглядала старша сестра Катря. Відомий вам вірш «Садок вишневий коло хати» — це його спогад про дитячі роки, коли живі були батьки.

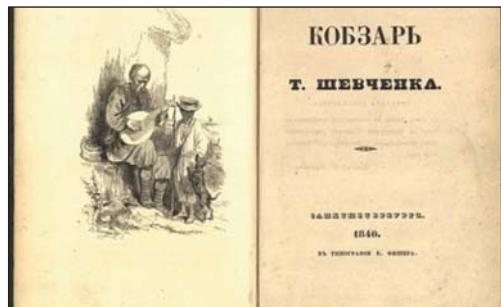
? Пригадайте рядки із цього твору. З яким настроєм читаєте його?

Тарасів батько вмів читати, був хліборобом, стельмахував, іноді чумакував. Змушений був відробляти і панщину. Побачивши потяг сина до знань, віддав його в науку до дяка. Коли Тарасові виповнилося дев'ять років, померла мати. Відтоді їхня хатина край села стала справжнім пеклом. Мачуха часто його карала за непосидючість. Він утікав з дому і ховався цілими днями в бур'янах. Дитячі відчуття Тарас Шевченко передав у віршах «На Великденъ на соломі», «І золотої й дорогої...», «Мені тринадцятий минало», які ви вивчатимете на уроках літератури.

Після смерті батька Тарас наймитував у дяка, згодом став козачком у Павла Енгельгардта. У 24 роки його було викуплено із кріпацтва, і він почав навчатися в Санкт-Петербурзькій академії мистецтв. Знаменитий «Кобзар» видав у 1840 р.

? А чи пам'ятаєте «Кобзар», з якого ви читали вірші Т. Шевченка?

За участь у Кирило-Мефодіївському братстві¹ Т. Шевченка засудили до 10 років солдатської муштри із забороною писати, малювати й вислали в Орську фортецю. Там він таємно писав вірші, робив «захалявні книжечки», назва яких пішла від того, що ховав їх за халявою чобота. Таких книжечок було чотири.

Перше видання «Кобзаря», 1840 р.

? Як ви думаєте, що було для Шевченка страшнішою карою — заборона писати і малювати чи перебуваннядалеко від України?

На засланні, сумуючи за Україною, переймаючись долею українського народу, створив пейзажні шедеври, чудову патріотичну лірику. Тоді ж написав поему «Княжна», уривок з якої «Зоре моя вечірня» став піснею. У розмові ліричного героя з природою передано глибоку любов до України. І це почуття співзвучне з авторським.

Теорія літератури

Лірика — рід художньої літератури; сукупність ліричних творів.

Ліричний твір — художній твір, у якому виражено емоції, переживання, роздуми автора/авторки (ліричного героя/ліричної героїні). Ліричні твори найчастіше віршовані, їм властиві музичність, ритмічність, насичена художніми засобами образна мова. Вони не завжди мають сюжет.

Ліричний герой/героїня — образ, створений автором/авторкою; автор/авторка часто є прототипом ліричного героя/героїні.

Тарас Шевченко думкою линув в Україну і звертався до вечірньої зірки як до живої істоти. Такий художній засіб називають *персоніфікацією*. У вірші «Зоре моя вечірня» є кілька прикладів персоніфікації: «сонечко сідає», «веселочка воду позичає», а з вечірньою зіркою поет розмовляє.

? Пригадайте приклади персоніфікації з інших поетичних творів, які ви читали.

¹ Кирило-Мефодіївське братство — перша українська таємна політична організація, створена з метою розвитку національного визвольного руху.

Словом, неначе пензлем, Т. Шевченко змальовує природу надвечір'я. Роздуми ліричного героя про красу рідного краю захоплені й сумні водночас: він думає про неволю, у якій перебуває. Любов до України — головний мотив цього твору.

Теорія літератури

Тему (і головну, і другорядну), яка проходить через увесь ліричний твір, називають **мотивом**. Мотив — це складова частина сюжету.

У ліричних творах Тараса Шевченка періоду заслання переважають мотиви любові до рідної землі, боротьби за волю українського народу, туги за рідним краєм, самотності. Часто переплітаються в його творчості патріотичні та історичні мотиви. Він звертається до своїх земляків із посланнями і закликами вчитися мудрості, читати, шанувати батьків і Батьківщину, пам'ятати минуле, не терпіти неправди, жити в злагоді й примножувати славу України.

В уривку з поеми-послання «*I мертвим, і живим, і ненароденим землякам моїм в Україні і не в Україні мое дружнєє посланіє*» є звернення до українців, які житимуть у майбутньому, отже — й до нас.

Зоре моя вечірняя

(Уривок із поеми «Княжна»)

Зоре моя вечірняя,
Зійди над горою,
Поговорим тихесенько
В неволі з тобою.

Володимир Маковський.
Український пейзаж з хатами

Розкажи, як за горою
Сонечко сідає.
Як у Дніпра веселочка
Воду позичає.
Як широка сокорина
Віти розпустила...
А над самою водою
Верба похилилась;
Аж по воді розіслала
Зеленії віти,
А на вітах гойдаються
Нехрещені діти.

- Яким було дитинство Тараса Шевченка?
- Чому Т. Шевченкові було заборонено на засланні писати й малювати?
- Назвіть мотиви, які переважають у ліричних творах Т. Шевченка періоду заслання.
- Виразно прочитайте вірш «Зоре моя вечірня». Які емоції він у вас викликає?
- Чому поет звертається до зорі й хоче поговорити з нею (поезія «Зоре моя вечірня»)?
- Випишіть у зошити художні засоби й пестливі слова, які використав автор, описуючи природу.
- Охарактеризуйте ліричного героя поезії «Зоре моя вечірня». Створіть хмарку слів-характеристик.
- Попрацюйте у групах. Складіть ментальні карти «Життя Тараса Шевченка».
- Знайдіть в інтернеті пісню на слова Тараса Шевченка «Зоре моя вечірня» (музика Якова Степового). Які емоції та уявлення вона у вас викликає?
- Створіть малюнок до вірша «Зоре моя вечірня».

Домашнє завдання

- Вивчіть напам'ять вірш «Зоре моя вечірня».
- Заповніть картку-аналіз¹ ліричного твору.

Аналіз ліричного твору

Назва твору: _____ Автор: _____

Провідний мотив (тема) твору:	Історія написання твору:
Художні засоби, мова твору:	
Ліричний герой:	Цитати:
Мої враження:	

¹ Такі самі картки пропонуємо створювати і для аналізу інших ліричних поезій, які ви читатимете.

Учітесь, читайте...

(уривок із поеми-послання

«І мертвим, і живим, і ненародженним землякам моїм в Україні
і не в Україні мое дружнє посланіє»)

Учітесь, читайте,
І чужому научайтесь,
Й свого не цурайтесь.
Бо хто матір забуває,
Того Бог карає,
Того діти цураються,
В хату не пускають.
Чужі люди проганяють,
І немає злому
На всій землі безконечній
Веселого дому.
Я ридаю, як згадаю
Діла незабуті
Дідів наших. Тяжкі діла!
Якби їх забути,
Я оддав би веселого
Віку половину.
Отака-то наша слава,
Слава України.
Отак і ви прочитай[те],
Щоб не сонним снились
Всі неправди, щоб розкрились

Високі могили
Перед вашими очима,
Щоб ви розпитали
Мучеників, кого, коли,
За що розпинали!
Обніміте ж, брати мої,
Найменшого брата —
Нехай мати усміхнеться,
Заплакана мати.
Благословить дітей своїх
Твердими руками
І діточок поцілуй
Вольними устами.
І забудеться срамотня
Давняя година,
І оживе добра слава,
Слава України,
І світ ясний, невечерній
Тихо засіяє...
Обнімітесь ж, брати мої.
Молю вас, благаю!

1. До чого закликає Тарас Шевченко нащадків у поезії «Учітесь, читайте...»?

2. Виразно прочитайте поезію «Учітесь, читайте...» і визначте її інтонацію.

3. Проаналізуйте мову твору, випишіть художні засоби, які використав поет.

4. Здійсніть вибіркове читання:

— прочитайте слова, якими Т. Шевченко згадує славу України. Як ви думаете, про яку славу йдеться?

— прочитайте слова, якими Т. Шевченко закликає об'єднатися. Кого стосуються ці заклики — членів родини чи всього народу?

5. Як ви розумієте слова «І діточок поцілує вольними вустами»?
6. Охарактеризуйте ліричного героя поезії «Учітесь, читайте...».

7. Відшукайте в інтернеті пісню на слова Тараса Шевченка «Учітесь, брати мої...» (музика Миколи Лисенка). Який емоційний стан поета передає ця композиція?

8. Випишіть цитати з твору «Учітесь, читайте...» до власного цитатника.

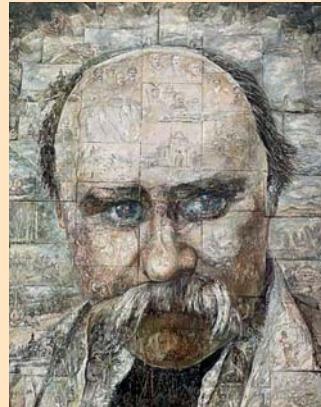
9. Поміркуйте, чи актуальне звернення Тараса Шевченка в наші дні. Як ви розумієте слова «І чужому научайтесь, Й свого не цурайтесь», «Обніміться ж, брати мої. Молю вас, благаю!»?

Домашнє завдання

1. Вивчіть напам'ять поезію Тараса Шевченка «Учітесь, читайте...».
2. Заповніть картку-аналіз ліричного твору Тараса Шевченка.

Цікаво знати

- За поезіями Шевченка створює картини черкаська художнице Надія Никифорова. Вона виклала портрет поета з камінців, на яких зображені гетьманів України, цитати Тараса Шевченка, фрагменти життя — батьківська хата, сестри, Холодний Яр, церкви.
- Найбільшим портретом Т. Шевченка є мурал на стіні 16-поверхового будинку в Харкові (570 м^2), намальований художником Іваном Крамським і творчою групою Kailas-V у 2014 р. до 200-літнього ювілею поета.
- Т. Шевченко був учасником Каспійської (1848—1849) та Каратауської (1851) експедицій, малював, створював начерки. Описові роботи експедицій були дуже якісними і стали основою для морських карт-лоцій, якими користувалися до 70-х років XX ст.

Богдан Лепкий (1872—1941)

Чи зауважували ви, читуючи біографії письменників, що вони — різnobічно обдаровані й талановиті люди? Богдан Лепкий, наприклад, ще в дитинстві опанував гру на скрипці. Він чудово співав і малював, але обрав літературу і став письменником. Написав понад 80 творів.

? *Назвіть письменників, які зуміли реалізувати свої таланти в різних видах мистецтва.*

Богдан Лепкий народився 9 листопада 1872 року в сім'ї сільського священника в селі Кривеньке на Тернопіллі. Дитинство минуло в селі Крегулець, школу й гімназію закінчив у м. Бережани. Про цей період він з гумором згадує у книзі спогадів «Казка моого життя». Після трьох років навчання в народній школі дивувався: «Школа називалася чомусь-то нормальнюю, а як могла виглядати аномальна — не знаю». А про гімназію згадував із вдячністю й захопленням.

Після навчання у Віденському та Львівському університетах працював учителем у Бережанській гімназії. Під час Першої світової війни емігрував до Відня, відтак до Німеччини, пізніше викладав у Ягеллонському університеті в Польщі.

? *Пригадайте, кому з письменників довелося емігрувати з України.*

Богдан Лепкий — автор патріотичної лірики, оповідань, казок, історичних повістей та романів. Особливу роль у становленні його як письменника відіграла творчість Тараса Шевченка. Богдан згадував, як у гімназії влаштовували таємні зустрічі з нагоди Шевченкових роковин: «Зачинені двері, заслонені вікна, на брамі один з товаришів на варті, а в невеликій кімнатці кілька нас, хлопців з нижчої гімназії і з того самого класу в святочнім настрою. Один говорить про життя Шевченка, другий про його твори, двох, трьох декламує». А потім

гімназисти-українці дістали дозвіл відкрито проводити Шевченкові свята, ретельно готувалися до них. Богдан Лепкий декламував поезію, співав у хорі й намалював портрет Тараса Шевченка. Це було особливе наближення до його слова.

? Чи пригадуєте ви, як почалося ваше знайомство із творчістю Тараса Шевченка?

Тарасові Шевченку Богдан Лепкий присвятив багато віршів, а до сторіччя з дня його народження видав збірку «За люд. В сотні роковини уродин Тараса Шевченка». До неї увійшли твори «Літ тому сто», «Хата», «До Тарасової матері», «Батькове пророцтво», «Мрії та дійсність», «Перші твори», «Суд над поетом», «Не вмре й не загине», «Пустиня», «Шевченкова верба» та ін.

Особливе відчуття Тарасом Шевченком природи, любов до рідного краю передано в поезії «Шевченкова верба». Автор порівнює долю поета з вербовою галузкою¹, яку Шевченко підняв і «посадив за фортом, в полі, на пустині». Ця гілочка теж «Була відірвана, як він, / Від пня і від землі своєї, / Засуджена на лютий скін / Серед пустині степової». Але завдяки любові й турботі Тараса Шевченка верба прийнялася й навесні зазеленіла, шуміла листям і сумувала за рідним краєм.

Римування, образна мова, перенесення ознак одного предмета на інший (метафора) створюють особливий ліричний настрій вірша.

Теорія літератури

Ви вже знаєте, що співзвучні закінчення віршованих рядків називають **римою**.

Римуватися можуть суміжні рядки (парне або суміжне римування), перший і третій, другий і четвертий (перехресне римування) або перший і четвертий, другий і третій (кільцеве римування).

Римування у вірші «Шевченкова верба» перехресне, бо римуються перший і третій рядки, другий і четвертий.

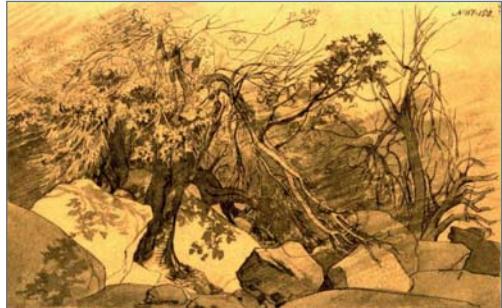
Туга за рідним краєм — головна тема поезії, яка постала на основі життєвих реалій Тараса Шевченка. Порівняння природи в степу та в рідному краї посилює співпереживання з героєм вірша.

? А ви коли-небудь сумували за рідною домівкою?

¹ Галузка — гілка.

Шевченкова верба

Коли на чорний шлях ступав,
 Ішов на прогнання в неволю,
 Галузку вербову підняв,
 Обчімхав і забрав з собою.
 Була відірвана, як він,
 Від пня і від землі святої,
 Засуджена на лютий скін¹
 Серед пустині степової.
 Поніс її і посадив
 За фортом, в полі, на пустині,
 Здалека воду приносив
 І пильно підливав щоднини.
 Принялася і на весну
 Зелене листя розпустила.

Тарас Шевченко. Із серії малюнків «Мангилацький сад»

Тарас Шевченко. Із серії малюнків «Мангилацький сад»

Ох, як же, як була ѹому
 Та деревина люба ѹ мила!
 Було, з казарми прибіжить
 В зеленій тіні відпочити,
 Положиться, верба шумить
 І шепче щось над ним, як мати.
 Мов жалується, що весна.
 Сади цвітуть на Україні,
 Вона ж сумує тут одна
 Посеред дикої пустині.
 Летить степом листочків шум,
 Немов далека пісня жалю,
 Ні твоїх снів, ні твоїх дум
 Нам не забути, рідний краю!

- Яку роль відіграв в українській культурі Богдан Лепкий?
- Коли Богдан Лепкий познайомився із творчістю Тараса Шевченка?
- Як відбувалися Шевченкові свята в гімназії, де навчався Богдан Лепкий? У чому полягала його участь у тих заходах? А якою є ваша участь у заходах, присвячених творчості поета?

¹ Скін — те саме, що смерть.

4. Визначте, яке римування в поезії Богдана Лепкого. Наведіть приклади з інших поезій різних видів римування. Створіть таблицю за зразком і заповніть її.

	Приклади з прочитаних творів
Перехресне римування	
Суміжне римування	
Кільцеве римування	

5. Випишіть художні засоби, які використав Богдан Лепкий для опису верби, характеристики ліричного героя.

6. Прочитавши поезію «Шевченкова верба», створіть уявну картину, використавши словосполучення «степова пустиня», «верба шумить», «пісня жалю».
7. Поміркуйте, яким було життя Т. Шевченка на засланні. Чому людині важливо мати на чужині щось таке, що нагадувало б їй про рідну землю?
-
8. Розгляньте малюнки Тараса Шевченка «Мангилацький сад» на ст. 135. Які емоції вони у вас викликають? Чи побачили ви на них Шевченкову вербу? Яка кольорова гама малюнків? Чи такими кольорами ви малювали уявну картину після прочитання вірша?

Домашнє завдання

Заповніть картку-аналіз ліричного твору Богдана Лепкого.

Цікаво знати

- У 1851—1852 рр. Т. Шевченко створив серію малюнків (15) «Мангилацький сад».
- Мангилацький сад розташований на півострові Мангилаць (північно-східний берег Каспійського моря). Поверхня півострова вкрита крейдяними буграми і майже позбавлена рослинності. Подекуди між уламками скель і камінням трапляються гаї тутових дерев. У перші роки Шевченко неодноразово змальовував дерева Мангилацького саду. У літературі ці малюнки відомі під назвою «Дерева серед каменів».

Галина Кирпа (1950 р. н.)

Напевно, немає такої людини, яка в дитинстві не мріяла і не уявляла своєї майбутньої професії. Хіба не так? Чи знаєте ви, ким хочете бути в майбутньому?

А Галина Кирпа мріяла стати бібліотекаркою. У її оселі було багато книжок. Коли навчилася читати, не відривалася від них. «Мабуть, найкращими вчителями мені були книжки й улюблені герої. Вони начебто оселялися поруч», — згадує вона.

Народилася Галина Кирпа 1 січня 1950 року на Київщині. Мама була вчителькою початкових класів, тато працював водієм вантажівок далеких рейсів. Після закінчення філологічного факультету Київського державного університету імені Тараса Шевченка працювала у видавничій сфері та журналістиці.

Пише для дітей, перекладає для них твори з норвезької, шведської, данської, німецької та інших мов, є авторкою шкільних читанок. «Читання, писання, перекладання — це моє життя», — сказала Галина Кирпа в одному з інтерв'ю. Хто прочитав її поезію «Дивний лис», оповідання «Мій тато став зіркою», збірки «День народження грому», «Ну й гарно все придумав Бог», «Місяць у колисці», той переконався, що її твори — як музика.

У поезіях Галини Кирпи гармонійний світ добра і любові виростає з глибин української культури. Для неї рідна мова — як дівчинка у віночку, ластівка, Берегиня (вірш «Мова моя»). За допомогою метафори, персоніфікації лірична героїня стверджує, що мова була й буде, але про неї потрібно дбати — ось вона «терни в стежках визбирує», «щоб їй було легше ходити». Ми знаємо, що мова «не ходить», як людина, але поширюється серед людей, оволодіває їхнім світом.

Мова — душа народу, духовний скарб нації. «Поки живе мова — житиме й народ як національність», — писав Іван Огієнко.

? Чи погоджуєтесь ви із цим твердженням? Що для вас означає рідна мова?

Поезія Галини Кирпи надзвичайно багата на художні засоби (тропи): епітети, порівняння, метафори, гіперболи, персоніфікації.

Теорія літератури

Епітет — слово або словосполучення, що виражає характерну ознакою, особливу якість предмета чи явища.

Такі слова збагачують мову новими емоційними відтінками, надають їй образності.

У поезії Галини Кирпи «Мова моя» епітетом є слово «тернові». Цей троп вона використала для того, щоб підкреслити, наскільки складним був шлях української мови. Та жодні обмеження, заборони не знищили прагнення українського народу спілкуватися своєю мовою.

Теорія літератури

Порівняння — пояснення одного предмета через подібний до нього інший предмет, зіставлення їх з використанням сполучників *як, мов, немов, наче, буцім, ніби*.

У вірші «Мова моя» Галина Кирпа використовує його тричі: «Мова моя — мов дівчинка у віночку»; «Мова моя — мов ластівка»; «Мова моя — немов Берегиня».

Теорія літератури

Метафора — перенесення значення одного слова (словосполучення) на інше, розкриття сутності одних явищ чи предметів через інші за схожістю і контрастом.

Прикладами цього є словосполучення «мова йде», «мова летить», «мова провіщає».

Які метафори про мову запропонували б ви?

Мова моя

Мова моя — мов дівчинка у віночку,
йде полем, іде лугом,
терновими стежками йде.
Мова моя — мов ластівка,
летить горою, летить долом,
провіщає мені ясен-день.

Мова моя — немов Берегиня,
що на кожне своє дитятко
дихає і тремтить.

Мова моя — БУЛА! БУДЕ! А нині
я терни в стежках визбираю,
щоб їй було легше ходить...

Михайло Дмитренко.
Мелодія

- Що вам запам'яталося з біографії Галини Кирпи?
- Яке її життєве кредо?
- Що для вас означають слова «епітет», «порівняння», «метафора»?
- Виразно прочитайте вірш «Мова моя». Визначте головний мотив цього вірша.
- Поміркуйте, чому Галина Кирпа порівнює мову з дівчинкою у віночку, ластівкою, Берегинею. Чи траплялися вам ці образи в інших творах? Що вони символізують?
- Який настрій вірша? Що створює цей настрій?
- Яким/якою ви уявляєте собі ліричного героя чи героїню?
- Знайдіть у поезіях авторки приклади епітетів, порівнянь, метафор, пестливих слів. Поясніть значення кожного добралого вами художнього засобу.

- Розгляньте картину Михайла Дмитренка «Мелодія». Кого зобразив художник? Чи може бути ця картина ілюстрацією до головного мотиву вірша про мову Галини Кирпи?
- Складіть інформаційне гроно до образу мови. Якою є українська мова? Використовуйте означення з поезії Галини Кирпи, вислови про мову, цитати з інших творів і власні міркування.
- У вірші є слова, написані великими літерами. Як ви думаете, чому так? Що хотіла сказати авторка? Якою є її позиція щодо мови? А як ви ставитеся до мови? Як розумієте вислів «Поки живе мова, доти житиме й народ»?

Домашнє завдання

- Виразно прочитайте і вивчіть напам'ять поезію «Мова моя».
- Заповніть картку-аналіз ліричного твору Галини Кирпи.

Тетяна Майданович (1957 р. н.)

Ви вже ознайомлені з біографіями батькох письменників/письменниць.

? *Хто з них почав писати, будучи школярем чи школяркою?*

Літературна стежка Тетяни Майданович розпочинається саме так, зі шкільних творів, самостійно складених казок. На зустрічі із читачами авторка розповідала про збірку «Охоронниця слова. Казки і казкові історії»: «Ця книжка для мене дуже дорога. Я писала її усе життя, починаючи зі школи. Слухала мамині казки, а потім складала їх сама і мріяла видати для дітей. І ось нарешті ця мрія здійснилася!».

Тетяна Майданович народилася 18 квітня 1957 року на Житомирщині. У сім'ї росло четверо дітей. Вечорами мати читала їм казки, батько переповідав захопливі історії.

У дитинстві почала складати й записувати власні казки. Закінчила філологічний факультет Київського університету імені Тараса Шевченка. Пише поезії для дорослих і дітей, казки й казкові історії. Вірші, які покладені на музику, зібрано в пісеннику «Калиновий птах». Своїми творами вона прагне «сказати найдорожче і найважливіше дитині світу».

Теорія літератури

Патріотична лірика — ліричні твори, у яких головним мотивом є патріотичні почуття ліричного героя: любов до рідного краю, Батьківщини; захоплення мовою, національною історією, культурою, символами, традиціями; відданість своєму народові й готовність захищати свою країну.

У центрі патріотичної лірики Тетяни Майданович — образ сучасної України. Вірш «*О Україно! Божий білий цвіт!*» — емоційне захоплення її красою і багатствами: «Найкраща нам її краса». Тут пречисті небеса, розкішні черноземи, найкращі пісні — як

дар Всешишнього. І цю красу потрібно зберегти для майбутніх поколінь.

За допомогою епітетів, порівнянь, метафор авторка передає свої почуття, емоції. Ритм і рима, повтори віршованих рядків надають патріотичній ліриці Тетяни Майданович особливої музичності.

? Пригадайте патріотичні поезії інших письменників. Хто з них закликає нас любити і берегти Україну? Чому це потрібно? Обґрунтуйте свої позиції.

О Україно! Божий білий цвіт!

О Україно! Божий білий цвіт!
Храни дітей у цьому лихолітті!
Хто, як вони, тебе сягне любить
У цілім світі?!

Хто заспіває так твої пісні,
Як їхні душі сонячні співають?
Хто хліб засіє, трави запашні?
І зліпить глек? І шишкі короваю?

Прости ще, Боже, тим, хто не уздрів
Красу вкраїнських плодоносних гонів...
Додай нам сили — Духа дай згори,
Дай вистоять проти орди — й сьогодні!

- Що вас зацікавило у віршах Тетяни Майданович?
- Які ознаки характеризують патріотичну лірику?
- Які мотиви притаманні ліриці Тетяни Майданович?
- Яких ще авторів/авторок патріотичної лірики ви знаєте?

- Виразно прочитайте поезію Тетяни Майданович. Визначте головний її мотив.
- Які засоби художньої виразності використовує авторка, описуючи Україну? На чому наголошує?

- Напишіть коротке есе «Бути українцем/українкою — це...» або створіть асоціативний кущ «Україна для мене — це...».

- Послухайте пісні про Україну. Які емоції у вас вони викликають? Чи близькі вам почуття ліричних героїв?

- Попрацюйте у групах. Організуйте конкурс виразного читання патріотичної лірики. Визначте, чиє читання найбільше відповідало настрою твору.

Домашнє завдання

- Підготуйте мультимедійну презентацію або колективне повідомлення «Патріотична лірика українських поетів».

Цікаво знати

- За покликанням (<https://mala.storinka.org/dobirka-virshiv-pro-ukrainu-vid-vidomix-ukrainy-skichkiv.html>) прочитайте вірші відомих українських поетів про Україну.
- Вислови про Україну, патріотизм, прагнення служити Батьківщині:
 «Україна починається з тебе» (В'ячеслав Чорновіл).
 «В дитинстві відкриваєш материк, котрий назветься потім — Батьківщина» (Ліна Костенко).
 «Можеш вибирати друзів і дружину, Вибрati не можна тільки Батьківщину» (Василь Симоненко).
 «Україна не тільки для українців, а для всіх, хто живе на теренах України, а живучи, любить її, а люблячи, хоче працювати для добра краю і його людності, служити їй, а не обирати, не експлуатувати для себе» (Михайло Грушевський).

5

Рідна природа

Природа дарує нам усім відчуття гармонії та краси, а письменникам/письменницям — неповторні враження, піднесені почуття й особливе натхнення. З нею пов'язано багато легенд, казок, лірики. Вона є майже в кожному літературному, мистецькому творі. У багатьох із них звірі, рослини, небесні світила поводяться як люди.

У творчих людей особливі бачення й відчуття природи. Художники/художниці передають їх за допомогою кольорів, письменники/письменниці — засобами образної мови. Польський композитор Фридериک Шопен за допомогою звуків музики відтворив шум дощу (Прелюдія «Дощова»), у вальсах передав настрій осінньої та весняної природи. Австрійський композитор Йоганн Штраус (син) написав вальс «Весняні голоси».

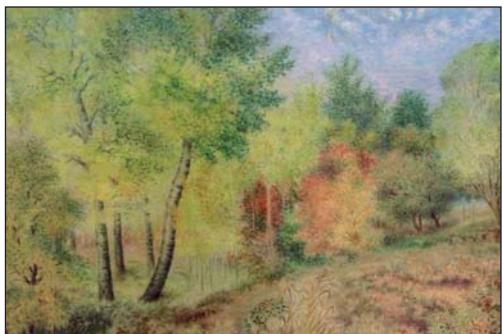
У цьому розділі ви прочитаєте поетичні та прозові твори про природу: пейзажну лірику, казки на екологічну тематику й оповідання, у яких природа наділена людським даром сприйняття світу.

? Знайдіть в інтернеті композиції Фридерика Шопена і Йоганна Штрауса. Які почуття викликає у вас ця музика?

Розгляньте картини української художниці Катерини Білокур. Якою вона побачила природу?

Катерина Білокур. Пейзаж з вітряком

Катерина Білокур. Багрянець осені

Олена Пчілка

(1849—1930)

Олена Пчілка любила свій край і віддавала йому свою працю. Захоплювалася творчістю, обрядами та звичаями українського народу. Невтомно збирала предмети побуту, пісні, казки, легенди, повір'я. Глибоко відчувала красу природи. Цього вчила своїх дітей, серед яких виростла видатна українська письменниця Леся Українка.

Олена Пчілка — псевдонім перекладачки, письменниці, фольклористки Ольги Косач-Драгоманової.

Вона народилася 17 липня 1849 року

на Полтавщині в родині перекладачів і дипломатів Драгоманових. Початкову освіту здобула вдома. На формування її світогляду вплинули батько і брат Михайло — вчений-історик, критик, громадський діяч.

Після закінчення пансіону шляхетних дівчат у Києві брала активну участь у культурній та громадсько-політичній діяльності. У цей період познайомилася з Петром Косачем. Вони одружилися і переїхали до Новограда-Волинського (Звягеля). Там Петро Косач працював юристом, а Ольга збирала пісні, вишивки, тканини, описувала народні звичаї. У її манері одягатися переважав народний стрій, що в часи заборони всього українського було викликом.

? А сьогодні носіння вишиванки — це виклик, стан душі чи даніна моді?

Усі шестero дітей Косачів знали кілька мов, володіли музичними інструментами, були обізнані зі світовою історією, культурою, літературою. Михайло та Лариса (Леся Українка) стали письменниками. Олену Пчілку діти називали Берегинею домашнього «коша», зверталися до неї «мамочко, голубонько, ластівочко, серденько». Сім'я щороку відзначала роковини Тараса Шевченка. Часто у Косачів збиралася інтелігенція: співали українські пісні, читали й обговорювали книги, розігрували п'еси. В усьому там панував український дух.

? А, на вашу думку, приклад батьків і сімейні традиції є важливими?

Для дітей Олена Пчілка писала вірші, байки, оповідання, казки, п'еси, сміховинки, ігри, загадки, перекладала та обробляла фольклорні твори. Видавала також україномовні журнали «Рідний край» і «Молода Україна», щоб «говорити з українськими дітьми українським словом в українському часописі».

У пейзажних віршах Олени Пчілки природа взаємодіє з дітьми, створює їм настрій, заохочує до активності. У кожного з них неповторна інтонація, хай про що б поезія була — про красу весняного цвіту («Весняні квіти»), зміни в природі («Як швидко літо проминуло!») чи споглядання метелика («Метелик»).

Вірш «З гринджолятами» — динамічна картина дитячих зимових розваг. Усе в ньому — ритм, лексика (слова), зорові образи — передає веселощі дітей і багатьом нагадує власне дитинство.

Теорія літератури

Пейзаж — жанр в образотворчому мистецтві; художній твір, у якому змальовано природу або місцевість. За об'єктами зображення розрізняють природний, сільський або міський пейзажі.

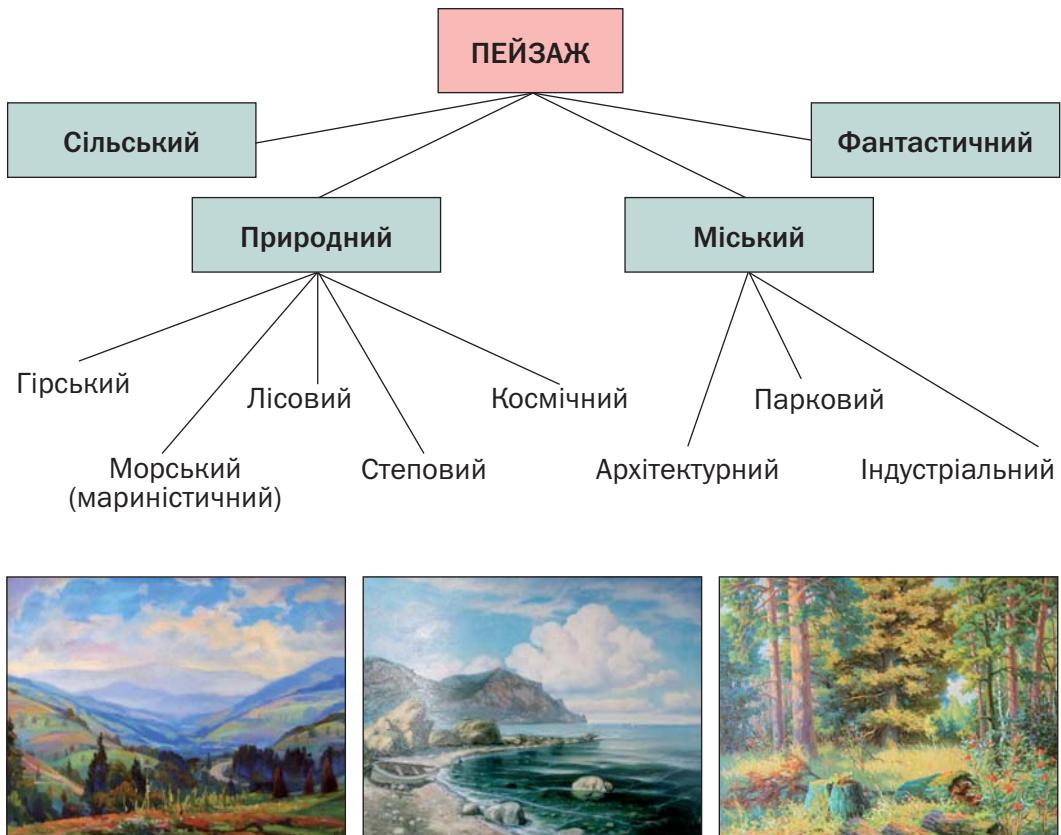
Природний пейзаж — картини, у яких об'єктом зображення є поля, ліси, небо, море. Залежно від зображення можуть бути гірський, морський (мариністика), космічний або зоряний (астральний) пейзажі.

Міський пейзаж — усе, що створює картину міста (парки, архітектура, індустріальні споруди, вулиці).

Сільський пейзаж — сільські краєвиди із забудовами, навколошніми полями. Пейзаж може мати й конкретний зміст: історичний, героїчний, епічний, романтичний, настроєвий.

Літературний пейзаж — картини природи в літературному творі. За настроєм літературний пейзаж буває ліричним або епічним. Елементом творів фантастики є фантастичний пейзаж — вигадані екзотичні краєвиди, міста майбутнього. Виокремлюють також пейзаж статичний (спокійне, врівноважене зображення) і динамічний (вирування стихійних сил — бурі, штурму).

? Пригадайте і назвіть твори, у яких є такі пейзажі.

Йосип Бабінець.
Гірський пейзаж

Анатолій Збаранський.
Морський пейзаж

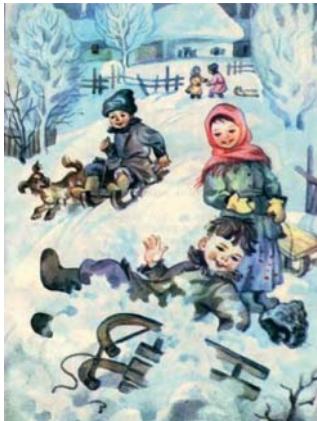
Володимир Черватюк.
Лісова галявина

З ґринджолятами¹

Що за чудовая днина,
Сніг, наче срібло, блищить!
Вийшов веселій хлопчина,
Швидко з санками біжить.
Ох, ті санки-гринджолята!
Коней не треба до них:
Роблять їх мудро хлоп'ята,
Треба прудких тільки ніг!
Сам у санки упряжешся,
Вже ж не яка там вага!

¹ Гринджоли — маленькі дитячі сани.

Стежкою хутко женешся,
 Всякий тебе оббіга!
 Ось вона й гірка маленька, —
 Ой, як униз я спущусь!
 Наче та пташка швиденька,
 Долі умить opinюсь.
 Нуте лишень, хто зручиніший?
 Швидше которе збіжить?
 Кепсько, — мороз все лютіший,
 Носик з морозу щемить.
 Ей, чи ж морозу боятись
 Та отаким козакам?!
 Нуте у сніжки гуляти,
 Треба зогрітися нам!
 Ой, чи заходить вже сонце?..
 Пізня така вже пора?..
 Стukaють мама в віконце,
 Треба рушати до двора!

Ілюстрація
Лариси Іванової

1. Назвіть справжнє ім'я Олени Пчілки.
2. Що ви дізналися про її виховання?
3. Чим вас зацікавили сімейні традиції родини Косачів?
4. Якими були взаємини Олени Пчілки з дітьми?
5. Дайте визначення пейзажу. Про які його види ви дізналися?

6. Виразно прочитайте вірш «З гринджолятами». Який його головний мотив?
7. Поясніть назvu вірша. Чому авторка використовує слово «гринджолята»?
8. Визначте вид римування у творі.
9. Яку роль, на вашу думку, відіграють у вірші питальні й окличні речення?
10. Опишіть поведінку та емоції ліричного героя. Яким ви собі його уявляєте?

11. Попрацюйте у групах. Назвіть види пейзажу й пов'яжіть їх із дитячими розвагами. Складіть оповідь доожної пари.

12. Розгляньте на с. 148 картину Сергія Васильківського. Описіть, що зображене на ній. Чи належить вона до пейзажного живопису?

Сергій Васильківський.
Діти ловлять снігуря

13. Опишіть зимовий пейзаж, на тлі якого відбуваються зимові розваги дітей. Використовуйте слова з поезії Олени Пчілки й слова з довідки: чудова днина; сніг, наче срібло, блищить; земля вкрита білим килимом; пухнасті сніжинки; в сріблясто-білих шатах ялини.

Домашнє завдання

- Підготуйтесь до виразного читання в класі чи зробіть відео-запис, на якому ви виразно читаєте поезію Олени Пчілки.
- Пригадайте поезії, у яких змальовано весняний, літній, осінній пейзажі. Запишіть їхні назви й авторів у зошиті.

Цікаво знати

- Дочка письменниці Ізидора згадувала: «Олена Пчілка — псевдонім, що мама придбала собі, як була ще зовсім молода. Тоді... наші батьки жили в Звягелі на Волині, там часом Ольгу звати Олена, а що мама дуже захопилася збиранням етнографічного матеріалу... то батько наш казав, що вона, як тая пчілка працює. Та й усе життя мама любила пчіл — ці комахи подобалися їй як символ невисипутої праці для загалу. Мама, де жила довший час, то заводила пасіку, хоча б на 3—4 вулики».
- У Новограді-Волинському є музей родини Косачів. Його експозиція розташована в семи залах. За покликанням ви можете дізнатися більше: http://novograd.osp-ua.info/?ch=8&fl=kosachi&fbclid=IwAR08swOJ-f6TctFRyQuhtb6ehqk7gj4tXkoddoisIcv_7pnQwwcMpZba8dY

Павло Тичина (1891—1967)

Його називають «яблуневоцвітним генієм України». І не тільки тому, що дав літературі слово «яблуневоцвітно». Павло Тичина був дивовижно обдарованим: мав чудовий голос, грав на кларнеті, гобої і флейті, диригував духовим оркестром, малював, опанував майже 20 іноземних мов. А найпотужніше проявився його талант у поезії.

Народився Павло Тичина 23 січня 1891 року на Чернігівщині в сім'ї сільського дяка, вчителя у «школі грамоти». Навчався в земській школі,

лі, чернігівській бурсі (платою за навчання була його участь у монастирському хорі), згодом — у духовній семінарії та в Київському комерційному інституті. Юнаком працював у конторах, редакціях газет і журналів, в українському театрі.

Уже перша збірка «Сонячні кларнети» принесла Павлові Тичині літературну славу і визнання як майстра пейзажної лірики. Його вірші — як картини художника, їхні зорові образи бачиш, вони світлі, як ранкова роса. Усе в них гармонійно, точно, жодного зайвого відтінку. Навіть сум у них має світлі барви.

? Чи можете пригадати пейзажну лірику інших поетів? Які емоції викликає читання пейзажної лірики?

Теорія літератури

Пейзажна лірика — умовна назва лірики, у якій відтворено переживання ліричним героєм/ліричною героїнею природи як важливого елементу його/її життєвої ситуації та внутрішнього стану.

Гармонійний, сонячний і наповнений голосами природи день постає в поезії «Хор лісових дзвіночків» (уривок із поеми «Дзвінко-блакитне»). Звукові образи, створені повторенням слів, метафорами і специфічним римуванням, збагачують зорову картину: ясний день, зелені гаї, золоте поле, на якому «усміхається жито», окроплене теплим дощем. Павло Тичина малює словом, як художник

фарбами. Лаконічні рядки його вірша творять неповторні відчуття гармонії простору й кольору. Така поезія вчить бачити незвичне і навіть невидиме.

? Зверніть увагу, які картини малюватиме ваша уява, коли будете читати цей твір.

Радісний настрій навіює вірш «Гаї шумлять». У кожному його рядку — радість, легкість і піднесеність. Метафори, епітети, порівняння, *неологізми* (слова, придумані автором) творять оригінальний «мовний малюнок» вірша. У єдине зливається настрій ліричного героя і стан природи:

Гаї шумлять —
Я слухаю.
Хмарки біжать —
Милуюся.
Милуюся-дивуюся,
Чого душі моїй
так весело.

Природа у віршах Павла Тичини оживає, завдяки персоніфікації набуває людських якостей.

Теорія літератури

Персоніфікація — надання предметам і явищам природи властивостей людини; олюднення, уособлення. Персоніфікація є видом метафори.

Прикладом персоніфікації в поезії Павла Тичини «Арфами, арфами» є образ дівчини-весни:

Йде весна
Запашна,
Квітами-перлами
Закосичена.

?

А ви пригадуєте інші твори, у яких змальовано дівчину-весну? Чи був це образ персоніфікований?

Хор лісових дзвіночків

(уривок із поеми «Дзвінкоблакитне»)

<p>Ми дзвіночки, Лісові дзвіночки, Славим день. Ми співаєм, Дзвоном зустрічаєм: День! День.</p>	<p>Линьте, хмари, Ой прилиньте, хмари, — Ясний день. Окропіте, Нас нашелестіте: День! День.</p>
<p>Любим сонце, Небосхил і сонце, Світлу тінь, Сни розкішні, Все гаї затишні: Тінь! Тінь.</p>	<p>Хай по полю, Золотому полю, Ляже тінь. Хай схитнеться — Жито усміхнеться: Тінь! Тінь.</p>

Гаї шумлять

<p>Гаї шумлять — Я слухаю. Хмарки біжать — Милуюся. Милуюся-дивуюся, Чого душі мої так весело. Гей, дзвін гуде — Іздалеку. Думки пряде — Над нивами. Над нивами-приливами, Купаючи мене, мов ластівку.</p>	<p>Я йду, іду — Зворушений. Когось все жду — Співаючи. Співаючи-кохаючи Під тихий шепіт трав голублячий. Щось мріє гай — Над річкою. Ген неба край — Як золото. Мов золото — поколото, Горить-тремтить ріка, як музика.</p>
--	---

Арфами, арфами

Арфами, арфами —
золотими, голосними обізвалися гаї
Самодзвонними:

Йде весна
Запашна,
Квітами-перлами
Закосичена.
Думами, думами —
наче море кораблями, переповнилась блакить
Ніжнотонними:
Буде бій
Вогневий!
Сміх буде, плач буде
Перламутровий...
Стану я, гляну я —
скрізь поточки як дзвіночки, жайворон
як золотий
З переливами:
Йде весна
Запашна,
Квітами-перлами
Закосичена.
Любая, милая,—
чи засмучена ти ходиш, чи налита щастям
вкрай.
Там за нивами:
Ой одкрой
Колос вій!
Сміх буде, плач буде
Перламутровий...

- Що вам запам'яталося з біографії Павла Тичини?
- Як він назував свою першу збірку?
- Яку лірику називають пейзажною? Назвіть вивчені вами твори, які належать до пейзажної лірики.
- Чому Тичину називають майстром пейзажної лірики?
- За допомогою яких засобів автор створив звукові образи в поезії «Хор лісових дзвіночків»? Яку роль відіграють повтори й короткі речення?
- Виразно прочитайте поезію «Гай шумлять». Відтворіть послідовність пейзажних картин (хмарки біжать; mrіє гай; дзвін

гуде; горить-тремтить ріка; гаї шумлять), записавши їх у правильній послідовності до схеми.

7. Виразно прочитайте поезію «Арфами, арфами». Який її головний мотив? У чому виявляється персоніфікація в ній?
8. Охарактеризуйте емоційний стан ліричного героя поезії «Гаї шумлять» за допомогою цитатної характеристики і власних означенень.
9. Попрацюйте у групах. Проаналізуйте поезії Павла Тичини, заповнивши таблицю за зразком:

	«Хор лісових дзвіночків»	«Гаї шумлять»	«Арфами, арфами»
Епітети			
Порівняння			
Метафори та персоніфікації			
Авторські неологізми			
Пестливі слова			
Інші засоби художньої виразності			
Зорові образи			
Слухові образи			

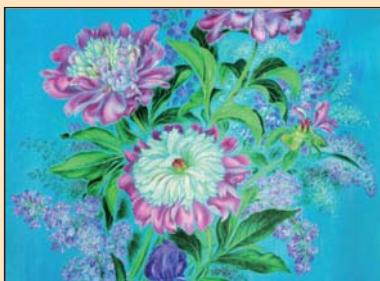
10. Використовуючи словесне або графічне малювання, відтворіть картину, яку ви уявляєте, читаючи поезії Павла Тичини (на вибір).
  11. Розкажіть про своє ставлення до природи. Які пейзажі вам найбільше подобаються?
-
-
12. Знайдіть в інтернеті пісні «Ми дзвіночки» (слова Павла Тичини, музика Василя Верховинця), «Гаї шумлять» (слова Павла Тичини, музика Григорія Майбороди), «Арфами, арфами» (слова Павла Тичини, музика Леся Тельнюка). Які емоції вони викликають у вас? Який настрій? Чи подібний до того, який був під час читання?
-
-
13. Прочитайте біографічне оповідання «Янголи для Павлуся Тичини» Марини Павленко. Перекажіть його зміст.
  14. Пригадайте вірші зарубіжних поетів, які ви читали і які належать до пейзажної лірики. Складіть їх список.

Домашнє завдання

1. Вивчіть напам'ять одну з поезій Павла Тичини.
2. Заповніть картку-аналіз ліричного твору Павла Тичини (на вибір).

Цікаво знати

- У квартирі П. Тичини була домашня бібліотека — до 20 тисяч книжок.
- У Києві є літературно-меморіальний музей-квартира П. Тичини. Експозиції можна побачити за покликанням: <http://tychynamuseum.com.ua/eksposycziya/>
- Художниця Катерина Білокур подарувала родині П. Тичини картину «Півонії».

Катерина Білокур.
Півонії

Оксана Іваненко (1906—1997)

Любов до слова і пісні їй прищепила мама, яка працювала в притулку для дітей-сиріт. Чотирирічною вона вже читала, тоді почала писати «перші твори».

Народилася Оксана Іваненко 13 квітня 1906 року в Полтаві в сім'ї письменника і вчительки. У дитинстві мріяла теж стати вчителькою.

Закінчивши Полтавський інститут народної освіти, працювала вихователькою в дитячому будинку, а після завершення навчання на факультеті соціального виховання

Харківського інституту народної освіти — в колонії для неповнолітніх правопорушників. Була редактором у видавництві та журналах для дітей. Писала оповідання, казки про природу. Найвідомішим є її цикл казок про тварин «Лісові казки».

? А ви знаєте, чим харчуються білки, як збирають нектар бджоли, які звички мають джмелі, з чого виростають молоді дубочки? Відповіді на ці запитання знайдете у творах Оксани Іваненко «Казка про білку-мандрівницю», «Про бджілку Медунку», «Джемелики», «Дубок».

Рослини, птахи і тварини в її казках наділені почуттями, переживаннями, здатністю думати і розмовляти. Їхній світ подібний до світу людей. Завдяки багатьом деталям авторка спонукає бути спостережливими, уважними до природи. Завершує збірку повість «Куди літав журавлик» — розповідь про птахів, Африку та Україну.

У казках поєднано факти дійсності з вигадкою, багато слів, які передають звуки природи. Мова авторки чергується з мовою дійових осіб — мами-пташки та її пташенят, ведмедих та ведмежат.

Теорія літератури

Мова автора/авторки — мова оповідача/оповідачки, мова розповіді й опису, прямої характеристики персонажів, мова ліричного героя/героїні.

Мова дійових осіб — репліки і висловлювання дійових осіб. У провозому творі репліки пишуть з нового рядка, а перед ними ставлять тире. Мова автора/авторки і мова персонажів чергуються. Їх потрібно читати з різною інтонацією. Мова автора/авторки — стримана, дійових осіб — емоційна.

У казці «Цвітарінь» ідеться про життя пташок й інших лісових мешканців. Історія пташенят — приклад взаємодопомоги, доброчесливості всіх, хто населяє ліс. «Пишучи казку, я перевтілювалась абсолютно, жила мріями моїх героїв: пташок, комах, кисличок, берізки, верби. Я вже не могла думати про щось інше», — розкрила свою творчу лабораторію Оксана Іваненко.

? А ви, коли читаєте про тварин чи пташок, переживаєте за них?

Цвітарінь

— Тук-тук!.. — тихенько застукотіло на горішній вітці. Так тихо, як у тебе іноді у вушку задзвенить, — навіть ніхто, крім тебе, і не почує. Отак застукотіло і в гнізді, в двох малесеньких яечках, і почула цей стук лише мати-пташка. Це ж були її рідні-рідні яечка.

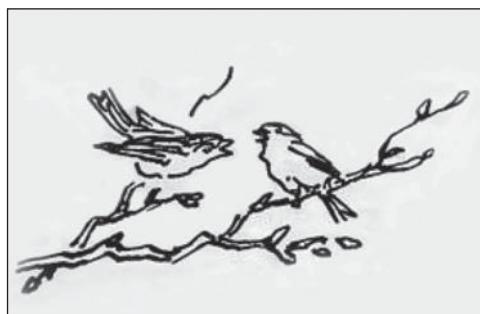
— Тук-тук! — знову повторилося в першому і в другому яечку. Але вже трошки голосніше. Так, ніби роса падала на світанку з пелюсток лісових дзвіночків. Це вже почули інші пташки. Вони висували голівки із своїх гнізд і з цікавістю прислухалися.

— Їм так важко пробити цю тверду шкаралупку, — зітхаючи сказала мати-пташка. — Навіщо я знесла такі тверді яечка!

Але подруги з сусідніх гнізд засміялися-зацвірінчали. Адже у всіх пташок такі яечка. І нічого — пташенята вилуплюються.

— Тук-тук! — почулося втретє. І це було цілком виразно — так, як стиглі кисличкипадають на стежку.

І раптом — трах! — розкололися яечка, і звідти висунулися дві малесенькі кумедні голівки з великими ротами. Їх роти враз розкрилися.

Ілюстрація Василя Євдокименка

— Цві! — цвікнуло перше пташеня.

— Рінь! — закінчило друге.

— Цві-рінь! — сказали вони разом і так широко розкрили роти, що здавалося, от-от роздеруться.

— Цві-та-рінь! Цвітарінь! — підняли всі пташки враз галас, заспівали, засміялися, бо пташки були взагалі найпривітніші і найвеселіші в лісі, а тут же — в їхньої товаришки вилупилися пташенята.

І пташенят тих назвали Цві та Рінь.

У лісі вже наливалися терпкі кислички, а в полі покосили житої пшеницю. Цілий день Цві та Рінь літали над лісом. Вершечки дерев жартома лоскотали їх, пташки спускалися до річки або намагались у височині догнати хмарки. Коли не було вітру, вони літали дуже-дуже високо. Адже високо не так страшно було літати. З височини їм усе здавалося маленьким і ласкавим, а коли вони спускалися вниз — все було велике-велике: і дерева, і кущі, і звірі. Далеко приемніше було літати високо!

Щоб не загубити одна одну, вони весь час переспівувалися:

— Цві! Цві! Цві! — кликала Рінь з річки.

— Рінь! Рінь! Рінь! — відповідала Цві з ліщини.

А ви знаєте, чому пташки ввечері здіймали такий галас, у лісі? То клопітлива мати скликала їх на весь ліс:

— Цві та Рінь! Цві та Рінь! Цвітарінь!

А пташки, її подруги, допомагали всі хором:

— Цві та Рінь! Цві та Рінь! Цвітарінь!

Цві та Рінь повертали до свого гнізда, і тут починалися такі співи, що кожному листочку в лісі хотілося усміхнутись, а то просто пташки розповідали матері сьогоднішні новини.

— Я була сьогодні над річкою, — казала Рінь, — і бачила, як чайки літають понад самою водою і ловлять пташок, що літають у воді, зовсім без крил. А на болоті я зустріла кумедних довгих птахів. У них у всіх по одній нозі, але вони стоять рівно і не хитаються, і мені здалося — вони спали. Мамо! Невже можна спати не в себе у гніздечку, а на одній нозі?

— А я бачила багато звірів, — перебила її Цві, — але ніхто з них не літає, як ми. Подумайте! Навіть велика ведмедиця не може літати. Вона така велика, що й одна її лапа не вміститься у нашому гнізді. Але я сама бачила, як вона хотіла зірвати грушку і не могла її дістати. Вона трусила, трусила стовбур, але верхня грушка не падала, а я підлетіла і поклювала, скільки хотіла. І я нікого не боюся, бо від усіх можу полетіти!

Та трапилося зовсім не так.

Вже поспіли кислички на диких яблунях, тріскалися шкарадулки на каштанах. Каюокі каштани падали на лісові стежки, і здавалося — веселі очі дивляться з землі. А за каштанами почало опадати й листя. Пташки загомоніли про відліт.

Одного сухого, але вже не теплого ранку в лісі почулася незнайома пісня:

Чіт-чіт-перечіт!

Чи почули мій привіт?

На дубі сиділа весела, не відома малечі пташка. Але літні пташки її знали. Це була північна гостя — чечіточка.

— Як, ви й досі не полетіли? — дивувалася чечітка. — А в нас уже випав сніг, і я швидше подалася сюди. Тут буде не так холодно, і я перезимую у вас. Але, любі мої, збирайтесь швидше. Незабаром прилетить справжня морозиха — біла сова, а тоді вже, будьте певні, скоро випаде сніг. Мені що? Мені нічого! Ваша зима мені не страшна!

Чечітка наробила переполоху в лісі, і на терміновому пташиному зльоті вирішено було негайно відлітати.

Літні пташки ще перецвірінькувалися про різні дрібні справи, коли зненацька згори каменюкою упав шуліка з гачкуватим дзьобом.

Всі пташки кинулися врозтіч. Але він встиг схопити в свої кольочі пазури маленьку пташку.

— Бах-бах! — пролунало раптом. Постріл?

Всі пташки враз примружили очі, бо перед ними постелився туман. А коли відкрили — туман розійшовся — ні шуліки, ні маленької пташки ніхто вже не бачив.

Уночі всі пташки зібралися летіти.

— Цві! Цві! Цві! — кликала сестричка, але не чути було звичайної відповіді.

— Де ж Цві? Де ж Цві? — хвилювалася маті.

Цві ніде не було.

— Ой мамо! — заплакала Рінь. — То, мабуть, її потяг шуліка.

Та сумувати було ніколи. Співаючи прощальних пісень, пташки знялися вгору.

Ілюстрація Василя Євдокименка

Замріячив дрібний дощик, і здавалося, весь ліс плаче за пташками, бо з усіх гілочок, листків, хвоїнок стікали дрібні краплини.

Останніми відлетіли журавлі і дики гуси. Опало листя. Затихла говорлива річка. Жаби й риби залізли подалі від таких холодних неприємностей і поснули на всю зиму. Випав сніг, і почалася справжня зима.

Було темно й тихо. Тільки чулись якісь дивні звуки, зовсім не схожі на пташине цвіріння.

— Хрр-хрр, — хропів хтось.

«Де ж це я?» — подумала Цві перелякано.

На ній згори і з боків було сухе листя. Це вона зрозуміла. Але це було не в лісі, ні. Вона випросталася, підстрибнула на лапках, і враз її носик ткнувся в щось густе, волохате, дуже тепле й м'яке.

— Тут хоч тепло, як під маминими крилами, але де ж це? — міркувала вона. — Може, це той шуліка, що скопив мене, відніс до себе на гору? Але ні, він би з'їв мене давно. І потім, він же випустив мене, і я упала.

Цві спробувала розправити свої крильця і тихен'ко сказала:

— Цвірі-цвірі-цвір-цвірінь!

І раптом щось заворушилося у темряві.

— Мамо! Мамо! — почулися рикаючі голоси десь тут поблизу. — Прокидайся, вже, напевне, весна — вже пташки співають!

І Цві відчула, що те, в чому вона сиділа, заворушилось, і було воно дуже-дуже велике. Воно, це велике, потяглося, позіхнуло так, що вітром війнуло, і сказalo басом, просто як грім загуркотів:

— Що, весна? Пташки співають? Ну, я гляну!

Цві сиділа ні жива ні мертвa. Та вона з головою заховалась у волохату шерсть, і її ніхто не бачив. Проте все, що вона побачила, зовсім приголомшило її.

Волохате, велике одгорнуло лапою листя й гілки, і в темряву ринуло світло. Спочатку аж очі засліпило, — а потім вона побачила, що сидить на спині великої ведмедиці! Тої самої ведмедиці, що не вміла літати, але була найдужчим звіром у лісі. А поруч лежали двоє маленьких ведмежаток.

Холодом-морозом війнуло у теплий ведмежий барліг. І всі — і великі, і малі, і навіть непомітна нікому Цві — подивилися — і не впізнали рідного лісу.

Білим, холодним мело на всі боки й намітало високі кучугури. Маленьких кущиків навіть не видно було. Вила хуртовина, танцювала метелиця, а вітрові підспівували десь здалеку голодні вовки.

— Де там весна! — гримнула сердито ведмедиця. — Тільки розбуркали мене даремно! Пустуни!

— Але ж ми чули, як пташка заспівала, — винувато сказали ведмежата.

— Чули, чули! — буркотіла ведмедиця. — От вижену вас усіх з барлога, коли, по-вашому, вже весна, тоді й знатимете!

Цві злякалася, що всіх виженуть через неї на мороз.

— Не сердьтесь. Це я! — тихенько сказала вона.

Всі підвели морди наскільки могли і побачили над вухом у своєї мами (тільки вона, звичайно, не могла побачити) маленьку-маленьку пташку.

— Ану йди сюди, щоб і я подивилася, — вже лагідно сказала ведмедиця, — що ти за звір.

— Я не звір, я птичка, — сказала Цві, — я не знаю, як я опинилася у вас. Справді, я сама не залітала сюди. Я зараз полечу у вірій, — додала вона, але згадала метелицю і аж затремтіла.

— Куди ти там полетиш! — пробурмотіла ведмедиця. — Ти замерзнеш через хвилину. Лягай і спи вже тут за моїм вухом. Можеш поклювати наших грушок.

Цві насмілилась і сказала:

— Спати я вже зовсім не хочу, а я дуже хочу поспівати.

І вона заспівала:

Цві-цвірінь,
Весна, прилинь,
І з нею Рінь!

У барлозі стало весело-весело. Ведмедиця задоволено посміхнулася й сказала:

— Просто наче літо! Аж меду захотілося!

Того ж дня косий заєць, що завжди гасав по всьому лісі і все бачив і чув найперший, бо в нього ж такі довгі вуха і ще довші ноги, — розніс цікаву новину: у ведмежому барлозі живе Цві, яку восени схопив шуліка.

— Як же вона там опинилася? — міркували всі.

А знав про те тільки старий дуб. Він чув, як вистрілив мисливець, що полював на диких качок, і зачепив крило шуліки. Він бачив, як Цві упала непритомна під дерево. Ведмедиця, лаштуючи собі барліг на зиму, загрібала сухе листя. Загребла і Цві: її не помітно було між червоним і жовтим листям. У барлозі вона зігрілася, крильця загоїлися, вона й прокинулась.

Ясними днями в лісі бувало тепер весело. Пробігаючи повз старий дуб, і зайчик, і білка, і лисиця не могли не зупинитися. З дупла

дуба, де був ведмежий барліг, лунали веселі пісні Цві. Усі ж співочі пташки відлетіли, а Цві нагадувала всім весну.

Прилетіли горобці, чечітки, снігурі, що зимували тут. Вони раділи, що Цві жива, і кликали її з собою.

Але ведмедиха висунула з своєї хати морду і сказала:

— Хай живе у мене, он ви самі гасаєте, холодні й голодні, та ви вже звикли, а вона замерзне!

Струмочок хотів подалі втекти від снігу і побіг швидко-швидко. А тому що він не знов ще дороги, бо це ж був перший весняний струмок, він і плутав то праворуч, то ліворуч.

По дорозі праворуч почув його і виткнувся зелений гострячок якоїсь рослинки — два листки разом. Сонце припікало, і струмок бавився і сміявся, пробиваючи собі дорогу. Два листки розкрилися, як повіки вранці, і звідти визирнула блакитна квітка:

— Так це справді починається весна?

По дорозі ліворуч з-під кори осики вилізла мушка. Вона розправила крильця, кілька разів змахнула ними — це була її ранкова зарядка — і спітала:

— Так це справді починається весна?

А струмок біг далі по лісі і будив усіх і праворуч, і ліворуч. Витикалися з землі трави, проліски; прокидалася комашня, потягалися дерева занімілими за зиму вітами.

Першою серед дерев прокинулася молоденька верба над рікою. Вона була тоненька-тоненька. Їй легко було і потягтися до сонця, і нахилитися до води. Зараз вона потяглась до сонця — треба ж було погрітися після зими. І на гілочках у неї виступили бруньки, як білі зайчики побігли.

— Скільки я живу на світі, а ще не бачив хутряних квітів, — сказав здивовано справжній зайчик і побіг рознести цю новину всьому лісові.

Вилізли ведмежата з барлога, борюкалися і бавились. Вилетіла весела Цві і сіла на вершечку дуба, мружачи очі на сонці.

— Що це? Що це?

По блакитному небу наче розсипано чорні намистинки. От намистинки більші. От вони вже як кольорові квіти. Але то не пелюстки квітів — то крила. То пташки махають крилами і летять сюди.

А найперша невеличка пташка, така самісінька, як і Цві. Ця пташка радісно вітає ліс.

— Цві! Цві! Цві!

— Рінь! Рінь! Рінь! — закричала дзвінко Цві.

Рінь зупинилася. Це ж Цві! Її сестричка Цві! Вона сидить жива й весела на рідному дубі.

— Цві-та-Рінь! Цві-та-Рінь! — зацвірінчали, загомоніли всі пташки. І це вже була справжня весна.

1. Якою була дитяча мрія Оксани Іваненко? Чи здійснилася вона?

2. Поміркуйте, чому Оксана Іваненко назвала збірку «Лісові казки».

3. Чим різняться мова автора/авторки і мова персонажів?

4. Про що йдеться в казці «Цвітарінь»? Поясніть назву твору.

5. Вибіркове читання. Зчитайте фрагмент:

а) у якому розповідається про те, як пташенята вилуплювалися з яєць. Із чим авторка порівнює стук пташенят? Які звуконаслідувальні слова використовує?

б) у якому йдеться про пригоду Цві. Хто допоміг їй вижити?

6. Виразно прочитайте твір в особах. Чим відрізняється читання мови дійових осіб від читання мови автора/авторки? Чи потрібно мову автора/авторки в цій казці читати емоційно?

7. Складіть план твору й підготуйтесь до його стислого переказу за цим планом.

8. Доведіть, що це казка, взявши до уваги відповідні жанрові ознаки твору.

9. Охарактеризуйте Цві та Рінь. Які це були пташки? Якою була їхня поведінка?

10. Розгляньте ілюстрації до збірки Оксани Іваненко «Лісові казки» художника Василя Євдокименка. Які її епізоди відтворив художник?

11. Знайдіть в інтернеті й послухайте музичну композицію Поля Морія «Жайворонок». Чи згадано в казці Оксани Іваненко про спів пташок? Про що вони співали?

12. Використовуючи знання з природознавства та цитати з твору Оксани Іваненко, опишіть, які зміни відбуваються в природі з приходом зими, весни. Що стається з пташками?

13. Ви, напевно, знаєте вислів «Пташки несуть весну на крилах». Як розумієте його? Чи йдеться про це у прочитаному творі?

14. Попрацюйте у групах. Складіть ментальну карту чи схему персонажів казки Оксани Іваненко. Дайте їм цитатну характеристику.

**Персонажі казки
Оксани Іваненко**

птахи
тварини

Домашнє завдання

1. Дізнайтесь більше про кожного згаданого у творі лісового мешканця і попрацюйте над індивідуальним чи груповим проектом. Створіть лепбук чи інтерактивний плакат з відомостями про вигляд та спосіб життя цих птахів і тварин.

Цікаво знати

- Більше про Оксану Іваненко та її творчість ви можете дізнатися з проекту «Дивовижна казкарка. До 115-річчя з дня народження Оксани Іваненко», створеного Центральною бібліотечною системою Сум за покликанням <https://libsumy.com/дивовижна-казкарка-до-115-річчя-з-дня-нар/>
- Оксана Іваненко — авторка біографічних творів про дитинство Тараса Шевченка (роман «Тарасові шляхи»), про друкаря Івана Федорова («Друкар книжок небачених»).

Микола Вінграновський (1936—2004)

Він мріяв стати артистом. Після закінчення школи вступив на акторський відділ Київського інституту театрального мистецтва імені Івана Карпенка-Карого. Там його талант побачив Олександр Довженко — кінорежисер і письменник. Микола Вінграновський обрав своїм фахом кінорежисуру. Створив 20 художніх і документальних фільмів. А найяскравішим виявився його творчий доробок у літературі — 10 поетичних збірок, 9 повістей і роман.

Народився М. Вінграновський 7 листопада 1936 року в м. Первомайську на Миколаївщині. У початкову школу пішов у м. Кумарах (Румунія), продовжував навчання в одній із шкіл Первомайська. Писав вірші, оповідання, повісті. Є в нього поезії про природу в різні пори року, про котика, зайчика, птахів, комах.

Оповідання «Гусенятко» — зворушлива історія з динамічним сюжетом про гусенятко, яке народилося пізно восени і не змогло зі зграєю полетіти до вирію. Мама-гуска бідкалася, не знала, що робити. З ним залишився тато-гусак, і їм довелося боротися за виживання, рятуючись від людей.

? *Ви вже вмієте визначати тему твору і відповісти на запитання «про що цей твір?». Щоб визначити його ідею, потрібно відповісти на запитання «з якою метою написано твір?».*

Теорія літератури

Ідея літературного твору — провідна думка, що виявляє задум письменника/письменниці. Тема та ідея твору тісно пов'язані. Художню ідею втілюють усі деталі твору. Цій меті слугують сюжет, засоби змалювання персонажів і подій.

Тема родинних цінностей, особливого піклування батьків про свою дитину — центральна в оповіданні «Гусенятко». Провідною його ідеєю є осуд жорстокого ставлення людини до природи (птахів),

звеличення родинної турботи птахів, їхньої вірності та здатності прийти на допомогу в найскрутніших ситуаціях.

? Розгляньте пам'ятки визначення теми та ідеї твору. Чи такою була послідовність ваших дій під час аналізу прочитаних творів?

Пам'ятка

«ЯК ВИЗНАЧИТИ ТЕМУ ТВОРУ?»

1. Проаналізуйте заголовок. Часто тема втілена саме в ньому.
2. Прочитайте текст.
3. З'ясуйте, про що в ньому розповідається (про людей, події, явища тощо).
4. Умовно поділіть текст на кілька основних частин.
5. У кожній із частин визначте ключові (головні) речення.
6. У них виділіть ті слова, без яких неможливо зрозуміти, про що у тексті йдеться.
7. На їх основі сформулюйте тему. Визначення має починатися словами «У творі автор розповідає про...; зображає, відображає, змальовує, показує, розкриває, висвітлює, охарактеризовує...» та ін.

Пам'ятка

«ЯК ВИЗНАЧИТИ ІДЕЮ ТВОРУ?»

1. Прочитайте твір.
2. З'ясуйте, як письменник ставиться до зображеного в тексті, як оцінює персонажів, їхні вчинки (схвалює, заперечує, висміює та ін.).
3. Проаналізуйте свою оцінку змальованого в тексті.
4. Подумайте, для чого автор написав цей твір.
5. На основі цих міркувань сформулюйте висновок про основну ідею твору, використовуючи слова «Автор цим твором возвеличує, прославляє, оспівує, утверджує, засуджує, висміює, виховує, викриває, спонукає, застерігає, закликає читачів...».

Гусенятко

(Оповідання)

Гусенятко розплющило одне очко, потім друге, пискнуло і — народилося. Мама подивилась на нього, вкрила його крилом і запла-кала: вночі гуси мали відлітати. Її чоловік з табуном і старшими

дітьми зранку подався політати над полем і плавнями перед відльотом. Гуска лишалася на пізнім своїм осіннім яйці. Вона ще мала надію, що з цього яєчка нікого не буде, — аж на і є, знайшлося: згорблене, вогке, сумне, з прилиплою шкаралупкою на дзьобику, гусенятко обсихало під маминим крилом і не знало, що двоє його братів і четверо сестричок народилися ще у травні, весною, коли й треба, а воно — восени, сьогодні, коли іній цвіте на зеленім лататті і давно вже не чути голосу їхніх найближчих сусідів-деркачів.

Гуска думала: що робити? Летіти з дітьми через три моря і так нелегко, а це, сьоме, сьогоднішнє, куди? Під крило його не візьмеш і на спину не покладеш — упаде. А тут на дзьобі уже зима, заплава замерзне — що тоді? Зимувати з малим? А вітер, а сніг, а мороз та лід, а лисиці, тхори, куници, кібчики, приблудні коти, собаки, а мисливці, а їсти що? Пропали...

І старій гусці вперше не захотілося жити. Вона вважала себе довголітньою, бо прожила вже три літа і три зими. Тієї першої осені, коли вона молодою злетіла у перший свій вирій через три моря у тепле, з очередів піднялася така стрілянина, що тепер із своего покоління лишилася вона одна... Спитати б кого старшого, що їй робити з оцім малим, так серед гусячого табуна не було жодного діда-гусака або баби.

Гуси до дідівства не доживали. Та й чоловік її — молодий, на вірій молодший від неї...

Гуска підняла крило і глянула на свого мізинчика: гусенятко кисло кліпнуло на маму і заснуло.

— Горе мені з тобою та й годі...

Знизу, з заплави¹, покотило волохатими хвилями, білимі комірцями обпінівся при воді очерет, нагнувся сухо над гускою, довгим листям своїм прикрив її всю на гнізді, і доки він лежав під вітром, гуска скубнула з очерету його бляшаного листя, хотіла було скубнути ще раз, але очерет підвівся. Гуска зачайлась, коли вітер удруге нагне очерет і вона скубне із нього іще хоч листочок, та вітер раптово повернув і поклав очерет на порожні гнізда.

Між очеретом за лугами при озимині з прощального низького сонця вилетів з дітьми гусак — летів-летів і прилетів. Діти стали чиститись. Їхні набиті вола ходили під молодими живтими дзьобами, наче діти цю ніч нікуди не збирались.

Гусенятко визирнуло з-під маминої ноги і побачило тата. А тато побачив його.

¹ Заплава — частина річкової долини, що затоплюється під час весняної повені. Приклад слововживання: на кінець літа Дунай вужчає, заплава просихає.

Він поправив крило і сказав мамі:

— Лети повечеряй. Але дивися, не попади під літак над озиминою.

— Добре, — сказала мама. — Лечу.

— Лети по сірому. По синьому не лети. І не кричи. Над очеретом бери праворуч вище: за очеретом в засідці вже троє.

Гуска полетіла. По ній кілька разів тарахнули, чи по ній, чи по табуну. Табун сів на гніздів'я. Гусак подивився: старих гусей не було — старі літають знизу. От їм і попало. «А де ж моя?» Гусак випростав крило, випростав друге, обдивився свої крила ще раз і склав.

Крила були в порядку. Старші діти збились докупи, поховали дзьоби до крил, грілися і поговорювали між собою.

— Як-небудь перелетимо і це море, і це, і друге, і третє, якщо не зіб'ють, — сказав їм гусак і глянув на пізню свою осінню дитину.

З горіхового неба стало накрапати. В гусенятка на дзьобику залисила крапелина, і в тій крапелині гусенятко роздивлялося свого тата: у тата були сторожкі очі, висока очеретяна шия, татова шия ходила над гусенятком, поверталася над ним на кожен найнечутніший порух. Мав тато і високі м'які сірі груди: гусенятко пірнуло під них, і так йому стало тепло, що воно відразу ж заснуло знову.

З поля від озимини тарахнуло, тричі тарахнуло і від очерету, діти висмикнули голови з крил і подивилися на тата:

— Летіти чи сидіти?

— Сидіть, — сказав їм гусак, хоч серце в самого забилось так, що гусенятко проснулося, вилізло з-під татових грудей, подивилося в його жовті очі і спітало:

— Чого так стукаеш своїми грудьми?

«Пропала», — подумав гусак, і цієї ж миті повітря зашуміло і, збиваючи волоття очерету, опустилася важко задихана гуска.

— Ой, — сказала вона.

— Ціла?

— Наче... Ой... Що робити?

— Бери дітей, і летіть. Я з малим лишимось тут і якось плавом будемо добиратись, доки воно підросте та стане на крила.

— Не полечу, — і її жовті, як і в тата, очі по краях взялися чорними обідками. — Буду з тобою і малим. А діти полетять з табуном.

— З яким табуном, куди? Глянь — одна молодь. Ти найстарша. От і лети. Поведеш. З малим ти не виживеш тут. Чула?

— Чула, — сказала гуска. — То що, вже збиратись?

— Збирайтесь. Надходить ніч і мряка. Підіймайтесь у мряці. Крізь мряку вас ніхто не побачить і не дістане.

— А якщо літаки?

— Тутешні літаки у мряці не літають. До ранку добереться до заповідника. Там сідайте сміливо і нікого не бійтесь. Підгодуйтесь. А далі від заповідника — морем. Над морем летіть низько. Над морем вас ніхто не зачепить. А там далі дивіться самі: вибирайте ночі лише дощові і темні.

— А як ти малого не доведеш і сам?

— Не бійся. Ти, головне, бережи табун і дітей. Будь хитра і обережна. А я постараюсь на весну прилетіти до вас з малим. Мале, дивися, в нас яке — тільки народилося, а вже говорить. Гусачок!

Гуска підійшла до гусенятка і, сколупнувши з його дзьобика шкаралупку від яйця, сказала:

— Краще б ти не родилося і не говорило...

Серед ночі гуси знялися і полетіли. Гуска повела їх крізь мряку у небо і не втрималась, крикнула щось своєму гусакові на прощання. І як тільки крикнула — відразу ж від озимини і очерету по ній і по табуну затарахкало мокро і сліпо, як-небудь і неприцільно.

Гусак витягнув шию. Було тихо. Шепотів очерет. Потім почувся крик. Гусак дослухався. Ні, той крик був не гусячий, а людський. «Видно, попали по своєму, — подумав гусак, — вночі ж то не видно, де небо, а де земля». Гусак нагнув шию і послухав, чи дихає гусенятко.

З відльотом табуна гусак відчув, як ніч раптом поважчала і стала тиснути своєю мокрою темінню на гніздо, темінь залазила йому в спину і крила, наче хотіла сховатися в ньому і хотіла обсохнути в його пір'ї. Колись веселий, дорогий гусям очерет мовчав тепер над гусаком відчулено і вороже, і темно говорила до когось вода. Перед гніздом з рибиною в зубах випірнула ондатра, ненажерливо подивилася на гусака, бо ондатра знала — гусак лишився з малим сам. Гусак засичав на ондатру: мовляв, мало тобі риби в заплаві, а ти ще й мого гусенятка хочеш? Лише підпливі — вб'ю!

Ондатра почула це і пірнула додому. Та ненадовго. За хвилину ондатр з'явилось двоє і, малюючи вусами воду, вони стали наблизатись до гусака. Гусак засичав з усіх сил, гусенятко забилося йому під живіт, під лапи, заплакало-запищало, а дощ прибував з ночі, гніздо підплivalо, ставало легшим, ось-ось гніздо попливе за водою. З'явилася видра, ондатри — тікати, видра — за ними, повпірнали і ті, і та, і не стало їх більше чути.

Гусак обгорнув крилами гніздо з гусенятком і, відштовхуючись лапами об ворожу за-

Ілюстрація Костя Лавра

плавну воду, вивів гніздо на струмінь ріки. На струмені вода була не така, як при очереті. При очереті вода комизиста, вредна, то якийсь корінь чи яма — і вода там вирує, сердиться, вічно щось їй не так; на струмені вона гінка і вільна, вона, ця струмінна вода, не питає, хто по ній пливе і до кого, летить вона вільно під осінньою ніччю, аж дно під цією водою дзвенить. І що їй до того, що гусак править по ній крилами своє гніздо з гусенятком посередині?

На струмені гусакові відлягло від серця, і він вів гніздо, не підштовхуючи його лапами: гніздо несло перед очима в бистру темінь, і гусенятко не могло надивитись на свого зgrabного тата.

Раде, воно залоскотало язичком собі піднебіння, виказало татові свої криленьчата, вилізло на край гнізда й сказало:

— Тату, я хочу сполоснутися! Я сполоснусь, — і шубовснуло в воду.

Гусак затерп. Ледве втримуючи одним крилом гніздо, другим крилом він витягнув з води гусенятко і вкинув його назад у гніздо.

— Я тобі дам, дурне, сполоснутися! Я тобі дам! А соми, а щуки, а судаки! — і в цю мить гусака щось поронуло зубами по лапі в воді.

Гусак прожогом вискочив на гніздо. Гніздо закрутілося на бистрині у вирі. «Розпадеться гніздо — пропадем», — подумав гусак. Гніздо було нове, сьогорічне, і складав його гусак з жінкою з позаторішнього очерету — таким очеретом люди огорожують на зиму від вітрів парники.

Назустріч, знизу, з проти води, з глибини ночі з'явились вогні, і з ними музика, і вода помчала гніздо з гусаком і гусенятком на ці музичні вогні ще з більшою охотою. Вогні наближалися, і ні дощ їх не брав, ні темінь. Гусак оглянувся на береги — берегів не було.

Гусак став загрібати лівим крилом, аби подалі від очіх вогнів, розминутися б з ними! Вода під крилом пручалася, хихотіла, і судаки під гніздом клацали зубами. Гусак загріб правим. Праве крило було у нього дужчим, бо, коли водив ув ірій табуни, вітри йому дули чомусь завжди у праве крило. Та одне діло небо, друге діло вода. Вода гнула, шарпала, теребила і праве: гніздо не слухалось, гніздо мчало на вогні, і ось вони вже перед дзьобом, музика, чорна близкучча громадина з темної ночі...

— Плигай! — закричав гусак, і гусенятко випало в воду. Його жовтеньке тільце вискочило в ніч, і сам гусак ледве встиг звестися на крила — перед його носом навалювала чорна рухлива гора.

Ілюстрація Костя Лавра

— Птиця! — закричали з баржі. — Птиця!

Гусак вже було вишугнув над баржею, та з переляку зачепився краєм крила за антенну, перекрутися і впав на баржу, на вугілля. З рубки його освітили прожектори, а бортом до нього вже добирається якийсь чолов'яга, гусак заборсався, став від вугілля чорніш, а чолов'яга закричав до рубки:

— Світи, світи, бо я нічого не бачу! — і навкарачки поліз по вугіллю, обмаючи його руками й очима. Поруч з гусаком пройшли його руки і цибуляче дихання — чолов'яга поліз до носу баржі. «Пропало мале, і я пропав, — подумав гусак, — щоб то було плисти під берегом, не випливати на середину...»

Баржа дрібно двигтіла проти води і везла гусака назад від ірію, від гусенятка, чолов'яга з носу закричав:

— Не знайшов! Нема! Світи менше, очі сліпиш, світи слабіше, бо в воду впаду, — і знову на чотирьох поліз до рубки...

І треба ж було гусакові підвести голову! Він підвів голову, щоб роздивитись, де той його розшуканець, чи вже проліз чи ні, бо в хлопотінні води і в гулі мотора гусак нічого нечув, як чолов'яга був саме перед ним, впав на коліна і схопив обома руками гусака за шию.

— Єсть! Є! Ось! — і він звівся на ноги в свіtlі прожектора, тримаючи гусака за шию.

Гусак задихався. І тоді обома крильми, і здоровим крилом, і забитим, зашмалив чолов'ягу по обличчю, що той упав горілиць на вугілля головою до носу баржі, а сам, з перехнябленою, скособоченою шиєю викинув крила в безнадії зіпертись на них, викинув, простелив і відчув, що крила його несуть і підіймають. Чорний, як ніч, він знову летів, тиснув грудьми темінь, і голова його теліпалась з крила на крило.

Тепер: де ж гусенятко, де саме воно вистрибнуло у воду і де ж та сама вода і над чим я лечу сам: над водою, полем, очеретами?

Гусак закричав, та з придушеного горла той крик був чутен лише йому одному. Гусак знизився й залітав колами, довго літав колами і кричав.

Та ось і вона. Вода. Солодка, добра для гусячого малого народу, вода з теплими, мілкими затоками, з літніми очеретами, де народилася його гусенятко і він сам...

Вода закрутила ним, та ні лапи його, ні крила були вже йому не підвладні, і ця недобра чорна вода несла його всю ніч до світанку, аж доки не вдарився об металеву сітку перед греблею ГЕС¹.

¹ ГЕС — скорочено: гідроелектростанція.

Гусак поворухнув шиєю — в шиї щось хряснуло, але не дуже, і він спробував впірнути. Впірнув, побачив верховодку, дзьобнув одну і другу: верховодки пішли непогано. Гусак випірнув і сперся забитим крилом на воду — крило заболіло, запекло, наче сперся він ним не на воду, а на вогонь. «Пропало крило, — подумав собі гусак і тоскно глянув на верхів'я ріки, де мало бути гусенятко. — Де воно там, і де його шукати, і з якого берега?»

Зімлілими, наче не своїми лапами гусак відштовхнувся і поплив вверх по ріці. З шлюзу поволеньки висунувся ніс ще однієї баржі з вугіллям, гусак пірнув і замолотив під водою до берега наскільки хватило повітря. А коли повітря не стало і він випірнув із баржі зачрикали: «Птиця!» — гусак ударив крильми об хвилю, і здоровим крилом, і забитим, й, не вірячи собі, полетів, важко, згорблено, орючи дзьобом, але полетів!

З берега, від спорожнілих дач, йшло троє брезентових рибалок. Помітивши гусака, вони підняли спінінги¹ і засвистіли, заатакали на нього, гусак розгубився, заметяв шиєю і впав на воду. Крила його вже не тримали. Одним оком гусак косився на середину ріки на баржу, другим пас рибалок.

Човнів у рибалок не було, вода холодна — не полізеш, зате у їхніх руках були спінінги. І ось біля гусака зачали золотесенько вибухати блешні, рибалки будь-що, а хотіли піймати гусака на блешню. Гусак пірнав, випірнав, ухилявся від блешень і так і сяк, один із рибалок так той прямо був таки майже снайпер — його блешня висвистувала у гусака перед очима все ближче, ближче і раптом точно упала йому на дзьоб — каюк! — але гусак родився в щасливій сорочці, бо блешня тільки ковзнула по дзьобу і ляпнулась разом із своїми гаками у воду. Тоді гусак зібрав свої крила наче в одне, і вже не бачачи куди і що, а лише би відірватися від своєї погибелі, темно і тяжко злетів. Вслід йому загуділа баржа і плюнув на небо спінінговий снайпер.

Гусак насили підгрібав під себе повітря і, витріщивши очі, дивився-шукає, де б це його сховатися. На його щастя згори, з верхів'я, засірів лозовистий острівець...

На острівці гусак допався до іржавого лозиного листя та кори, потім ліг на пісок і став тихо зализувати зболіле крило.

А гусенятко? Рай та й годі! Як тільки тато крикнув йому — плигай! — і воно вискочило з гнізда в іскристу чорноту, і чорна рухлива громадина боком тернулася в бік гусенятка, і хвиля схопила й по-

¹ Спінінг — рибальська снасть, що складається з вудлиця, котушки з волосінню, металевого повідка та блешні з гачками.

тягла його в ніч — рай!.. Плинучий темний шовк води обгорнув його жовтеньке карапузеньке тільце, одягнув його хвилею, з хвилі і роздягнув, занурив і винурив, пливі собі далі!.. Яке воно все, коли все воно отаке: все темне! Не видно ні себе, ні тата перед собою, один тільки дощик січе тебе по головці та пахне якоюсь їжею, але де вона є?.. З ночі шумить, шумить, мабуть, очерет, жми, гусаченьку, туди, та не дуже бійся, а як тільки що — набирає побільше повітря і — під воду... На березі щось наче говорило. Гусенятко прислухалось — то вітер грався з водою залізним цепом від човна. «Тікати не буду, бо мені не страшно. Раз я нікого не бачу, то й мене ж не бачить ніхто».

Гусенятко підплівло до човна, обплівло його, вибрало під його боком затишне місце і задрімало. І наснілось йому, що воно вже велике, живе серед гусей, і гуси на нього кричать, і рай його скінчився...

«Здрастуй, дурне». — «Та я не дурне, я дике». — «Ну, раз дике, то йди до мене, не бійся, я сталевар, а це моя жінка Валя і троє моїх синів, вони теж сталевари. Я в бочку тебе на ніч посаджу біля сарая, щоб тебе, часом, ніхто не зобидив, щоб тебе наші гуси не били». — «Та не будуть вони мене бити». — «А може, будуть!» — «Та не будуть!» — «А як і не будуть, то все одно не хочу, щоб на тебе дивилися». — «Оце подивися, яка в мене шия гарна, ну як в старого гусака. Погрій мене». — «А чого ж, іди за пазуху». — «Та я замурзане, от!» — «Дивися, Валю, як воно у мене за пазухою сидить. Заснуло. Ніжкою дрібає, мабуть, сниться йому, що пливе. Валю, та виключи той телевізор, бо прокинеться. Ти диви, як воно до тебе притулилося...» — «Тату, віддайте гусенятко нам. Нащо воно вам? У вас свої гуси є!». — «Так у нас домашні!». — «То віддайте його нам, тату!» — «А де ж ви його держати будете, на балконі? Та і діти у вас такі, що замучати його в перший вечір...» — «Тоді мені, тату». — «Кому, тобі?» — «Та мені!». — «Так тобі ж в армію через місяць!»

Сизим іневим досвітком хтось наче ішов. Гусенятко хотіло виглянути з бочки, але не дострибнуло. Тоді воно спробувало крило, одне і друге, а потім уже обидва і вистрибнуло на бочкове ребро: худий, облізлий, довгий, городом від води по картоплянім бадилищі до гусенятка йшов сірий тато.

1. Які факти про дитинство Миколи Вінграновського ви запам'ятали?
2. Який фах він обрав у юнацькому віці?
3. Про що пише М. Вінграновський у творах для дітей?
4. Чим відрізняється тема від ідеї твору?

5. Виразно прочитайте оповідання «Гусенятко». Визначте його тему, ідею і основні проблеми.
6. Складіть план оповідання, використовуючи питальні речення та підготуйтесь до його переказу ланцюжком.
7. Хто створював небезпеку птахам? Почитайте ці епізоди, оцініть вчинки людей і птахів.
8. Упродовж якого часу розгортаються події в оповіданні? Де вони відбуваються? Яку функцію виконують час і місце в оповіданні?
9. Доведіть, що «Гусенятко» — це оповідання.
10. Проаналізуйте образ гусака. Випишіть цитати, у яких автор описує його характер, поведінку, подає портрет.
11. Як ви оцінюєте вчинок гусака? Чи міг він учинити інакше? Про що свідчить така його поведінка?
12. Яким було гусенятко? Створіть гроно рис його характеру.

13. Попрацюйте у групах:

1 група	2 група	3 група
випишіть пейзажі з твору	випишіть описи птахів	випишіть описи поведінки людей

14. Розгляньте ілюстрації до твору. Чи такими ви уявляли гусей із оповідання М. Вінграновського?
15. Пригадайте твори зарубіжної літератури, де теж ідеться про малих птахів і їхніх батьків.
16. Про які особливості життя птахів ви дізналися? Чи вивчали їх на уроках природознавства?
17. Як ви оцінюєте вчинки людей в оповіданні? Чим зумовлена така поведінка? Хто врятував гусенятко? А як вчинили б ви? Чи доводилося вам рятувати птахів? Розкажіть про такий досвід.
18. Назвіть родинні цінності, які панували у птахів. Створіть пла-кат або буклет «Цінності моєї родини».

Домашнє завдання

1. Підготуйте буктрейлер або колаж до оповідання «Гусенятко».
2. Заповніть картку прочитаної книжки.

Марія Морозенко (1969 р. н.)

«Марія Морозенко, — пише Зірка Мензатюк, — виросла в багатодітній сім'ї, напівсиротою, втративши батька. Такі діти рано дорослішають. З них виростають мудрі люди, які не розмінюються на дрібну суєтність, які розуміють людей і життя».

Ви можете багато дізнатися про сучасних письменників і письменниць не тільки від інших людей, а й спілкуючись безпосередньо з ними в соцмережах, на презентаціях і літературних зустрічах.

Народилася Марія Морозенко (справжнє прізвище — Мороз) 15 березня 1969 року на Рівненщині. Закінчила філологічний факультет Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Працює літературною редакторкою, активно займається літературною творчістю, волонтерством.

Дитиною багато читала. Будучи дев'ятирічною, мала вже власну бібліотеку. «Від мами, а вона гарно співала в церковному хорі, я почула співані балади. І в них історія моого народу, — загадує письменниця в одному з інтерв'ю. — І часом думала й сама написати щось історичне». Добре задуми збуваються: Марія Морозенко — авторка поеми «*Княгиня Ольга*», історичних повістей про Івана Сірка.

У її творчому доробку є також віршики й колискові для дітей, казки, оповідання, повісті про сучасних школярів. Її збірка анімалістичних оповідань «*Найвірніші. Історії про собак*» містить зворушливі історії про дружбу, героїчну відданість собак.

Теорія літератури

Оповідання про тварин, або анімалістичне оповідання, — прозовий невеликий за обсягом твір, який розповідає про тварин, птахів, комах тощо. Такими є оповідання Миколи Вінграновського «Гусенята», Марії Морозенко «Вірність Хатіко» та ін.

Пригадайте інші твори, які ви читали і які можна зарахувати до анімалістичних. Доповніть перелік.

Оповідання «*Вірність Хатіко*» — про стосунки людини й тварини. Воно написане на основі реальних подій: така історія трапилася у 20-ті роки минулого століття в Японії.

Ідеєю оповідання є возвеличення життєвих цінностей: вірності, любові, людяності, турботи. В основі його сюжету — безмежна довіра й відданість собаки своєму господареві й любов господаря до свого чотирилапого друга. Драматизм ситуації авторка передає за допомогою образної мови, зворушливих діалогів, детального опису поведінки розумного й слухняного песика.

? Чи бачили ви фільм за мотивами цієї історії — «Хатіко: Вірний друг»? Якщо ні — подивітесь і занотуйте свої враження від нього.

Цей фільм є одним із найпопулярніших у світі. Дотепер на станції Сібуя, де Хатіко чекав на свого господаря, стоїть бронзовий пам'ятник.

Кадр із кінофільму «Хатіко: Вірний друг». Режисер Лассе Гальстрем, 2009 р.

Вірність Хатіко

(Оповідання)

Напевно, немає такої людини, яка б не чула про Хатіко. Розповідь про цього дивовижного пса з породи акіта-іну розчулює і зворушує до сліз. Це особлива історія собачої вірності, нескінченної надії та безмежної любові. Історія про те, що наші чотирилапі друзі чуйні і безкорисливі. І попри все готові чекати нас вічність. Дозволь, я розкажу тобі про Хатіко.

— Я назву тебе Хатіко-восьмим. Як добре, що ми зустрілись. Нещодавно я втратив свого вірного друга. То був чудовий пес,

мій сьомий улюбленець. Знаєш, я невимовно сумую за ним, і найбільше боляче через те, що він так мало був поряд. Гірко, що собачий вік такий короткий. Але ти житимеш довго. Обіцяєш мені, Хатіко?

Маленький песик мало що розумів зі сказаного. Він був іще зовсім крихітним, а його досвід спілкування з людьми — мізерним¹. Та чомусь цієї миті Хатіко захотів залишитися з цим чоловіком, що мав світливий погляд і неймовірно теплі лагідні руки, які вміли ніжно гладити собачу шерстку.

Цуценятко Хатіко відразу ж полюбило свого господаря Хідеса-буро Уено. Він сподобався йому вже тієї миті, коли той узяв його на руки. Почуття безпорадності, яке невідступно супроводжувало малого песика від рідної ферми, відразу ж зникло, щойно той лагідно заговорив до нього. Так, безперечно, Хатіко сумував за своїм звичним домом на фермі, де він насправді так мало провів часу. Щойно навчився їсти з мисочки, його колишній господар привіз цуценя у гамірне місце і передав на руки цього чудового чоловіка зі словами:

— Вчителю, собачку породи акіта-іну я хотів би подарувати вам на знак вдячності. Завдяки вашим життєвим урокам я навчився бачити цей світ по-новому, а знання, які отримав від вас, навчаючись на факультеті сільського господарства, допомогли мені визначитись із майбутнім. Так я став успішним фермером і ось тепер маю чудову прибуткову справу для родини. Дізнавшись, яке горе спіткало вас, коли ви втратили свого улюбленця, я вирішив привезти «живий гостинчик» із власної ферми в Одате. Мої собаки — добре помічники та надійні друзі. Вірю, цей песик стане утіхою вам, хоча й знаю, нікого не можна замінити бодай кимось. Але ж я не кажу зараз про заміну. Гадаю, можна розпочати нову історію дружби. Собачий вік короткий — це не наша провина. Проте життя наших улюбленців триває доти, доки ми пам'ятаємо їх. І та любов, яку ви не встигли дати своєму втраченому песику,

Кадр із кінофільму «Хатіко: Вірний друг», 2009 р.

¹ Хатіко народився 10 листопада 1923 р. на фермі неподалік міста Одате, префектура Акіта (Японія).

може зігріти того, хто так потребує вашого тепла у житті. Ось, погляньте, вчителю, яке це неймовірне цуценя! Ви можете подарувати йому свою турботу і чуйність, натомість отримаєте щось значно ліпше — безмежну відданість і любов. Він утішить вас, цей чудовий песик.

Господар ферми поставив цуценятко долі, маленький песик кумедно задріботові по землі, довірливо чалапаючи до рук професора, коли той присів навпочіпки, закликаючи його до себе. Коли ж цуценя ткнулося носиком у долоні свого нового господаря, професор радісно усміхнувся. Уперше за час втрати свого улюбленаця радів присутності поряд собачки, який довірився йому. І це була перша перемога Хатіко. У подальшому їх було безліч.

Хатіко любив бувати з господарем. Він супроводжував його скрізь і всюди — вдома, на відпочинку, на риболовлі, деінде і будь-коли був поряд із ним. Одного разу йому навіть пощастило побувати разом із господарем в Токійському університеті, де той викладав. Щоправда, це сталося через його неслухняність. Трішки підрісши, він якось подався слідом за професором на станцію Сібуя. Той, кваплячись, не помітив свого улюбленаця, що поспіхом ішов слідом. Так уперше Хатіко подолав дорогу до залізниці. Коли ж господар сів у потяг до Токіо,угледів свого песика на пероні. Спохопившись, узяв його із собою, але в подальшому, після ранкового супроводу, наказував чотирилапому другові йти додому або ж сумирно чекати свого повернення на пероні.

— Я певен — ти все розумієш, Хатіко, — лагідно говорив усмінений професор, невміло картаючи свого улюбленаця, коли той ішов слідом. — Hi, не можу більше брати тебе із собою. Ти бачив минулого разу й сам, що заняття всі звелись до гри з тобою. Ти настільки чудовий пес, що не можеш будь-кого залишити байдужим. Мої студенти так захопились тобою, що їм було не до занять. А це зовсім не годиться, друже. Гра — це чудово, але у визначений час і у визначеному місці. Чекай мене на пероні, Хатіко. Коли я повернусь, ми неодмінно пограємося у саду. Розумієш?

Хатіко не смів ослухатися свого господаря. Він направду був розумним і слухняним песиком. Тож надалі, слідуючи за професором, коли той їхав у місто в університет, проводжав його тільки до входу

Кадр із кінофільму «Хатіко: Вірний друг», 2009 р.

на станцію Сібуя і не далі, а потім повертається додому, щоб рівно о третій годині дня знову поквапитися на станцію зустрічати господаря з роботи. Коли потяг прибував із Токіо, всі пасажири звичні бачили на пероні Хатіко, що чекав професора. Подивовані такою відданістю містяни відтепер ставилися шанобливо не тільки до важкого Хідесабуро Уено, а й його вірного чотирилапого друга.

Так тривало півтора року. За цей час Хатіко безмежно полюбив професора. То було неймовірно — відчувати хазяїна й на віддалі. Він завжди знов про наближення господаря, його настрій і стан. Проте чомусь не відчув біди, що насувалася. Він ніколи й подумати не міг, що може несподівано втратити господаря. Але якогось дня той не повернувся з Токіо.

Вірний пес марно чекав його на станції, сумним поглядом провожаючи усіх пасажирів. Серед приїжджих людей рідного обличчя не будо. Бідолашний Хатіко просидів на пероні до пізньої ночі, але так і не дочекався повернення професора. Черговий на станції, проходячи повз нього, не стримав зітхання:

— Бідолаха, ти, мабуть, не знаєш, що в твого хазяїна, Хідесабуро Уено, стався серцевий напад, і він раптово помер. Лікарі не змогли врятувати професора. Додому він уже не повернеться. Не жди його більше.

Хатіко не вірив почутому. Він знову своє — рано чи пізно його господар мусить-таки повернутися на станцію. Недарма ж сказав йому сам: «Чекай мене на пероні, Хатіко. Коли я повернусь, ми пограємося у саду».

Так, він мусив повернутися, бо пообіцяв. Професор щоразу дотримував слова, чого б мав порушити саме цю обіцянку.

Отож, вірний Хатіко заповзято вірив у повернення свого господаря. З дня у день він ходив на станцію, розумними очима обводячи

Кадри із кінофільму «Хатіко: Вірний друг», 2009 р.

щоранку і щовечора поквапливий натовп людей на пероні. Повз нього щодня байдуже проходили пасажири, от тільки дорогої людини у натовпі все не було й не було. Розчулені торговці підгодовували його рибою та якіторі¹, захоплюючись його наполегливістю. А залізничники стежили за тим, аби собаку, що став неодмінним атрибутом пристанційної площині, ніхто не ображав.

Осиротілий пес знехотя повертається додому, даремно сподіваючись, що раптом застане свого господаря у дворі, а чи у будинку. Наближаючись до воріт, мав надію, що почує за ними рідний голос. Але на подвір'ї його зустрічала похмуратаща, яка запанувала тут від дня неповернення професора з Токіо. Вклавшись на ганку, Хатіко відтепер усе частіше сумував, згадуючи колишні щасливі дні. Віднині всі ночі його були тривожними, і навіть засинаючи, він скавулів безнадійно, оплакуючи втрату рідної людини. Та щойно наставав ранок, надія поверталася. Хатіко приходив знову на станцію, терпляче сподіваючись на диво.

Минали роки... Про Хатіко з часом дізнався увесь світ. Люди були захоплені його вірністю. Про цього дивовижного пса писали газети, заради нього на станцію Сібуя приїздили туристи, аби на власні очі побачити живе втілення віданості.

А Хатіко... Хатіко не зважав на це. Його не цікавила слава. Єдине, чого він хотів, аби його господар усе-таки повернувся. За десять років розлуки він так і не забув його.

До останнього дня чекав з надією. І вже поринаючи поволі у сон вічності, бачив перед очима світле лице професора, як і чув його неповторний голос:

— Чекай мене на пероні, Хатіко...

Він так і стоїть на пероні дотепер, вірний пес Хатіко. Здається, що, вдивляючись у далечінню, усе ще сподівається углядіти наближення рідної людини.

1. Яким було дитинство Марії Морозенко?
2. Твори якого жанру пише Марія Морозенко?
3. Як називається збірка її анімалістичних оповідань?
4. Які оповідання називають анімалістичними?

5. Виразно прочитайте оповідання «Вірність Хатіко». Визначте його тему.

¹ Якіторі — японська страва зі шматочків қурки, підсмажених над жаром на бамбукових шампурах.

6. Складіть план оповідання, використовуючи питальні речення. Перекажіть текст, орієнтуючись на нього.
7. Відновіть послідовність подій, виконуючи вправу в ресурсі LearningApp за покликанням: <https://learningapps.org/watch?v=pefngxv6k21>.
8. Здійсніть вибіркове читання оповідання. Випишіть цитати, у яких подано характеристику Хатіко. Які художні засоби використовує авторка?

9. Як професор ставився до собак? На підставі чого ви зробили такий висновок? Створіть за зразком таблицю і заповніть її:

Риси характеру і поведінки професора	Факти, цитати із твору

10. Попрацюйте у групах. Навпроти кожного пункту складено-го плану поставте смайл, який відображає емоції, які у вас виникли під час читання. Порівняйте емоційні реакції усіх груп.

Радість	Захоплення	Турбота	Сум	Здивування

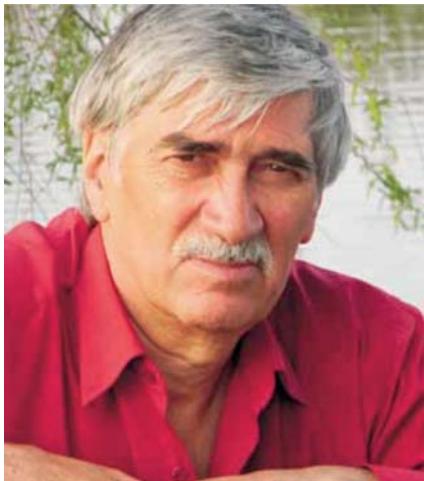
11. Знайдіть в інтернеті й перегляньте фільм «Хатіко: Вірний друг». Чи такими ви уявляли герой?
12. Знайдіть твори інших українських та зарубіжних письменників про тварин. Створіть плакат «Анімаційна література».

Домашнє завдання

1. Напишіть читацький відгук на прочитане оповідання.
2. Створіть фотоколаж зі своїм улюбленицем і напишіть про нього.

Анатолій Качан

(1942 р. н.)

Із творчістю Анатолія Качана ви уже знайомі. У його поезіях, як зізнається автор, «грає сонце півдня України», де минули його «дитячі та студентські роки, розпочиналась творча дорога». «Щороку манить мене той край і тепер...» — пише він.

Народився Анатолій Качан 16 січня 1942 року в с. Гуріївка на Миколаївщині. Дитинство минуло на берегах Південного Бугу. Любив слухати батькові оповіді, материні пісні, перекази, бувальщини.

Закінчив філологічний факультет

Одеського державного університету ім. І. Мечникова, вчителював, працював у пресі, редактором видавництва, у редакціях журналів для дітей.

Анатолія Качана називають письменником-мариністом. *Мариніст* — той, хто пише про море. Цій темі він присвятив вірші «Море грає», «Морське ім'я», «Хвилювалось море», «Після бурі», «Рідні береги», «Білі ночі в Одесі», «Ластівка над лиманом», «Покровитель мореплавців», «Шумить у мушлі море» та ін. Майстерне живописання словом створює відчуття справжності, ніби море в момент читання — перед очима.

...Море грає, поле грає,
Хвиля хвилюю доганяє:
Наступає їй на п'яти —
І не може наздогнати.

Теорія літератури

Мариністика — художні твори різних жанрів, у яких переважають морські сюжети, мотиви, образи, пейзажі. У них зображені морські подорожі, життя моряків, різноманітні події, що відбуваються на морі. Герої таких творів — мореплавці, пірати, першовідкривачі, справжні чи видумані морські істоти.

Мариністична лірика — вірші про море, естетичне сприйняття морських краєвидів; різновид пейзажної лірики.

? Пригадайте та назвіть твори українських і зарубіжних письменників на морську тематику. Які образи вам запам'яталися?

Письменник Володимир Рутківський назвав мариністичну поезію А. Качана «маяком на березі дитинства». Цей образ-символ може мати кілька тлумачень: постійне і вічне, духовне начало; символ рідної домівки, краю, що чекає на своїх дітей-мандрівників, мореплавців; орієнтир у житті людини тощо.

? Яке із цих тлумачень, на вашу думку, найбільше стосується творів А. Качана?

Море грає

Море грає, море грає,
Хвиля хвилю доганяє:
Наступає їй на п'яти —
І не може наздогнати.

З неба чайки білокрилі
З криком падають на хвили
І хапають, мов пір'їнку,
На льоту із хвиль рибинку.

Ген у морі яхта біла
Ловить вітер у вітрила.
А на кручі біля хати
Дві тополі височенні
Хочуть вітер упіймати
В паруси свої зелені.

А з полів на косогорі,
З володінь перепелиці
Линуть-котяться до моря
Хвилі ярої пшениці.

Десь отам на виднокрузі,
Коли дмуть вітри південні,
Зустрічаються, мов друзі,
Хвилі сині і зелені.

Море грає, поле грає,
Хвиля хвилю доганяє:
Наступає їй на п'яти —
І не може наздогнати.

1. Як вплинуло дитинство Анатолія Качана на його творчість?
2. Яка тема є провідною в його творчості?

3. Виразно прочитайте поезію «Море грає». Доведіть, що це мариністична лірика.
4. Які художні засоби використовує автор для змалювання морського пейзажу? Випишіть їх у зошит.
5. Які фразеологізми використано у творі? Складіть з ними власні речення.

6. Попрацюйте у групах. Створіть у кожній групі сенкан — вільний вірш із п'яти рядків, що узагальнює інформацію.

1 рядок	→ тема (іменник)
2 рядок	→ опис (два прикметники)
3 рядок	→ дія (три дієслова)
4 рядок	→ ставлення (фраза), емоції
5 рядок	→ перефразування змісту (синоніми)

7. Розгляньте картини сучасного українського художника Віктора Іваніва «На морі. Сонячно», «На морі. Вітряний день». Які емоції вони у вас викликають? Чи співзвучний настрій цих картин із настроєм мариністичної лірики Анатолія Качана? Які кольори використав художник, а які — поет?

Віктор Іванів. На морі. Сонячно

Віктор Іванів. На морі. Вітряний день

Домашнє завдання

1. Заповніть картку-аналіз ліричного твору Анатолія Качана.
2. Розкажіть про власний досвід споглядання морських пейзажів. Чи бачили ви море в різний час доби? У різні пори року? У різному стані?

Цікаво знати

- За покликанням https://academia-pc.com.ua/u15/u15_2.mp4 перегляньте відео «Яким бачать море художники».

6

Світ дитинства

Дитинство — особлива пора, і в кожного воно своє. І мабуть, усі діти вірять казкам, уявляють чарівні світи й очікують дива. Усі вони пізнають себе, людей і все, що їм відкриває життя.

Світ розвивається, і змінюються діти, їхні захоплення, можливості й улюблені заняття. Розпитайте старших людей про їхнє дитинство — і переконаєтесь, що воно геть не схоже на ваше. Ви не уявляєте свого життя без телефонів, інтернету, комп’ютерних ігор, а ще три десятиліття тому діти і не здогадувалися, що уроки можуть відбуватися онлайн. Однак є заняття, які були цікаві колись і захоплюють сучасних дітей. Пригадайте гру в хованки, м’яча, забави на річці, читання казок тощо.

Література завжди уважна до життя дітей. В одних випадках письменники/письменниці згадують власне дитинство, дорогих їм людей і виражають свої почуття в художньому творі. Буває, що пишуть для своїх дітей чи внуків/внучик, але так, щоб було цікаво всім.

Ви постійно будете переконуватися, що література, як і життя, дуже багатоманітна. Головне, щоб було цікаво читати, щоб твори пробуджували почуття, зображені в них світи й події захоплювали, а герої/героїні були такими, щоб з ними хотілося подружитися.

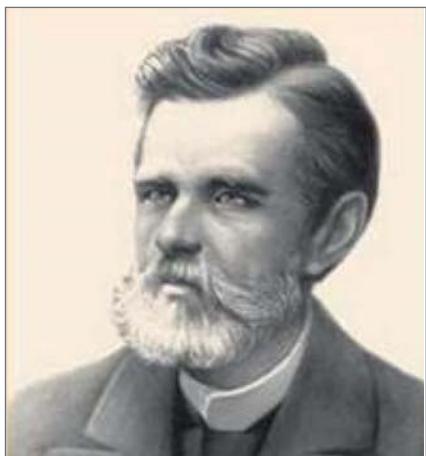
У цьому розділі ви познайомитеся з Васильком з оповідання Івана Нечуя-Левицького та Олександрою з оповідання Бориса Грінченка, які жили на початку ХХ століття, тому й дитинство в них інакше. Чому воно не схоже на ваше, ви дасте відповідь самі. А ось діти з оповідань Оксани Сайко та Галини Кирпи — ваші сучасники, тому вони більші від вас. Можливо, впізнаєте в них себе, своїх друзів чи інших людей.

Ілюстрація
Вікторії Ковалчук

Іван Нечуй-Левицький

(1838—1918)

Іван Нечуй-Левицький (справжнє прізвище — Левицький, Нечай — прізвище його улюбленого козака, героя народної думи) з дитинства багато читав. Із творами Тараса Шевченка та історією України самотужки ознайомився з книжок у батьківській бібліотеці. Дуже любив природу і музику, особливо твори Бетховена.

Народився він 25 листопада 1838 року. Навчався у школі, яку для селян у Стеблеві (тепер — Черкаська область) організував його батько-

священник. З українськими піснями, казками й традиціями його ознайомила няня, баба Мотря. Семирічним його віддали в духовне училище при Богуславському монастирі. Там він був успішним учнем — опанував латинську, грецьку та церковнослов'янську мови. Коли йому було 13 років, померла мати. У 14 років вступив до Київської духовної семінарії, потім навчався в духовній академії. Після її закінчення викладав мову, літературу, історію та географію.

? Які ще письменники/письменниці поєднували літературну і педагогічну діяльність?

Іван Нечуй-Левицький добре знат життя людей, був дуже уважним до їхнього побуту, характерів, обставин праці, поведінки і мови (говірок). Ретельне ставлення до деталей, гнучке володіння словом, дотепність і влучний гумор — найхарактерніші ознаки його письма. У цьому ви переконаетесь, коли прочитаєте хоча б один твір митця. А літературну славу йому принесли соціально-побутові повісті «Микола Джеря» і «Кайдашева сім'я».

В оповіданні «Вітрогон» змальовано життя і внутрішній світ, інтереси та бажання малого Василька, сина сільського економа. За сюжетом оповідання, Василько згадує, що з ним сталося у сім років. Йому було нещікаво грatisя вдома з меншою сестричкою, він почувався щасливим, коли гуляв з хлопцями на вигоні, купався з ними

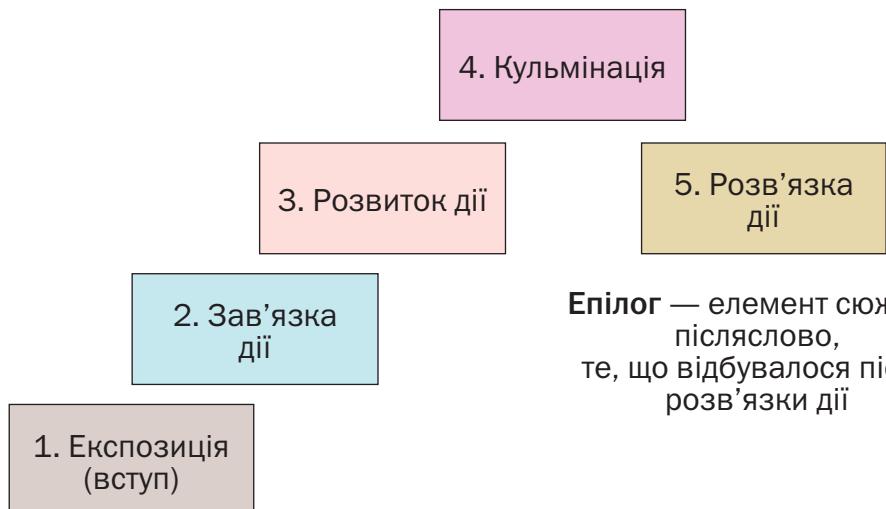
в річці. Василько розповідає про пригоду зі змією і про те, як, граючись, заснув під мостом і не прийшов додому ночувати.

Теорія літератури

Сюжет твору — подія або низка подій у творі, які пов'язані між собою причиново-наслідковим зв'язком. В основі сюжету — конфлікт, упродовж розгортання якого розкриваються характери персонажів.

Композиція твору — будова твору; наявність, розташування, відношення та взаємодія його частин, які, втілюючи зміст, творять єдине ціле.

Схема композиції прозового твору

Пролог — вступ до оповіді, те, що передувало подіям, але безпосередньо з ними не пов'язане (на відміну від експозиції)

Оповідання «Вітрогон» І. Нечуя-Левицького можна поділити на частини і побачити, яка його композиція. Автор спочатку знайомить з головним героєм (зав'язка дії), потім розповідає про його взаємини з мамою, сестричкою, друзями (розвиток дії), а відтак описує найбільш напруженій епізод з Василькового дитинства — ніч під мостом, страх, який він відчув (кульмінація). Розв'язкою є епізод, у якому Василька приводять додому.

Вітрогон

(Оповідання)

Скорочено

Пам'ятаю, мені було років шість або сім, як це діялось. Батько мій був тоді економом в одному селі. Економія стояла сливе край села, вся обсаджена вербами й тополями. За економією слався до кінця села широкий вигін, де весною і влітку пастушки пасли ягніта.

Дома не було мені з ким гулять. Була в мене одним одна менша сестра, але така вередлива та плаксива, що й гулять і бавитися з нею було не можна. Оце почнемо граться, я її торкну чи зачеплю, а вона розквасить губи та й починає ревти на всю хату. Була вона якась утла на здоров'я і завжди кисла, як кислиця. І через неї мені часто доводилось од матері пробувати кислицю: оце було зачеплю її або штовхну так, що вона й ноги задере, то вона зараз біжить до матері жаліться: а мати мені зараз тиць кислицю в зуби: було добре намне чуба або наскубе вуха.

Нема мені дома з ким гулять, а гуляти, Господи, як хочеться! Так було мене й тягне на той вигін. І побігать є де на просторі, і з хлопцями гарно погулять. Оце було втечу з хати на вигін до хлопців, бігаємо навпереди, наввипередки, граємо в довгої лози, загнуздаємось та граємо в коней. А осточорті бігать, ідемо до річечки, що текла або слизила внизу край вигону, серед очерету та осоки. Лазимо було в лозах, понариваємо прездорові пучки ожини, наймось, ще й позамазуємо пазухи ожиною...

...Дала мені мама доброї прочуханки й заборонила зовсім виходити з двору та гуляти на вигоні.

Але як його в світі всидіть вдома, коли для мене був двір тісний. Вже я й по покрівлі лазив: і по коморі, і по клуні, і по стайні; вже й заглядав в голубині гнізда, дер горобині гнізда, скинув палицею одно ластовине гніздо, викидав горобині яєчка з гнізд та розбивав їх навіщось об колоду; але самому без хлопців було невесело дерти. Бігав я по дворі, ганяв по садку, а мене все бере нудьга без хлопців. Тягне мене та й тягне на вигін до компанії.

Ото раз надвечір нудився я, нудився та й думаю: не відержу більше, піду крадъкома та потаєнці¹ до пастушків. От і пішов я, тільки не через ворота, а через садок. Перебіг садок, виліз на тин, плигнув

---

¹ Потаєнці — потаємно.

зопалу через тин в колючки, поколов собі колючками літки, набрався реп'яхів, як та вівця, а далі дременув на вигін що було сили. Біжу я, дивлюсь — ягнят не видно і пастушків нема. А далі думаю, що пастушки погнали ягнята до царини на кінець вигону. Прибіг я до царини, і там нема пастушків. Я й не догадався, що вони погнали ягнята на другий кінець вигону, під чагарник. Мені здалося, що вони пасуть десь за цариною. Вибігаю я за царину, їх нема. Я побіг шляхом попід високим житом, що вже викидало колос, а поперед мене біжить чубата посмітоха та так недалечко од мене. Мені здавалось, що вона молоденька і я її зловлю руками та й принесу сестрі на гостинець. Що добіжу до неї, то вона зніметься та й перелетить далі на ступенів два понад самісінькою травою. Я знов за нею, а вона од мене: неначе дражниться зо мною. Біг я, біг, а посмітохи не впіймав. Коло невеличкого мосту вона знялася з місця та й полетіла в жито.

Добіг я до мосту. Коло мосту так гарно та зелено. Під мостом дзюрчить малесенька річечка по камінцях. Понад річкою зелена трава. Я побіг до річечки, вглядів камінці, кидав тими камінцями в воду, влучав в жаб, а далі задумав загатити гребельку й зробить ставок та й почваниться потім перед хлопцями: дивіться, мов, яке я диво вчинив. Загатив я гребельку; вода спинилася, стала й почала розливатися на зелені бережки. Я проробив посеред гребельки спуск для лотоків. Отут, думаю, поставлю млинка, та ще якби так зробить, щоб він крутився, ще й борошно мололося, як у млині. Ото хлопці з дива очі повитріщали б на мій млин! Я глянув під міст, а там так чудно, якось неначе в хаті: і дві стіни по боках, і стеля зверху, і неначе двоє здоровецьких дверей — одні проти других. Я пішов під міст, ліг на м'якій травиці та й задивився на потічок, як він булькотить, переливаючи воду з камінчиків на камінчики. Я дививсь та дивився, роздивлявсь. Так мені чудно під мостом, бо я ще зроду не був ніколи під мостом. Лежав я, пацав ногами, думав, як то мій млинок буде молоть, а з-під млинка буде борошно сипатися в маленький мішечок, — та й незчувся, як і заснув.

Вже й сонце зайшло, а я сплю. Як прокинувся я, то вже почало на світ благословитися. Прокинувся я та й лежу, а мені здається, що я лежу в себе вдома на ліжку та чогось прокинувся вночі, чи що. Тільки глянув я на один бік, передо мною якесь здоровецьке вікно сіріє: таке здорове, що в його чоловік сміливо увійшов би, не схиливши голови. «Що це таке? — думаю я. — Чого це наше вікно за ніч стало таке здорове? Я чув, як батько недавно казав, що нашу кімнату будуть розкидать та перебудовувати заново. Може, це теслі за ніч встигли вже розібрати стіну», — думаю я лежачи. Коли повернув я

очі на другий бік — і там сіріє таке саме здорове вікно. «Що це за випадок стався вночі!» — думаю я. Лапнув я під собою, щось м'яке підо мною, неначе кожух; а я пам'ятаю, що мама ніколи не стелила мені кожуха на ліжку. Дивлюся я вгору, стеля чогось чорна, неначе сажею обмазана. То було коли прокинусь, липну очима на стелю, то вона все біла влітку, а взимку сіра; а це чогось стала зовсім чорна. Ото лежу я та спросоння собі це все митикую. Коли прислухаюсь, коло мене близько щось дзюрчить, неначе потічок або течія тече по камінцях: кап-кап, ляп, дзюр-дзюр! Зовсім вода шумить та булькає. «Що це за диво! — думаю я. — Де ж це в хаті взялась річечка, та ще й неначе тече через кімнату близько од мого ліжка». Вже я трохи прочувався, та все лежу, прислухаюсь, чи не заговорить десь в другій кімнаті мама, чи не крикне десь тато. Коли чую, хтось ніби по стелі йде й бубонить. Я прислухаюсь і виразно чую: «Господи помилуй, Господи помилуй, слава Отцю й Сину і Святому Духу, нині й присно і вовіки віков, амінь. Отче наш, оже єси на небесь...» Це, мабуть, батько встав та голосно Богу молиться, бо мій панотець мав звичай вранці молитись голосно, ходячи по кімнатах. «Але ж, — думаю я, — чого це він виліз на горище Богу молиться! Або, може, то наймит ходить по горищі та голосно Богу молиться: це не тато», — міркую я собі. Коли тут щось як загуркотить! Як залущить стеля! Чую на свої вуха, що попереду застукали кінські копита, а за ними покотився віз; а дошки в стелі аж лущать. «Ой Боже мій! Що ж це за диво! Хтось по нашему горищі кіньми їздить! І як воно туди витеребилось кіньми та возом? Ой! ще стеля завалиться та й мене вб'є!» — блиснула в мене думка.

Та при тому як скочу з ліжка на ноги, аж... і скакать не було куди. Вже трохи розвиднілось, і до мене вернулась пам'ять. Я в одну мить пригадав, що я під мостом і як я туди заліз. Тільки ніяк не міг вгадати, що тепер надворі: чи вечір, чи ранок, чи вдосвіта. «А може, я оце заночував під мостом... лежав і спав тут вночі?» — майнула в мене думка. І чогось мені одразу стало страшно й містка, і тієї ночі. Чогось мені спала на ум та гадюка, що я бачив в березі. Здалося мені, що от-от гадюки вилізути з нори й обкрутяться кругом рук, кругом ніг, кругом шиї та й задушать мене, а жаби наскакають та й укриють мене всього. Як дремену я з-під мосту, та мерщій на горбок, та на шлях. Дивлюсь — шляхом іде чоловік і наближається до містка. Як углядів мене чоловік та як крикне: «Дух Святий при нас! Ой чорт!» — та як дремене назад! Аж курява за ним піднялася. Біжить та хреститься, а я за ним біжу та кричу! Чоловік біжить та й собі кричить до того чоловіка, що тільки переїхав через місток: «Потривай! Підожди! Дух Святий з нами! Чорт з-під містка!»

Чоловік спинив коні. Я біжу та кричу: «Потривайте, дядьку, дядьку, дядьку!» А чоловік каже: «Еге! нечиста сила, а ще й дядьком зве. Який я тобі дядько? Нехай Бог боронить і заступить од такого небожа!»

Скочив чоловік у віз, аж ноги задер у возі з переляку. Батіг свиснув. Віз покотився, а я зостався сам серед шляху. Іду шляхом за возом та й плачу. Зайшов я вже далеченько, бо мені неначе памороки одбило; але слізози перестали литись. Я став та й роздивляюсь, куди це я зайшов. Дорога повилася далеко-далеко між житами, а далі піднялась на гору та й сковалась в ліс. Глянув я на ту гору та й догадався, що я йду не в село, а одходжу од села. Я озирнувся назад і глянув на село. Село мені здалось неначе не наше: якось потяглося смугою низом понад річкою аж до самого ліска. Церкви нігде не видно, і економії не видно. Село зовсім ніби не наше, бо з цього боку я ніколи й не бачив нашого села, а коли, може, й бачив, то не доглядавсь. Дивлюсь я, од шляху повертає між житами втоптана стежка просто до хат. Я повернув тією стежкою та й неначе пірнув у жита.

Йду я тією стежкою, як у лісі. Мені нічого не видко, тільки небо синє надо мною. Коли гляну, проти мене йде молодиця. Вгляділа мене та як крикне: «Ой Боже мій! Дух Святий з нами!» Повернулась вона назад та як дремене! Тільки жито за нею слідком зашелестіло. Вона біжить, а я й собі біжу за нею, радий, що стрів живу людину. «Дядино! дядино! тітко!» — кричу я до молодиці, а вона біжить і не оглядається. Що це таке зо мною здіялось, що мене люде лякаються й жахаються, втікають од мене! Переночував під мостом та неначе й сам чортом став, коли од мене люде одхрещуються.

Вийшов я з жита, перебіг через шлях та й пішов улицею по селі. Дивлюся я, молодиця вбігла в двір та й ускочила в сіни, ще й двері за собою причинила. Я й собі пішов до того двору. Коли як вискочать з двору дві собаки! загавкали та так і кинулись до мене. Я махаю руками, а вони от-от вхоплять мене за руки. Я з переляку видерся на тин, сиджу та й душі в собі не чую. А собаки на тин плигають, але до мене не достають. На щастя, одчинились сінешні двері, і звідтіль вийшла старен'ка бабуся, а через поріг виглянула й молодиця з острахом.

— А хто ти такий? — питає в мене бабуся.

— Я Василь, — кажу я до баби, — обороніть мене од собак.

— Чий же ти, хлопче? — знов питає баба, а сама коли б тобі з місця рушила.

— Я економів, я Василь, — кажу я та плачу. Бабуся взяла ломаку, щось пошептала, перехрестилась та й прогнала собак і зняла мене з тину.

— Ой Боже мій, як воно мене налякало! — обізвалась молодиця. — А я думала, що русалка блукав, гуляючи в житі, та за мною гониться.

— Чого ж це ти аж сюди забрів та дражниш собак вдосвіта? — питає в мене баба.

— Та я ночував під мостом, — обзываюсь я до баби.

— Під мостом? Оце диво. А чого ж ти туди заліз? — питає баба.

Я розказав бабі про свою пришту¹. Вона взяла мене за руку та й одвела додому. Як прийшли ми додому, вже сонечко викотилось з-за верб. Тільки що ми увійшли в двір, десь узялась мама на ганку, прибігла до мене й з плачем кинулась до мене та й обняла мене. Я боюся, аж трушусь, жду кислиць, а мама плаче. «Що це за диво якесь трапляється мені?» — думаю я.

— Де ти, Ганно, його знайшла? — пита мати в бабі.

— Приблукавсь панич до нашого двору оце вже світом, а молодиця наша вгляділа його в житі та й утекла од його: дурна думала, що то русалка гуляє в житі. Мабуть, гравсь учора ввечері в житі та й переночував там, — каже баба.

— А ми тут цілісін'ку ніч не спали, — оповідала мама бабі з слізми в очах, — порозсилали наймитів та наймичок шукать його. Пан з ліхтарем обійшов усей вигін, оглядів усі рови, обійшов чагарник. Ми вже думали, чи не втопився він часом, купаючись з хлопцями, і оце світом послали з волоком людей, щоб зайшли в тих місцях, де вони купаються, та хоч витягли його з води. А я цілу ніч ні на волос не спала й очей не стуляла через оцього вітрогона.

Я слухаю, що мати розказує бабі, та й постеріг, якого я клопоту та жалю завдав матері та батькові. Мені стало якось ніяково. Я не знат, де й очі діти, та все дивився собі на ноги, замазані гряззю. Подякувала мама бабі, пішла в пекарню, винесла хліб і дала бабі, а мене все за руку держить та за собою водить. Поглядаю я на заплакане мамине лицце: і жаль мене бере, і все-таки я жду од мами кислиць та думаю: «Сльози — слізьми, а кислиці ще таки будуть».

1. Яким було дитинство Івана Нечуя-Левицького?

2. Твори яких жанрів писав автор?

3. Продовжте речення: «Сюжет твору — це...».

4. Назвіть елементи композиції прозового твору.

5. Прочитайте оповідання «Вітрогон». Визначте його тему.

¹ Пришта — пригода.

6. Створіть таблицю композиції оповідання за зразком, уписуючи доожної частини назву його епізоду.

Експозиція (вступ)	Зав'язка дії	Розвиток дії	Кульмінація	Розв'язка дії

7. Проаналізуйте мову оповідання. Які художні засоби використав автор? Випишіть незрозумілі слова і з'ясуйте їхнє значення за допомогою словника або інтернету.
8. Доведіть, що «Вітрогон» — це оповідання.
9. Поясніть назву оповідання. Як ви розумієте прізвисько Вітрогон?
10. Що свідчить про те, що оповідання написане не в наші часи? Яким тоді було дитинство? Наведіть факти з тексту.
11. Охарактеризуйте образ головного героя Василька, використовуючи цитати з твору й метод гронування. Укажіть, які захоплення мав хлопчик.
- 12. Попрацюйте в групах. Перша група придумує іншу кінцівку оповідання; друга група описує розвиток подій, якщо б Василька баба не привела додому; третя група описує розвиток подій, який був би можливий, коли б Василько зустрів хлопців на вигоні.
- 13. Розгляньте картину художника Миколи Пимоненка «Вечоріє». Знайдіть в оповіданні «Вітрогон» фрагменти, у яких описано вигін. Чи можна стверджувати, що художник теж зобразив вигін?

Микола
Пимоненко.
Вечоріє

Домашнє завдання

1. Заповніть картку оповідання. Складіть схему його сюжетного та композиційного розвитку.
2. Розгорніть думку, яка починається фразою «Мое дитинство не схоже на дитинство головного героя, тому що...».

Борис Грінченко

(1863—1910)

Борис Грінченко читав із п'яти років, а семирічним уже складав вірші та оповідання. Спочатку його освітою займався батько, потім він вступив до гімназії. У родині не розмовляли українською мовою, Борис її опановував, спілкуючись із сільськими дітьми. А коли у свої тринадцять прочитав Шевченкового «Кобзаря», потяг до української мови та літератури ще більше зміцнів, і він почав писати нею вірші й оповідання.

? Чи зауважили ви той факт, що більшість письменників/ письменниць дуже рано вчаться читати, їхньою освітою займаються батьки, а одна із знакових книг для них — «Кобзар» Т. Шевченка?

Народився Борис Грінченко 9 грудня 1863 року на Харківщині у дворянській родині козацького походження. Він був найстаршим серед п'яти дітей. Дуже любив маму й допомагав їй доглядати за меншими братиком і сестричками.

Навчаючись у Харківському реальному училищі, підтримував народницькі гуртки, за що його було ув'язнено. Після звільнення з в'язниці займався самоосвітою. Складавши іспити при Харківському університеті на звання народного вчителя, працював у селах Харківщини, Сумщини, Катеринославщини. Паралельно збирав фольклор, займався науковою діяльністю. Створив підручник «Українська граматика» і читанку «Рідне слово». Разом із дружиною Марією Загірньою перекладав твори зарубіжних письменників для дітей, зокрема роман «Робінзон Крузо» Даніеля Дефо.

Борис Грінченко — укладач чотиритомного «Словника української мови». Користування словником доступне онлайн за покликанням: <http://hrinchenko.com/>.

Писав вірші, героїчні та ліричні поеми, байки, прозові твори, віршовані казки та оповідання за народними мотивами. Він умів бачити життя очима дитини,

розумів дитячу душу, співпереживав конкретним дітям і героям/героїням своїх творів. Найбільше його вражали черствість і байдужість дітей до чужої біди. Такими відчуттями наповнені оповідання «Сестриця Галя», «Укralа», «Екзамен», «Дзвоник», «Олеся».

В оповіданні «Укralа» постає життя сільської школи в тодішній Україні. На прикладі вчинку Олександри і реакції на нього вчителя, її однокласників й однокласниць письменник наголосив на важливості розуміння людської душі, співчуття, прощення, взаємодопомоги.

Укralа

(Оповідання)

Тільки вчитель увійшов у клас, зараз побачив, що там робиться щось непевне. Школярки та школярі юрмою оточили когось і про щось палко й голосно гомоніли. Гомін був неласкавий, сердитий. Зрозуміти поки нічого не можна було. Чуть тільки було, що на когось діти сердились, комусь докоряли.

Зараз же дехто побачив учителя, і почулось проміж дітьми:

— Василь Митрович прийшов... Учитель прийшов.

Діти стихли і всі повернулись до вчителя. Учитель підійшов і спитавсь:

— Що тут у вас діється?

Усі мовчали, стоячи навколо одної парті. На тій парті сиділа Олександра.

Олександра була школярка першого року, дочка сільського писарчука-п'янички. Вона сиділа, низько похнюпивши голову і втупивши очі у свій стіл. Її біляве, усе у веснянках, обличчя було біле як крейда. Вона вхопилася руками за стіл, мов боялася, що її тягнитимуть кудись силоміць.

Учитель ще раз спитавсь:

— Що тут у вас сталося?

Озвалась Пріська — подруга й товаришка Олександрина. Батько її був у економії за прикажчика. Пріська була дівчина сита, добре годована — вона завсігди приносила з дому гарну їжу: пиріжки, пе-

Ілюстрація Василя Євдокименка

репічки, коржі тощо. Вона погано вчилася, але була дуже весела і не могла говорити не сміючися. Вона й тепер, осміхаючись, загомоніла:

— Та Олександра... — Пріська почала й засміялась, не доказавши.

Учитель спитавсь:

— Що Олександра?

— Украла в мене хліб! — доказала Пріська і зовсім зареготалася, і її нерозумні сіро-сині очі з сміху аж скovalися за ситими щоками.

Ця звістка дуже вразила й здивувала вчителя. Такого в школі ще не було. Учитель знов, що деякі з дітей ще дома, перш ніж у школу почали ходити, були де в чому грішні, але в школі поки ніхто в гріх не вскачував. На Олександру він теж ніколи нічого не думав. Вона була просто дівчина боязка — мабуть, налякав її батько-п'яниця.

Учитель глянув на Олександру й спитавсь:

— Олександро, правда цьому?

Вона мовчала й сиділа нерухомо, як кам'яна. Учитель зрозумів, що Пріська казала правду. А Пріська вже не мовчала й торохтіла:

— Вона не вперше це краде. Вона кілька разів у мене тягала. Тільки кинеш торбу з пирогами — так і потягне. Та я все мовчала. А оце вже сьогодні... Бачу, вхопила хліб та й побігла з школи у двір, та зайшла за дерево, та й єсть. Я прибігла до неї, а вона злякалась. «Не кажи, — каже, — вчителеві, я тобі малюнок дам...»

Учитель ще раз спитавсь:

— Олександро, правда цьому?

Але й тепер Олександра мовчала і сиділа нерухомо. Один великий школляр, не зовсім розумний і не дуже жалісливий, загомонів:

— Та що там її питатися? Хіба й так не видко, що правда. Бач, що вигадала, — красти! її треба прогнати з школи!

Школярі загули:

— Треба! Треба!

Учитель сказав:

— Чому ж то так?

— А тому, що вона краде, а ви або ми на кого іншого думатимемо по-дурному.

Інші казали:

— Це нічого не можна буде й положити в школі, якщо крастимуть.

— А хіба воно гарно, як казатимуть на школярів, що вони крадуть, — додавали треті.

Учитель сказав:

— Ось що, дівчата й хлопці. Ви он уже налагодились вигонити Олександру з школи, а ще не знаєте до пуття діла. А може, воно й не так було? Треба послухати спершу, що Олександра скаже.

Той-таки великий школляр почав був знову:

— Та що там слухати, хіба й так не видко?..

Але його зараз же спинено:

— Цить! Василь Митрович правду кажуть. Вже ж треба знати, що вона скаже.

Усі обличчя повернулися до Олександри, усі очі вступилися в неї. Всі дожидалися від неї слова. Але вона й тепер сиділа, мов скам'янівши. Вона скovalа голову межи плечі й прищупилась, неначе сподівалась, що її ось-ось ударять, хоча знала, що в школі не б'ються.

Учитель спитався:

— Ну, Олександро? Кажи — ми ждемо.

Мовчить. Учитель знову:

— Не думай, що ми всі хочемо нападатися на тебе. Нам треба тільки знати правду. Може, це ще й не так, як кажуть, та я й думаю, що не так.

Бліде обличчя в Олександри зробилося відразу як жар червоне. Але ж вона мовчала. А вчитель казав далі:

— Еге, я думаю, що це не так. Мені здається, що Пріська якось помилилася і що ти не винна.

Олександрине обличчя нахилилося аж до столу.

— Певне, то ти свій хліб їла, бо я ніколи не повірю, що ти можеш украсти.

Голосне гірке ридання розітнулося у школі. Це плакала Олександра, припавши головою до столу. Школярі відразу притихли. Очі їм якось широко порозплющувалися, і вони мовчки, затаївшись духа, дивилися на Олександру. А вчитель казав:

— Не плач! Коли цьому неправда...

— Правда!.. Правда!.. — скрикнула Олександра. — Я вкрада!

І вона заридала ще дужче. У великій класовій світлиці стояло шістдесят школярів мовчки, не ворушачись, а серед їх, припавши головою до столу, гірко плакала маленька білява дівчина.

Довго вона плакала, і всі мовчали, аж поки вона трохи заспокойилася. Тоді вчитель, сівши біля неї, спитався:

— Нащо ж ти це зробила?

Вона мовчала знову і знову похнюпилася. Учитель бачив, що

Ілюстрація Василя Євдокименка

сказати те, через віщо вона це зробила, їй так само важко, як було важко признаватися. Але вона перемогла себе. Кілька разів вона починала казати, ворушила губами, але зупинялася. Нарешті промовила:

- Я їсти хотіла.
- Хіба ти дома не їла?
- Не їла.
- Чому?

Вона знову змовкла і... зовсім несподівано уп'ять заридала.

— У нас... у нас... нема чого їсти... Батько нічого... не приносять з волості... усе пропивають... Ми імо су... су... сухарі вже другий тиждень.

І більше вона нічого не могла сказати за слізьми. Давно був час починати вчиття. Учитель тихо взяв Олександру за руку і, сказавши їй кілька ласкавих слів, повів у свою хату, щоб вона там заспокоїлась. Як повернувся він у клас, то з десяток рук простяглося до його, і в кожній руці була якась їжа.

- Нате! дайте їй! хай попоїсть!

Учитель глянув на дітей. Хлопці були ні в сих ні в тих, дівчата деякі плакали. Він забрав усе, що діти надавали, і поніс Олександрі. Але вона нічого не хотіла їсти і все плакала. Він, скільки міг, розважив її, а сам пішов у клас і звелів співати молитву перед початком науки.

Як заспівали молитву, він непомітно ввів у клас Олександру.

* * *

Олександра після цього довго соромилася глянути учителеві в вічі. Але ні він, ні школярі ніколи не нагадали їй про те, що було. Та й не треба було їй нагадувати. З того часу вже ніщо не могло спокусити її. Дівчата-товаришки її люблять і часто дають їй чого їсти — такого, що з дому приносять. Але вона зрідка бере, хоч і часто сидить на сухому хлібові. Цього року вона здасть останнього екзамена і вийде з школи розумною, правдивою і чесною дівчиною.

1. Яким було дитинство Бориса Грінченка?
2. Як здобував освіту майбутній письменник?

3. Якими були ваші передбачення, коли ви прочитали назву оповідання «Украла»?
4. Визначте тему оповідання. Проаналізуйте сюжет і композицію оповідання. Назвіть елементи його композиції. У якому порядку вони розташовані? Який епізод є кульмінаційним?

5. Порівняйте образи Олександри і Пріськи, зважаючи на умови життя й соціальне походження. Яким було життя дітей у XIX ст.?

6. Розгляньте ілюстрації до оповідання «Украла» художника Василя Євдокименка. Які епізоди оповідання в них відтворено? Як змальовано тогочасних дітей?

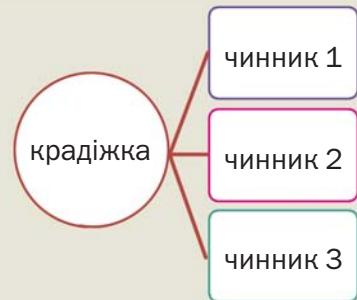

7. Олександря украдла хліб. Чому вона це зробила? Подискуйте: чи можна їй пробачити таке? Чи правильно вчинили вчитель, однокласники? Як би ви діяли на їхньому місці? Чи знайомі вам подібні ситуації? Як треба розв'язувати таку проблему?

8. Попрацюйте в групах і виконайте завдання: перша група — створіть схему чинників, які сприяли крадіжці; друга група — таблицю рис характеру, які виховує в учнів учитель, а які засуджує; третя група — пам'ятки толерантності (правила поведінки).

Позитивні риси	Негативні риси

Домашнє завдання

1. Заповніть картку прочитаного твору.
2. Запишіть свої міркування, продовжуючи речення «Якби я була однокласником /однокласницею Олександри, я б...».

Цікаво знати

- За покликанням <http://grinchenko.kubg.edu.ua/> дізнайтесь більше про життя і творчість Бориса Грінченка.

Оксана Сайко (1976 р. н.)

На запитання «Яким ви уявляєте свого читача: його стиль, звички, інтереси, вподобання?» сучасна письменниця Оксана Сайко відповіла: «Таким же, якими є герої моїх оповідань. Вони різні за своїми звичками й інтересами, як і різні за своїми характерами й типажами. Вони здатні на якісь кумедні витівки, відчайдушні пригоди, але й вчинки, коли потрібна допомога, рішучість у прийнятті позитивного рішення в складних ситуаціях. Звісно, вони іноді помилляються, бувають у чо-

мусь байдужими й не надто добре чинять. Але ж хіба з нами теж так не бувало? З часом вони можуть збегнути свою помилку й чомусь на-вчитися. Хай навіть вони приходять до того не відразу. Насамперед вони прагнуть розуміння своїх однолітків і дорослих, шукають самовираження».

? Чи впізнаєте в цьому описі себе? Якщо так, то в чому саме?

Оксана Сайко зростала серед книжок. Родинну бібліотеку ще давно почав збирати її дідусь, а під впливом розповідей старших і сама почала вигадувати різні історії. «Перші свої історії малювала, коли ще не вміла писати... А по-справжньому дар прийшов у 11-річному віці, коли просто так взяла до рук зошита, без жодної ідеї та думки, і почала писати, не знаючи, що напишу за хвилю. Історія та уява самі вели мене, наче щось керувало мною, а я цьому корилася. Так за один вечір була написана перша моя повість на 24 сторінки “ Таємниця старого будинку”», — таким був її дебют у літературі.

Оксана Сайко народилася 1 січня 1976 року в містечку Скалат на Тернопіллі в родині лікарів. У дитинстві мріяла стати журналісткою. Після закінчення Львівського державного медично-го коледжу навчалася у Львівському національному університеті імені Івана Франка. Працювала в редакціях періодичних видань. Захоплюється опорою, класичною музикою, театром. Багато по-

дорожує. Часто їздить у бабусине село, з яким пов'язані найкращі спогади з дитинства.

Драматичні події, проблеми й пригоди, захоплення й вибір — цю панораму життя сучасних дітей Оксана Сайко описує в оповіданнях збірки «Новенька та інші історії». Ситуація, навколо якої розгортається сюжет оповідання «Гаманець», нагадує події оповідання «Укralа» Бориса Грінченка, але то різні історії.

? Як ви думаєте, у чому відмінність оповідань Оксани Сайко і Бориса Грінченка?

Динамічний сюжет оповідання Оксани Сайко передає емоційну напругу ситуації, яка сталася в трамвайчику. А далі — моральний вибір на користь добра чи зла. Головна героїня Іванка була за крок до здійснення своєї мрії, але готова відмовитися від неї заради інших дітей. Її вчинок — прояв розуміння, прощення, співчуття й готовності прийти на допомогу.

Гаманець

(Оповідання)

Весна завжди непомітно і якось навіть зненацька переходить у літо. Ніби ще вчора вмивали вікна травневі дощі, сумувало в калюжах небо і вітер приносив вологу прохолоду, а сьогодні сонце яскраве, майже спекотне, а небо — блакитне-блакитне, без жодної хмаринки... І листя на деревах — того молодого зеленого кольору, що буває тільки на початку літа. Тепло, гарно... Здається, цим юним літнім теплом просякнуте все довкола: і повітря, і вулиці, і будинки, і обличчя людей... Вигулькнувши з-за рогу вулички з насадженими вздовж каштанами, задзеленчав трамвай, наближаючись до зупинки біля скверу, ніби запрошуючи прокататися.

Іванка стрибає на підніжку. Настрій у неї чудовий. За успішне закінчення школи батько дав їй гроші на ролики, про які вона стільки мріяла! Мружачи очі від сонця, Іванка усміхалася думці, що тепер-ось у неї будуть ролики, ще кращі, ніж в Галки з їхнього двору... За якихось півгодини у крамниці фірмового спортивного одягу вона знову примірює їх для годиться, ще раз поглянувши в дзеркало, і зразу ж купить. На мить вона вкотре вже уявила собі, як взуває ці близкучі шнуровані червоні черевики з коліщатами, що так пасуватимуть до її червоних улюблених бриджів! Вона уявила, як

гасатиме вуличками села, куди за два тижні поїде до бабусі на канікули, а за нею бігатимуть хлопчаки, не приховуючи свого захоплення. І серед них той зарозумілий Андрій, що полюбляє хизуватися своїм мопедом. Може, він захоче її прокатати, але вона відмовиться. Нехай катає свою Олену, за якою упадав минулого літа. І що він у ній знайшов? Цибата, худа, вся у веснянках... От, мабуть, теж помре із заздрощів, коли побачить її в тих червоних роликах і бриджах, що так їй до лиця! Уявивши собі це, Іванка захихотіла з утіхи.

Людей у трамвай набилось багато, був саме час обіду. Галаслива літня жінка розпочала сварку, бо якийсь добродій боляче став їй на ногу. Хтось наче ненароком штовхнув Іванку, а відтак близько притулився до неї, наліг плечем, притиснувши до стояка, потягнув, наче зачепившись, за спортивну сумку. Та на це Іванка не звернула уваги — ніщо не могло потьмарити цього гарного, майже літнього дня.

— Дайте вийти! Дайте вийти! — почула над вухом дзвінкий дівчачий голос.

Іванка інтуїтивно схопилась за сумку й помітила, що «бліскавка» розстебнута, сягнула в неї рукою. «Гаманець!» — обпекла однаєдина думка, від якої Іванка аж спітніла. Так і є, поцупили гаманець. Трамвай наблизався до зупинки. Коротко стрижена дівчина швидко пробиралася до виходу.

— Дайте вийти! Дайте вийти! — лунав її дзвінкий голос. «Вона!» — здогадалася Іванка. Миттю схопившись, вистрибуила з трамваю і кинулася за нею. «Головне, її не сполохати», — промайнула ще одна думка. Але та, обернувшись, зрозуміла, що її переслідують, і кинулась бігти. «Е ні, не втечеш!» — злоба додавала Іванці сили та впевненості. Крім того, вона завжди була першою в класі з фізкультури, а надто у легкій атлетиці. Провулок, ще один, вузенький заїзд, за яким постали незугарні старі будинки... Ще трохи... Дотягнувшись рукою, Іванка схопила її за светра. Якийсь момент, спинившись, вони мовчки дивилися одна на одну, важко дихаючи. Схоже, вони були ровесницями. Злодійці теж було не більше тринадцяти. Старі потерпі джинси, светр з чужого плеча, з надто довгими рукавами... Очі її горіли диким вогнем, у всій її поставі відчувалася навіженість та відчайдушність. Іванці зда-

Ілюстрація Наталки Гайди та Назара Гайдучика

лося, що вона зараз побіжить знову, втече, загубившись у лабіринті будинків, і тоді плакали її грошки разом з роликами.

— Не чіпай мене! Гірше буде! Поб'ю!.. — раптом пронизливо заверещала дівчинка, ніби отяминувшись, намагаючись надати своєму голосу погрозливішого тону.

— Віддай гаманець! — звеліла Іванка. — Негайно, злодійко!

— Це я злодійка? — обурилася дівчинка. — Ну я ж тебе зараз!..

Вона щосили штовхнула Іванку, але та, схопивши, вивернула її руку.

— Гей, Ритко, чого ви там не поділили? — гукнула їм якась жінка з балкону. — Ходи, забереш свого Івася. Вешталася десь увесь день!.. От так сестричка...

— Щить... сусідка... — зашепотіла Ритка, потягнувши Іванку далі від будинку, гукнувши жінці: — Зараз заберу, пані Галю!

Важко зітхнувши, вона витягла з кишені своїх джинсів гаманця і простягнула Іванці.

— На, забирай. Ніяка я не злодійка. Я краду дуже рідко, в тих, хто має гроші, і не для себе, а для брата. Він маленький, два рочки... Йому так хочеться якогось цукерка чи іграшки... А ми самі, без мами. Вже півроку, як померла... Сусіди помагають, годують нас. А от грошій бракує... Їх не так просто добути. Часом хтось із жалощів підкине кілька гривень, але нечасто. Є тут такий дядько Любко, він усім пижкам в борг дає, а мені не любить давати, бо довго не віddaю, та й горілки в нього не купую... Правда, тітка з Італії надсилала якісь гроші пані Галі, що нас пильнує, але вони пішли на те, щоб нас до інтернату не забрали, та й в пані Галі ще своїх двоє дітей, вона ніде не працює, а дядько Ігор п'є, іноді й з хати виносить на пляшку... Але нічого... За тиждень мене обіцяли влаштувати на лоток торгувати всякою городиною. Там можна заробити. А за місяць приїде тітка з Італії і забере нас до себе... Але нашо я тобі все це розказую? Тобі не зrozуміти...

— Послухай, — враз заговорила Іванка, — якщо тобі так потрібні гроші, візьми їх. Мої ролики зачекають, — і вона простягнула дівчинці гаманець.

— Що?.. — не повірила Ритка.

— Візьми. А хочеш, я тобі їх позичу?

— Що? Справді позичиш? — втішилася Ритка, беручи гаманець.

— Їх досить, і вистачить, поки не приїде твоя тітка.

— Яка ж ти класна! — Ритка обійняла її. — Я віддам їх тобі, обіцяю! Ти віриш мені?

Іванка кивнула:

— Так... У мене теж немає мами...

Іванка прямувала вулицею, наповненою майже літом, не поспішаючи поверталася додому, в глибокій задумі. Вона думала про те, що могла би бути на місці Ритки, якби не батько, завдяки якому вона ніколи не знала, що таке нестатки, що таке чогось не мати. Вона важко зітхнула. І що ж то тепер придумати, щоб Андрій звернув на неї увагу? Без роликів буде важко, але вона все одно щось придумає. Може, попросить його навчити її їздити на мопеді? Усі дівчата боятьсяся, і Олена теж, а вона ні...

Батько був уже вдома. Біля їхнього під'їзду стояв його новенький джип. Ще з порога гукнув:

- Ну, як там ролики? Задоволена покупкою?
- Я не купила їх, тату.
- Чому? Ти потратила гроші на щось інше?
- Так, — відказала Іванка, — на щось набагато важливіше, ніж ролики!

1. Яким було дитинство Оксани Сайко?
2. Що вплинуло на її захоплення літературою?
3. Якими були перші літературні спроби Оксани Сайко?

4. Виразно прочитайте оповідання «Гаманець». Визначте тему і коло проблем твору.
5. Складіть розширений план оповідання.
6. Схематично відтворіть розвиток подій у творі, позначте на цій лінії елементи композиції (зав'язку, розвиток дії, кульмінацію, розв'язку).
7. У чому полягає драматизм сюжету оповідання «Гаманець»? Які емоції у вас викликає цей твір?
8. Проаналізуйте проблеми добра і зла, морального вибору героїв в оповіданні. Як ви вважаєте, чи правильно вчинила Іванка, коли запропонувала Ритці гаманець? Чи вона вагалася при цьому? Підтвердьте свою думку цитатами.
9. Створіть діаграму Венна і визначте спільні та відмінні риси Іванки і Ритки. Використовуючи цитати з оповідання, зауважте їхні соціальний статус, риси характеру, портретні описи.

Іванка:

Спільні
риси

Ритка:

---

10. Попрацюйте у групах. Порівняйте оповідання Бориса Грінченка і Оксани Сайко, заповнивши таблицю за зразком:

	Борис Грінченко «Укralа»	Спільні ознаки	Оксана Сайко «Гаманець»
Тема			
Сюжет			
Композиція			
Герої/героїні			
Причина крадіжки			
Поведінка інших персонажів			
Вирішення проблеми і моральний вибір героїв/героїнь			

11. Уявіть, що в таку ситуацію, як головна героїня твору, втрапили ви. Як би вчинили на місці Іванки?
12. Напишіть електронного листа чи повідомлення в соцмережах авторці оповідання й висловіть свої враження від прочитаного.
13. Розгляніть ілюстрацію до оповідання, створену художниками Наталкою Гайдою та Назаром Гайдучиком. Якого епізоду вона стосується? Як ви визначили, де Іванка, а де Ритка?

Домашнє завдання

1. Створіть відеопрезентацію оповідання «Гаманець» Оксани Сайко й розмістіть її на сайті шкільної бібліотеки або підготуйте буклет і презентуйте його на уроці.
2. Заповніть картку прочитаного твору.

Цікаво знати

- За покликанням https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2012/12/121205_book_2012_interview_sajko_oz ви можете прочитати інтерв'ю з Оксаною Сайко та дізнатися, як з'являються герої/героїні та сюжети її оповідань.

Галина Кирпа

(1950 р. н.)

Із біографією і творчістю Галини Кирпи ви вже ознайомилися, коли читали поезію «Мова моя». Ви пам'ятаєте, що вона завжди активна як громадянка України. У 2014 р., будучи в гущі подій Революції гідності, побачила дівчинку, переживання і вираз очей якої спонукали її написати оповідання «*Мій тато став зіркою*».

«Я писала цю книжку дуже довго, понад рік... — зізнається Галина Кирпа. — Розпочала роботу влітку 2014 року, після тих страшних подій

на Майдані. Коли ми ховали наших геройів, там, на Майдані, були також мами з дітками. Серед них стояла одна дівчинка, очі якої я запам'ятала назавжди... І геройня моєї книжки — така ж дівчинка. Я намагалася уявити, що ж відбувається у душі дитини, тато якої не повернувся додому, а лежить у домовині. Мабуть, тому, що я сама часто відчуваю себе дитиною, я відчула слізи тієї дівчинки».

«Мій тато став зіркою» Галини Кирпи — оповідання, яке зворує до сліз і водночас додає сили духу, віри.

? Поміркуйте, про який твір вам хочеться сказати те саме. Чи всі твори викликають сильні емоції?

Цю болючу тему авторка розкрила в простому життєвому сюжеті, звичайних образах маленької дівчинки, її двоюрідного братика, молодшої сестрички і мами. У кожному реченні оповідання — художні образи-символи: високі тополі, високе небо; вітер, що розчісує тополям листя; зірка, яка ніколи не гасне; жовто-сині човни, які пливуть у небо. Їх майстерно передала у своїх ілюстраціях Оксана Була.

Головна геройня зовсім маленька, але має навчитися жити з думкою, що її «тато став зіркою». Тата вже немає поруч, але вона може відчувати його присутність і може уявляти, як він садовить її на праве плече «і несе кудись далеко-далеко крізь увесь Майдан. Крізь маєво жовто-синіх прапорів і безкінечний гомін барикад». А над

їхніми головами «світить зірка. Так високо, що вище їй не буває... І лише очима можна сказати: “Ти назавжди зі мною, тату!”».

Галина Кирпа пише так щиро ѹ проникливо, що читач мусить пережити текст емоційно, відчути все, що відбувається в душах героїв. Це можна зрозуміти і з її інтерв'ю: «Хтось із письменників сказав, що це книжка про світло ѹ надію, і це світло, мабуть, і тримає нас зараз. І якось треба вберегти дитячу душу від відчаю, розпачу, безнадії. Мені б дуже хотілося, щоб цю книжку читали. Щоб люди були чуйнішими, милосерднішими і добрішими. Може, я ідеалізую, але мені хотілося б жити у тому світі, де всім було б добре, затишно, де б усі любили одне одного».

Мій тато став зіркою

(Оповідання)

Коли тато вперше не прийшов додому ночувати, мама сказала, що так треба. Мовляв, він зостався на Майдані.

— А де він там спатиме? — спитала я.

— Він там не спатиме, — відповіла мама. — Йому не буде коли там спати.

— А що ж він робитиме?

З'ясовується, там було повно роботи. Усякої. І саме тієї, що без тата не зробиться. Він там потрібен. Це мама так каже. А насправді я не знаю що. Вдома мені він теж потрібен.

— Коли це все закінчиться, ми з тобою малюватимемо небо ѹ тополі, — казав тато. — І тополі у нас із тобою діставатимуть до самого неба. Я хочу, щоб усі побачили, яке високе в нас небо і які високі тополі.

Якось мама згадує татові слова і знаходить мені коробку кольорової пастелі. Кладе її переді мною на стіл і мовить:

— Чого ж чекати, поки все закінчиться? Мені здається, все тільки починається.

Я беру синю пастель і замальовую нею піваркуша білого паперу. Відразу стає видно, яке в нас високе небо.

— А йому там уночі не страшно буде? — питую маму.

— Їх там багато, — відповідає мама. — І з ними Господь Бог.

Очевидно, ѹ справді — багато, мама рідко помиляється. Там їх багато навіть удень. Якби ви знали, як гарно бачити дорослих, що ходять з прaporцями, мов діти! Вони тоді перестають сваритися, співають гімн і більше усміхаються.

На другий день ми з мамою ходимо Майданом, шукаємо тата. Пробираємося крізь юрбу до великого зеленого намета. Мама переважно, що тато там. Ні, немає. Був і вже пішов. Ідемо до другого зеленого намета, потім до третього. Їх там не злічти скільки. Аж раптом хтось мене підхоплює вгору і пригортася до своїх грудей. Міцно-преміцно, міцніше не буває. Я мало від того не задихаюся. Але мені в тих обіймах так тепло, що я завмираю.

— Ой, тату, задушиш, — шепчу я.

А тато мовби не чує — обіймає ще міцніше.

— Доцю, сонечко, ми переможемо, — шепоче тато мені на вухо. Я розумію: шепоче він не тому, що звіряє якусь таємницю, а просто від щастя. Колись мама казала, що щасливі люди часто говорять пошепки. Мені трішки лоскітно, і я подумки сміюся.

А потім тато дедалі частіше й частіше не приходив додому ночувати. Мама потроху почала звикати, що на Майдані він потрібніший. У нього там була своя барикада, казала мама. А от я так і не звикла. Мені самій доводиться домальовувати високу тополю до самого неба.

Але минала ніч, друга, третя, а тато все не приходив. Мені це вже починало не подобатися, і я раз по раз питала мами:

— Коли прийде тато?

І вперше мама нічого не відповідає. Так наче я питаю про когось стороннього. Вона поводиться так, мовби не чує мене. Так наче вуха в неї заткнуті ватою. Загалом мама мені теж починала не подобатися. Вона враз стала якась інакша. Майже нічого не говорить, усе підходить до мене і обіймає. Ні з того ні з сього.

— То коли, мамо? — допитуюсь я.

І мама нарешті не витримує. Сідає на канапу, бере мене на коліна й каже:

— Він не прийде, доцю. Він поїхав... — у мами глухне голос, і далі вона не каже, а мовби видихує: — Далеко...

— Далеко? — перепитую я, а самій мені не дуже віриться, щоб тато міг поїхати кудись із Майдану. В нього там своя барикада, і він там дуже потрібен. Мабуть-таки, мама щось не договорює.

— Мамо, тільки не поводься зі мною, як з маленькою, — прошу я в мами.

Ілюстрація Оксани Були

Мама здивовано дивиться на мене. Здається, хоче щось заперечити, та врешті-решт передумує.

— Гаразд, не буду, — обіцяє вона і знов ні з того ні з цього мене обіймає. Міцно-міцно, міцніше не буває. А потім дуже довго цілує в голову.

— А далеко — це куди? І коли він до нас повернеться? — помовчавши, допитуюсь я, але мама не відповідає. Напевно, вона сама не знає. Та за кілька хвилин стає ясно, що мама все знає. От лиш чомусь не хоче, щоб знала і я.

— Він не повернеться до нас, доцю... — мамі, здається, бракує слів. — Наш тато... Твій тато... став... зіркою.

— Як це — зіркою? — спитала я і придивилась до мами: може, вона жартує?

Мама довго-довго — довше не буває! — мовчить, а тоді каже:

— Його вбили. На барикаді.

Мама обіймає мене міцно-міцно — міцніше не буває! — і плаче. Я ще ніколи не бачила, щоб мама плаکала. Її сльози горохомпадають мені на коси, і я відчуваю, наскільки вони гарячі. Хоч бери та грійся об них!

Я торопію так, що не можу ворухнути губами. Як це — вбили? На Майдані? За що? Мама каже, що вбивцю розшукують. І неодмінно знайдуть. Не сьогодні — завтра. Але я певна на всі сто: тата вбив той, хто не знав, що його нема за що вбивати. Той, хто не бачив його усмішки й не чув його голосу. Лише той! Бо хіба можна такого тата вбити навмисно?!

Я вмощаюся в мами на колінах, пригортуюся до неї все ближче та ближче — ближче не буває! — і захлинаюся сльозами. Мама гладить мені голову, плечі, руки, мовби не вірить, що це все мое. А тоді, очевидно, вірить — і помалу заспокоюється. Потім каже не так мені, як собі:

— Хай там що, доцю, а ти ніколи не забувай одного: наш тато став зіркою і завжди нам світитиме.

Мені хочеться крикнути криком на цілий світ:

— Ні, я так не хочу!!!! Нехай світить зірка, а не тато!!! А тато нехай малює мені високе небо і високі тополі! Нехай він буде просто татом та й усе!

Ілюстрація Оксани Були

Мама не чує, як я кричу, бо я кричу про себе, подумки.

— А Іванчин тато теж там? — питаю я маму згодом, тицяючи пальцем у вікно, звідки синіє небо.

— Їх там багато, — каже мама. І тихо-тихо — тихіше не буває! — додає: — Як дрібного чорного маку...

Он як. Виходить, і Іванчин тато та м? І він теж світить?

Я згадала слова, що скандували люди на Майдані: «Разом нас багато! Разом — сила!» Луна котилася аж до неба, і зірки передзвонювалися тими самими словами.

Тепер мені нема де подітися від усіляких думок. Мені треба збагнути щось дуже головне. Якщо й справді мій тато став зіркою, то чого моя мама так багато плаче? Чого вона цілими днями просиджує з його світлинами в руках і ховає від мене очі. Я знаю: не тому, що не хоче мене бачити, а тому, що очі в неї заплакані.

Того вечора мама взяла мене до себе в ліжко. Я трохи лежу з ма-мою, а потім перебираюся в своє ліжко. Бо знаю напевно, що друга подушка — для тата. Якщо зірка заглядатиме у вікно, то її світло впаде на подушку. Мама покладе на те світло руку і мовби торкнеться тата. Я приплющую очі, щоб самій усе те побачити. У шпаринку очей. Але побачила все те уві сні.

Часом ми з мамою ходимо на затоку — дивитися на воду, бо тато дуже любив туди ходити. Вода там чиста і гладенька, мов долоня. У ній відбиваються кудлаті хмари й високе небо. Ти стільки разів їх малював, тату! Тепер же мені доводиться дивитися на все те не двома очима, а чотирма. І за тебе!

А найчастіше я думаю про те, що якби тато не поквапився стати зіркою, то він неодмінно побачив би нашу Йордану. Їй довелося народитися вже без нього. Тато навіть не знав, що в нас буде дитина. Точніше, в мами. Мама не встигла йому тим похвалитися. Скажу тоді, як переможе Майдан, думала мама. Вона вірила, що то буде дуже скоро. Але коли переміг Майдан, тато вже був зіркою.

Посеред літа в нас у дома з'явилася дівчинка. Смішна, чорнявенька і голосиста.

— Назвемо її Йордана, — сказала мама.

Я уявила собі, як би це сподобалося татові! З усіх зимових свят він

Ілюстрація Оксани Були

чомусь найдужче любив Водохреще і називав його Йорданом. Досі чую, як вони з мамою співають дуетом:

Ой на річці на Йордані
Там Пречиста ризи прала...

Я силкувалася уявити ту Пречисту, що стоїть у холодній воді і пере для свого сина ризи, і не могла. Тут у мене в рукавичках руки ой як мерзнуть! Але навіть якби не мерзли, то навряд чи вона прала б у рукавичках?

Коли увечері небо всипає зірками, ми з мамою сидимо на веранді й дивимося на небо. Десь там — наш тато. Якщо довго дивитися, то можна помітити, як одна зірка моргає. Напевно, то мій тато. Він завжди моргав, щоб мене посмішити.

Йорданка спить поруч у візочку. Вона ще так далеко не бачить. Ба, вона не знає, що її тато — зірка. Цікаво, які їй сняться сни? Може, білі, як сніг, а може, сині, як небо? А може, кольорові, як мої пастельки? А може, їй сняться зірки, і вона чує їхні розмови. Мабуть, тато розказує їм усім про нас — про маму, про мене і про те, як ми святили воду на Водохреще. Саме через тиждень після Йордану мій тато не вернувся з Майдану. Саме тої ночі він і став зіркою. Але я все одно його чекаю. Тепер уже з неба. Тато будь-коли може подзвонити на мамин мобільний. Мама казала, що ніколи не зітре звідти татового номера.

Я пригадую татові очі. Перед тим, як він став зіркою, у них було повно тривоги, і вони майже не усміхалися. Навіть на Водохреще, коли ми всі втрьох ходили до Михайлівського собору святити воду. Надворі було морозяно і сніжно. Холод пробирається аж до рук. «Залазьте в одну рукавичку», — сказала я своїм рукам, — і вам стане тепліше».

Мої руки слухняно залізли в одну рукавичку, а тато підхопив мене на руки, розщіпнув свою куртку і засміявся:

— Дивись, яка тут схованка!

І я, недовго думавши, ховаю руки в пазусі татової куртки. Якби я знала, що то наше останнє Ворохреще, я з тієї пазухи нізащо не вилізла б.

А сьогодні мені не спиться і не спиться. Хочу, щоб спалося, а не виходить. Кручуся на всі боки, згортаюся калачиком, лягаю горілиць — нічого не допомагає. Може, обняти подушку? Ах-ну... Що це там? Я лап-лап — і намацує якусь коробку. І не якусь! То коробка кольорових пастельок!

Тато щороку дарував мені коробку пастельок. І не тому, що я їх швидко змальовувала, а тому, що він і сам любив малювати пастельками. Та оскільки їх у нього не було, то він позичав у мене. І часто позичав назавжди, бо всі їх змальовував до крихти.

Невже тато й досі не забувся своєї звички — підкладати подарунки під подушку. Саме цим він і відрізнявся від Святого Миколая. Бо Святий Миколай підкладав лише на свято, а тато — будь-коли. Але ж день народження у мене аж восени!

— Він знає, що восени, — каже мама. — Але сьогодні день твого ангела.

Ну, звичайно, як це я забула? Ще й подумала: а от тато ніколи не забував не то що про мене, а й про моого ангела. І сама собі усміхнулася. Тато умів найбуденніший день перетворити на свято.

Уранці мені відразу ж захотілося малювати.

— Після сніданку, — сказала мама.

Гаразд, скільки там того сніданку, подумала я.

Мій стіл стоїть просто біля вікна. З нього гарно видно небо. Я виймаю синю пастельку і малюю небо. Тоді — жовту, щоб намалювати сонце. Та потім передумую. Краще вже місяць, бо таке синє небо буває лише вночі. Тоді ще раз передумую і малюю обох — і сонце, й місяць. І нехай хто скаже, що такого у світі не буває!

Навпроти місяця я малюю високу зелену тополю. І зумисно малюю її такою заввишки, щоб вона торкалася неба. То все задля тата. Якщо він, бува, стомиться, то йому буде куди сісти відпочити, подумалось мені. Я вже знаю, що тополі завжди дістають до неба, тільки шкода, що того ніхто не бачить. Ніхто, крім моого тата.

— А Йорданка скоро виросте? — питала я маму.

— Скоро, — відповідає мама.

— Коли?

— Так скоро, що ти не встигнеш і посивіти, — усміхається мама.

Я помічаю, що мама посивіти вже встигла. Хоч ще зовсім молода. Їй усього двадцять вісім. Моя мама посивіла за одну-єдину ніч. І стала схожа на кульбабку, що відцвіла.

Якби тато не став зіркою, то брав би нас із Йорданкою на плече: її — на ліве, мене — на праве. Коли Йорданка підросте, я їй неодмінно це розкажу. Напевно, вона так само, як і я, полюбити сидіти в тата на плечі. Але їй дістанеться ліве плече, бо праве вже зайняте. На правому завжди сиділа я.

Наприкінці літа ми з мамою їдемо знайомити Йорданку з другою бабу-

Ілюстрація Оксани Були

сею. Цебто — з татовою мамою. Там одна дитина вже є — мій двоюрідний братик Павлусь. Він старший за мене, і цього року піде в другий клас.

Цілі вечори ми просиджуємо з ним на веранді, і спати нам геть не хочеться. Бо з Павлусем цікаво. Він дуже багато знає. Особливо про танки й бомбардувальники.

— І хто додумався називати танки «Тюльпанами», «Акаціями», «Гвоздиками»?! — обурюється Павлусь.

Я обурююся разом із ним, якщо не більше. Такі назви можна давати хіба що цукеркам, а не танкам!

— Ось виросту і зроблю так, щоб на світі не стало ні танків, ні бомбардувальників, — заявляє Павлусь. — Знаєш, я їх просто відміню!

Авжеж, я знаю, що Павлусь зробить, як каже. Він у нас такий — хороший і завзятий. Мабуть, людина, яка хоче вирости, й не може бути інакшою.

А от я зовсім не хочу вирости. Мені більше кортить повернутися в той час, коли з нами був тато. Зненацька мене охоплює туга і шепче мені на вухо: «Доцю...» Татовим голосом. Якби ви хоч раз у житті почули той голос, ніколи не забули б!

Я дивлюся крізь широке вікно надвір. Звідси видно, може, й півнеба.

— Бачиш он ту зірку? — питаю я Павлуся.

— Бачу, — каже Павлусь. — Дуже яскрава. Жаль, що вона так високо. Нічим не дістати.

— То наш тато, — кажу я трохи голосніше, щоб Павлусь розчув кожне слово й не перепитував. — Він став зіркою. — А потім згадую мамині слова про Майдан і додаю: — Їх там багато, і з ними Господь Бог.

Павлусь довго дивиться то на зірку, то на мене, немов хоче упевнитися, чи я з нього не кепкую. А тоді каже:

— Добре тобі... — Павлусь на хвильку замовкає, ніби думає: казати чи ні. Та потім таки каже: — А мій на війні... Ну, це там, де гинуть.

Я дивлюсь на Павлуся, й мені здається, що це вже не Павлусь, а цілий Павло. Бо такі слова говорять тільки в дорослому віці. Скажімо, в такому, як мій дідусь.

— Твій теж стане... — починаю я і прикушую язика.

Мені раптом стає страшно. Я згадала, як уранці по радіо передавали про дванадцятьох загиблих під Луганськом. Вони підірвалися на міні. А що, як серед них і Павлусів тато?! Та навіть якщо й не Павлусів, то чийсь! Однак —

ТАТО!

— А скільки твоєму татові років?
— питає Павлусь.

— Двадцять вісім, — відповідаю я.

— Ти ба, такий молодий, а вже зірка, — каже Павлусь.

Але в голосі в нього немає й краплі заздрості, лише сум. І той сум — завбільшки з гору, яку й за ніч не обійти.

— Жаль, що ти його не завжди можеш бачити, — додає Павлусь.

— Не завжди, — зітхаю я.

Хоч насправді мені хочеться сказати, що я свого тата бачу більше, ніж завжди. Я бачу його, коли захочу. Досить мені тільки заплющити очі, як він являється переді мною. Усміхнений і щасливий. Я навіть чую, як він шепоче мені на вухо: «Доцю, сонечко, ми переможемо...» А потім садовить собі на праве плече і несе кудись далеко-далеко. Крізь увесь Майдан.

А просто над нашими головами стоїть зірка. Так високо, що вище її не буває. Та її дістати до неї можна лише очима. І лише очима можна сказати: «Я навіки люблю тебе, тату!»

Ілюстрація Оксани Були

1. Які події спонукали Галину Кирпу написати оповідання «Мій тато став зіркою»?
2. Що ви знаєте про Революцію гідності й події на майдані Незалежності у Києві у 2014 р.?
3. Виразно прочитайте оповідання «Мій тато став зіркою». Визначте його тему.
4. Хто оповідає цю історію? Події змальовано у творі такими, як їх бачить дитина чи доросла людина? Чому ви так думаете?
5. Поясніть, як ви розумієте назву оповідання. Чому авторка використала метафору «тато став зіркою»? Як це пов'язано з ідеєю героїзму і самопожертви?
6. Охарактеризуйте образ головної героїні. Визначте, які її емоційні стани описує авторка в різних епізодах. Створіть за зразком таблицю і заповніть її, вписуючи цитати з твору.

Радісні й щасливі емоції

Сумні емоції

Драматичні переживання, страх

7. Попрацюйте у групах. Уявіть, що ви режисер, який знімає фільм за мотивами оповідання. Опишіть кадри, які б ви зняли. Кого б ви запросили на головну роль? Спробуйте інсценізувати якийсь його епізод.

8. Розгляньте ілюстрації до оповідання, створені Оксаною Булою. Чи вдалося художниці передати емоційний настрій твору? До яких епізодів вони створені?

9. Розгляньте картину Олени Самойлик «Герої. Майдан». Що зображено на цій картині? Чому саме таку гаму кольорів обрала художниця? Чи тато дівчинки був героєм Майдану? Якими ви уявляєте героїв Майдану?

Олена Самойлик.
Герої. Майдан

10. Послухайте українську народну пісню «Пливе кача», яку виконували під час реквієму за загиблими учасниками Революції гідності. До якого епізоду оповідання вона буде найдоречнішою?

11. Знайдіть інші твори для дітей про події Революції гідності: «Казку про Майдан» Христини Лукащук, «Війна, що змінила Рондо» Романи Романишин і Андрія Лесіва та ін.

Домашнє завдання

1. Напишіть листа головній героїні оповідання або створіть буктрейлер до нього.
2. Заповніть картку прочитаного оповідання. Складіть схему його композиційного розвитку.

Цікаво знати

- Книга Галини Кирпи надихає читачів створювати малюнки і писати листи воїнам. За по-кликанням http://ocls.kyivlibs.org.ua/gaidar/g_koleydockop_2016/2016_04_01.htm — світлини з презентації, малюнки і листи учнів.

7

У пошуках пригод і чудес

Пригоди, дива, подорожі, відкриття, відчайдушні вчинки й екстремальні події — барвистий атракціон, який завжди приваблює. Життя буває цікавим квестом, де на кожному етапі — необхідність вибору, вчинку і чудернацькі ситуації. А буває і навпаки, коли все звичне, одноманітне, а так хочеться хоч маленького дива. І такий шанс дарує пригодницька література. Вона завжди про несподіванки, сміливість і перемоги. Сюжети творів надзвичайно динамічні, напружені, побудовані на виразних причиново-наслідкових зв'язках, поєднанні реального і фантастичного, іноді — з детективними елементами, розплутуванням таємниць чи розв'язуванням логічних задач. Протистояння героїв/героїнь, ситуативні загадки, несподіванки, неочікувані розв'язки — це все про них.

? А вам подобаються пригодницькі твори? Які з них ви вже прочитали?

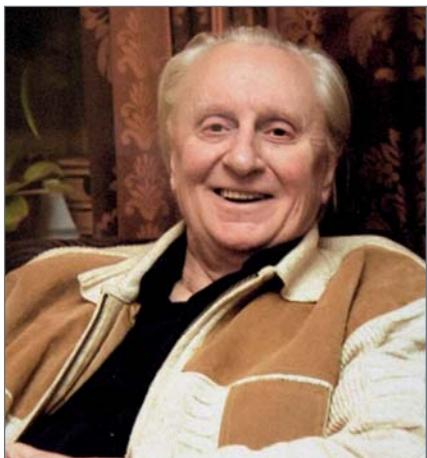
Пригодницька література захоплює уяву, спонукає не тільки хвилюватися за її героїв, а й подумки ототожнювати себе з ними, пліч-о-пліч боротися за справедливість, примножувати добро і не допускати зла. Твори цього жанру можна порівняти з комп’ютерною грою, у якій є рівні різної складності. Герої/героїні долають їх самостійно чи з допомогою друзів, казкових істот, магії та чарів. За ними цікаво спостерігати, подумки перебуваючи поруч, і радіти щасливому фіналові карколомної історії.

Пригодами і дивами сповнені повісті Всеволода Нестайка та Зірки Мензатюк, запропоновані в цьому розділі.

Ілюстрація
Владислава Єрка

Всеволод Нестайко (1930—2014)

? *Пригадайте, які твори Всеволода Нестайка ви вже читали.*

А чи знаєте ви, що в дитинстві він був руденьким, худеньким, чи не найменшим у першому класі й страшенно хотів вирости? Однокласник порадив йому щодня висіти на верхній планці одвірка з чимось важким, прив'язаним до ніг. А ще сказав, що від дощу все росте. От малий Всеволод і виконував його поради.

Всеволод Нестайко народився 30 січня 1930 року в м. Бердичеві

Житомирської області. Спогади дитинства пов'язані з думками про батька, який загинув у 1934 р. Мати працювала вчителькою і часто залишала його самого вдома. Закарбувалися в душі хлопчика переживання, навіяні війною, окупацією, поневіряннями. Закінчив філологічний факультет Київського державного університету імені Тараса Шевченка. Працював у редакціях журналів, видавництві літератури для дітей «Веселка». Упродовж десяти років вів радіопередачу «Радіобайка Всеволода Нестайка».

Про своє дитинство й те, що привело його в літературу, В. Нестайко писав: «Швидше вирости я хотів ще й тому, що дитинство мое, на жаль, було не дуже безхмарним і щасливим. Тато мій, колишній “січовий стрілець”, 1933 року був заарештований і загинув. З трьох років пізнав я, що таке доля безбатченка, де чи не єдиною втіхою були книжки.

А коли мені було всього одинадцять, почалася війна. Дитинство мое урвалося, я одразу став дорослим. Бо лишився в окупованому фашистами Києві, і ті два роки згадувати не люблю — стільки там було страшного й недитячого.

А коли я став по-справжньому дорослим, мені страшенно захотілося повернутись назад у дитинство — догратися, досміятися, добешкетувати... Вихід був один — стати дитячим письменником».

? *Поміркуйте, чи цей факт пояснює те, що Всеволод Нестайко ніколи не писав для дорослих читачів, а тільки для дітей.*

У літературі Всеволод Нестайко прийшов у 50-ті роки ХХ ст. з фантастично-пригодницькими повістями. У них — яскраві характери дітей-бешкетників, вигадані світи, пригоди, смішні ситуації, дотепна мова, гумор. І завжди добро перемагає зло. Це улюблені твори різних поколінь читачів.

Коли ви читали його повість-казку «Дивовижні пригоди у лісовій школі», то познайомилися з веселими й дотепними зайчиком Косею Вуханем, їжачком Кольком Колючкою, лисенятком Рудиком Лисовенком та їхніми однокласниками. Пригадуєте їхні витівки?

Дуже популярні й інші твори Всеволода Нестайка: трилогія «Тореадори з Васюківки», повість-казка «В Країні Сонячних Зайчиків», інші казки, пригодницькі й детективно-пригодницькі повісті для дітей. Усі вони є епічними творами.

Теорія літератури

Епічний твір — твір, у якому автор/авторка в описово-розповідній формі змальовує події, людей і їхні вчинки. Епічні твори написані прозовою мовою, містять мову автора/авторки, діалоги й монологи персонажів. У них можуть бути зображені реальні й вигадані, сучасні та історичні події. За жанром до них належать: казка, оповідання, повість, легенда, міф, повість-казка, роман.

Уважно подивіться на схему «Ознаки епічного твору» й пригадайте, чим відрізняються епічні твори від драматичних і ліричних.

Ознаки епічного твору

Автор/авторка розповідає та описує

В основі — подія чи події

Відтворює випадок чи все життя героя/героїні

Твір містить мову автора/авторки від 3-ї чи 1-ї особи, діалоги і монологи персонажів

Прозова мова

Характери розкриваються у вчинках, дії, мові, жестах, міміці

Жанри: казка, оповідання, повість, легенда, міф, повість-казка, роман

Про фантастичні пригоди київських школярів Всеволод Нестайко розповів у повісті-казці «Чарівні окуляри». Цей епічний твір складається із чотирнадцяти частин. У кожній — розповідь про нову пригоду, в яку Ромка і Вася потрапляють завдяки чарівним окулярам. У творі багато казкових елементів: хлопці подорожують у часі й просторі, стають невидимі, їм допомагають чарівники, козак Гулька, якому понад 400 років, а основним чарівним предметом є окуляри. Казково-символічні також пісеньки, які співають чарівники, їхні імена.

Окрім казкових подій, у повісті показано й реальні вчинки хлопців, їхню дружбу, готовність допомагати іншим. Якщо Вася завжди був добрим і толерантним хлопчиком, то Ромка дозволяв собі дещо зверхню поведінку щодо інших, бажав мати особисту користь із чарівних окулярів. Але морально-етичні уроки чарівників пішли йому на користь.

Теорія літератури

Повість-казка — жанр літератури; твір, який поєднує в собі ознаки повісті й казки. У повісті-казці фантастичні світи, події та персонажі відображають особливості та правила реального світу.

Повість-казка Всеволода Нестайка «Чарівні окуляри» — світ дитячої фантастики й уяви, який постає на основі народних казок (їх згадано в ній). Це й розповіді про юних персонажів, які вміють долати перешкоди на шляху до мети, відповідати за свої вчинки, бути друзями й творити диво для тих, хто його потребує. Це пригодницький твір, бо його сюжет складають чотирнадцять пригод головних героїв.

Чарівні окуляри

(Скорочено)

*Правдиво-фантастична повість
про надзвичайні пригоди київських школярів*

Пригода перша
Загадкова записка, з якої починаються чудеса

Мене звуть Вася. Вася Богданець. Але в класі всі називають мене Рудий Африканський Їжа-чок. Або Африканець. Або Рудий Їжа-чок. Або просто Їжа-чок. Рудим Африканським Їжа-чоком мене Ром-

ка Черняк назвав, лідер нашого класу. Ми тоді Африку з географії проходили. А волосся в мене справді руде, як жар. І настовбурчене, як голки в їжачка. Та я не ображаюсь на те прізвисько. Рудим мене змалку завжди називали, з дитячого садка. І я звик. Та й не в усіх це слово звучить образливо. Мама, наприклад, називає мене «Сонечко мое руденьке!». А бабуся каже: «Ти в нас особливий сонячний хлопчик!». «Сонячний-то сонячний, — думав я. — Але краще б я був блондином або брюнетом, чорнявим, як Ромка Черняк».

«Х! Як я заздрив тому Ромці Черняку!.. Який він був меткий, спритний, дужий!.. І удачливий!.. Як він на ковзанах, на роликах катався!.. Як він у футбол грав!.. А я невдаха... На ковзанах, на роликах раз у раз падаю. І в спортивних іграх я не мастак, скоріше партач — і м'яч у мене одбирають, і забивати не вмію... Худенький я, слабосилий. Мене бабуся сметаною щодня годує, але це позитивних результатів не дає. Єдине, що мене рятує, — моя легковажна вдача. Я ніколи довго не журюся. Позітхаю трохи і за хвилину вже сміюся. Це в мене спадкове, від дідуся Грицька, маминого тата... Про дідуся я потім ще розкажу. Він у нас дуже добрий і веселий — його всі люблять. Зараз скажу тільки одне: дідусь мене завжди розраджує:

— Ніколи не вішай носа, рижухо мій дорогий! Ти в нас незвичайний, особливий. А незвичайні стають видатними, великими людьми: полководцями, президентами, письменниками...

— Ага! Так для цього ж вирости треба, стати дорослим, — кажу я. — А до того що робити? Не чув я, щоб школярі ставали полководцями, президентами чи письменниками.

— Що ж, може, я почекати трошки доведеться, — усміхався дідусь. — Не разем Кракув будувався, як кажуть поляки... Але незвичайна доля тобі забезпечена! Я тебе запевняю!

Я тільки зітхав, чекаючи здійснення його пророцтв. Нічого незвичайного в моєму житті поки що не траплялося. Хіба що після дідових розмов сни мені почали снитися дивовижні. Якось насnilося, що сиджу я за вчительським столом, а до мене в черзі стоїть весь наш клас. І я всім даю автографи — підписую новенькі підручники з хімії. І я собі думаю: «Таки став я письменником! Але чогось написав не “Кобзар”, не “Миколу Джерю”, не “Лісову пісню”, а підручник з хімії, яку я ніколи особливо не любив і з якої гарних оцінок ніколи не мав...».

А то якось насnilося, начебто стою я посеред трибуни на Майдані Незалежності. А внизу, біля трибуни, на відкритій машині у генеральському кітелі і кашкеті, але без штанів, у самих лише плавках Ромка Черняк доповідає:

— Пане Президенте Африканської держави, Війська для параду вишикувані!

«О! — думаю я собі. — Я таки став президентом. Але чогось африканським. Проте зрозуміло, чого Ромка без штанів, — бо спека». «От бачиш, Ромко! — думаю я собі далі. — Ти мене обзвив Рудим Африканським Їжакком, а тепер стоїш переді мною без штанів і рапортуєш. Отакечки, як каже мій дідусь!»

Крім снів, нічого незвичайного у моєму житті не відбувалося.

І от раптом...

Якось, виймаючи з сумки на перерві підручник з української мови, я побачив, що з нього стирчить ріжок аркуша із зошита в клітинку. Аркуш був складений учетверо. Я розгорнув його, бачу — записка. Читаю: «Якщо ти хочеш, щоб з тобою сталося щось несподіване й незвичайне, шукай чарівні окуляри!» І підпис: «Ритас».

Тю! Що за дивина?! Мене аж у жар кинуло. Чарівні окуляри!.. Де ж їх шукати?! Хто це написав?! «Ритас»!.. Я обвів очима клас. І погляд мій зупинився на Маргариті, тобто Риті Скрипаль. У мене перехопило подих. Рита Скрипаль була першою красунею у нашому класі. Струнка, голубоока, чорноброда... Горда і неприступна. Нікому і ніколи вона не писала записок. Навіть Ромка Черняк губився і ніяковів перед нею. Інших Рит у нашому класі не було. Серце мое калатало, як дзвін... Невже, невже це вона написала мені таку дивну записку?!

Питати її я, звичайно, не наважився. На наступній перерві я кілька разів пройшов повз неї, загадково усміхаючись. Один раз навіть приставив до очей складені окулярами пальці. Вона тільки презирливо скривилася і зневажливо пхикнула. «Оскільки йдеться про щось загадкове і таємниче, годі й думати, що вона признається», — подумав я.

Мене розпирало від незвичних хвилюючих почуттів. Я ходив і блаженно усміхався.

Ромка Черняк здивовано глянув на мене:

— Чого це ти либишся?

— Та! — я махнув рукою.

— А конкретніше? — спитав Ромка.

— Та! — знову махнув я рукою.

— Невже в лото зірвав джек-пот? — пхикнув Ромка.

— Hi! — сказав я.

— А що ж таке? Не муч мене!

Я більше не міг терпти. І я признався:

— Та... записку одержав. Якусь дивну.

— Від кого?

— Сам не знаю...

— Ану покажи! — сказав Ромка.

Я витяг із кишени записку і простягнув йому. Він розгорнув її і сувро глянув на мене:

— Ти що — приколюєшся? Тут же нічого нема!

— Як?!

— А отак! Чистий папірець!

Я вихопив у нього з рук аркуш і похолов: ніякої записки не було — на аркуші жодного слова, чистий папір...

— Ну ѿ дурні в тебе приколи! — презирливо скривився Ромка. — Ти що? Типу чокнутий?

— Та клянусь! — вдарив я себе в груди. — Була записка!

— А де ж вона? Може, в іншій кишени?

— Н-ні! Це той самий аркуш...

— Тю! Дурниці якісь ти пореш!..

І тут мені стрельнуло:

— Ой! Мабуть, вона була написана спеціальним хімічним чорнилом, яким шпигуни листуються. Я в одному детективі читав — спершу видно, а тоді текст зникає...

— То ти що — шпигун? — криво усміхнувся Ромка. — А що було в записці?

— Там було написано: «Якщо хочеш, щоб з тобою сталося щось несподіване ѿ незвичайне, шукай чарівні окуляри». І підпис: «Ритас».

— «Ритас»? А ти не брешеш?

— Та щоб я!.. — знову вдарив я себе в груди.

— Ну, добре-добре!.. Ритас... Ритас... Отже, Рита Скрипаль?.. Он воно що!.. Ха-ха-ха! — зареготав Ромка. — Хочеш сказати, що Ритка написала тобі записку? Та ще шпигунським чорнилом, яке потім зникає?.. Мовляв, не доведеш... Ну, ти фантаст! Брат Стругацький!.. Ніколи нікому записок не писала і раптом тобі, Рудому Африканському Їжачкові, написала!.. Ну, гуморист!.. Ха-ха-ха! Остап Вишня!..

Ромка не став церемонитися, і через п'ять хвилин весь клас уже реготав із мене. Таким посміховиськом я ще не був ніколи... Ритка раз у раз презирливо пхикала, дивлячись на мене. Вона навіть говорити нічого не стала, просто пхикала.

Але ж була записка!.. Я ж не вигадував!.. Я ж на власні очі бачив, читав її!.. Ex!.. Я, звичайно, переживав, що з мене сміються. Але недовго. Я ж вам казав — довго журитися я не вмію. Ну і хай сміються. Я б на їхньому місці теж, може, сміявся. І саме через те, що слова

записки зникли, я повірив, що чарівні окуляри існують насправді. Одне лише бентежило мене — де шукати ті чарівні окуляри?.. Написано було — шукай, а де шукати, не написано. Не ходити ж по магазинах «Оптика», яких у Києві багато, і не питати ж: «Чи продаються у вас чарівні окуляри?» Справді ж, дивитимуться, як на божевільного. Очевидно, чарівні окуляри повинні з'явитися несподівано й випадково, як і ота дивна записка. Треба тільки пильнувати...

Я сиджу на першій парті, перед самісінським вчительським столом. Як посадила мене ще в першому класі Ліна Митрофанівна, бо я був найменшенький, так і досі сиджу. Тепер у нас вже не одна вчителька, а кілька. Майже всі молоді. Одна тільки старенька — математичка Юлія Юхимівна. У неї дві пари окулярів. Коли вона дивиться на клас, вишукуючи, кого б викликати, на носі в неї одні окуляри. Коли ж вона вичитує з підручника задачу або коли ставить у журнал погану оцінку, то надягає інші... І оті інші, «близькі», окуляри часто лежать на столі перед самісінським моїм носом. Тепер я дивлюсь на них, немов заворожений, і думаю: «А може, саме про ці окуляри і йшлося у записці? І, може, недарма записка була на аркуші в клітинку?.. Може, її написала сама Юлія Юхимівна?.. Може, вона чарівниця?.. Добре чарівниці завжди старенькі... Юлія Юхимівна дивиться на мене завжди з лагідною усмішкою... Вона мені, здається, симпатизує. Тому й написала записку саме мені...» І так мені кортить, так кортить зазирнути в оті окуляри, що я нарешті не витримую, хапаю окуляри і швиденько чіпляю на носа. Перед очима усе попливло, як у тумані. Крім того туману, я нічогісінько не побачив. Зате почув — глузливий вигук Ромки Черняка:

— Ой! Дивіться, Юліє Юхимівно!.. Богданець украв ваші окуляри!.. Це він думає, що вони чарівні! Він чарівні окуляри шукає!..

Весь клас зареготав. А Юлія Юхимівна мовчки зняла з моого носа свої окуляри і дала мені легенького щигля. Чим викликала ще більший регіт.

Ну, чого, чого він такий пащекуватий, той Ромка?! Я мало не плакав.

А на перерві він підійшов до мене і сказав:

— Ну, добре-добре! Не переживай!.. Признайся тільки, що ти вигадав ту записку. І я не буду глузувати більше.

— Була записка! Не вигадував я!..

— Ну, ти таки ненормальний!.. Ти уві сні не ходиш?.. Може, в тебе галюцинація якась була? Може, до лікаря звернутися треба?

Він уже не кепкував, а дивився на мене зі співчуттям, як на хворого.

Ну ѿ хай!.. Я ж то знаю, що не галюцинація була, а насправді. І чого б це раптом виникла така галюцинація — про чарівні окуляри. Hi! Треба їх шукати! Треба! Десь вони таки є!..

У моєї бабусі теж дві пари окулярів — для телевізора і для читання та штопання моїх шкарпеток. Але ні ті, ні ті чарівними не виявилися.

А тоді я наважився і зайшов до «Оптики», що на вулиці Лютеранській. Вона приватна і загадкова — у дворі, в закапелку. Попросив дати мені поміряти сонцезахисні. Майже півгодини міряв-міряв — нічого чарівного не наміряв. Засмучений, вийшов я з «Оптики» і пішов гуляти Києвом... Понад годину блукав і нарешті приблукав у скверик неподалік нашого будинку. У цьому скверику завжди сидять пенсіонери в окулярах, газети читають або в шахи грають. А сьогодні чогось нікого — мабуть, по телеку якийсь аргентинський серіал показують. Іду, іду... І раптом бачу — на лавці лежать окуляри. Хтось, певно, забув. Мене аж у жар кинуло — передчуття якесь... Схопив я ті окуляри, почепив і... дихати перестав. Раптом я чітко побачив трансформаторну будку в нашому дворі, задньому, за гаражами. А на будці стояв розгублений Ромка Черняк і дивився униз, на землю, де лежала драбина. Було ясно, що Ромка по драбині заліз на будку (вона височенька, метрів п'ять заввишки, не менше), а тоді необережно штовхнув ногою, і драбина впала. На трансформаторну будку нам катерично лазити заборонялося; там навіть була жовта табличка: череп з кістками і напис «Не залазь! Уб'є!». Та найдивніше було те, що зі скверика побачити трансформаторну я не міг аж ніяк! Вона була далеко, за кількома багатоповерховими будинками. Я на мить скинув окуляри — ніякої трансформаторної будки, лише дерева й будинки, вулиця. Я тримтячою рукою знову почепив окуляри — і знову перед очима Ромка на трансформаторній будці. Він кривився — от-от заплаче... Йому негайно треба було злазити, а без драбини він злізти не міг... Тільки я встиг про це подумати, як почув голос якогось дідуся:

— Мої окуляри!.. Я читав газету і забув їх!

І дідусь зірвав з моого носа окуляри. У мене потемніло в очах. Я навіть не встиг роздивитися того дідуся. А коли я отямився, дідуся вже не було. Дідусь зник так само несподівано, як і з'явився. Я б навіть не зміг його описати, бо так і не бачив його. «От вони — чарівні окуляри!» — майнуло в моїй голові. І я прожогом кинувся до нашого будинку (ми з Ромкою сусіди: він на п'ятому поверсі живе, я — на третьому). Я побіг у підворіття, пробіг на заднє подвір'я за гаражі і застиг, все ще не вірячи своїм очам... На трансформаторній будці стояв розгублений Ромка, а на землі лежала драбина...

— Зараз, зараз я її підніму! — вигукнув я, через силу піднімаючи важку для мене драбину (потім я для інтересу намагався ще раз це зробити, але не зміг, звідки ж тоді сили з'явились?!).

У Ромки тремтіли ноги, коли він злазив. І голос тремтів, коли він сказав:

— Ой, спасибі тобі, Їжачку!.. Розумієш, я кидав бумеранг, і він залетів на будку... А такий кльовий бумеранг! Мені тато з Австралії привіз. Жалко. Ну, я потай свиснув у двірнички драбину і... А звідки ти взявся?

— У чарівні окуляри побачив, що тобі непереливки. І прибіг...

— Що?! Знову ти про ті чарівні окуляри... А ну тебе!

— Клянусь Богом, що не брешу! — вдарив я себе в груди. — Клянусь!

І я розказав Ромці все, що сталося у скверику.

— Ану побігли у той скверик! — вигукнув Ромка.

І ми побігли.

— Ой! Диви! Лежать! — вражено мовив Ромка.

Справді — на тій самій лавці лежали окуляри... Та коли ми підбігли ближче, вони зникли...

— Тю! Я ж точно їх бачив! — здивовано розсявив рота Ромка.

— І я! — хитнув головою я.

— Чудасія!.. — розвів руками Ромка.

— От бачиш! А ти не вірив! Не могло ж нам обом примаритись одне й те саме...

— Отже, чарівні окуляри таки існують! Тепер будемо їх шукати удвох!

Пригода друга

Знайомство з дивною Маргаритою Степанівною

Після того як я завдяки чарівним окулярам зняв Ромку Черняка з трансформаторної будки, він подружився зі мною, і ми вирішили шукати чарівні окуляри удвох. Більше нікому про чарівні окуляри ми вирішили не говорити.

— Бо до скверика збіжиться уся школа, не протовпишся, — сказав Ромка. Я, звичайно, погодився.

Ми щодня ходили до того скверика і щодня бачили на лавці окуляри, які одразу ж зникали.

— Мабуть, треба, щоб хтось заліз на трансформаторну будку, щоб ми його потім рятували, — сказав Ромка.

— Але це ж доведеться когось втаємничувати, — сказав я.

— Правильно! Відпадає! — погодився Ромка. — Але чого окуляри то з'являються, то пропадають?

— Мабуть, тому, що чарівні.

— І що то за дідусь незвичайний, що окуляри в тебе забрав... Чарівник, мабуть... Треба не окуляри, а дідуся шукати, — сказав Ромка.

— Może, ти й маєш рацію, — сказав я.

І ми почали придивлятися до діусів, які грали у скверику в шахи або читали газети. Але дідуся були начебто звичайні. Деякі, коли було холодно, зігрівалися міцними напоями. Чарівники ж їх, по-моєму, не вживають. Та й не станеш же питати у діудів: «Ви, діду, часом не чарівник? Дозвольте поміряти ваші окуляри!» Отже, наші пошуки поки що були безрезультатними.

Та от одного разу в нашему класі сталася надзвичайна подія. У першої красуні нашого класу Ритки Скрипаль, про яку я вже згадував, пропав золотий ланцюжок із золотим же кулоном у вигляді сердечка. Біда підсилювалася ще й тим, що золотий ланцюжок належав Ритчині мамі. Ритка взяла його без дозволу — щоб похизуватися. Ах, ті красуні! Як же ж вони люблять коштовні прикраси!.. Ритка плакала так гірко, що моє серце розривалося навпіл. Ви ж не знаєте, як я ставлюсь до Ритки Скрипаль!.. Вона ж мені навіть учора снилася, та Ритка... У довгому блакитному платті з блискітками сиділа вона у розкішній королівській кареті, запряженій білими кіньми, лагідно усміхалася до мене і тихо казала: «А ти мені подобаєшся, Рудий Африканський Їжачок!». Рудим Африканським Їжачком, як ви пам'ятаєте, назвав мене Ромка Черняк (або Ромка Брюнет, як я його називаю). Він чорнявий, стрункий і спортивний (я вже про це говорив). Але мій дідусь Грицько, мамин тато, каже: «У мужчини, рижухо мій дорогий, головне не класичний римський профіль, не орлиний погляд, а мужність і весела вдача. От диви, яку я тобі красуню бабусю подарував! За нею такі орли упадали, а заміж вона вийшла за мене, веснянкуватого й непоказного. Бо їй було весело й цікаво зі мною. І ти, голубе, не тушуйся перед брюнетами. Ти хлопець веселий, дотепний, жвавий — будь-яка красуня тебе покохає!». Саме цим я й керувався у своїх мріях про Ритку Скрипаль! Скільки разів у мріях своїх рятував я її від нахабних хуліганів, від пожежі, витягав з води...

Ілюстрація Юлії Радіч-Демидьюонок

Але Ритка чогось не тонула, не горіла, і хулігани на неї не нападали... Я навіть спробував умовити свого двоюрідного брата Ст'юпу зіграти роль хулігана, але він відмовився: «Боюсь, що я не витримаю і надаю тобі по пиці, коли ти її від мене одбиватимеш». Мене це, звичайно, не влаштовувало. І от раптом така нагода відзначилася. Я відчайдушно повзав на животі по всій школі, по всіх коридорах, шукаючи той клятий ланцюжок... Ви думаете, я один повзав?.. Весь чоловічий склад нашого класу повзав на чолі з лідером Ромкою Черняком, тобто Брюнетом... І раптом, коли я підповзав до дівчачого туалету, в уяві моїй несподівано виникла лавка у скверику і на ній окуляри. «Ой! — мало не скрикнув я. — Це мені знак, що треба бігти по чарівні окуляри і вони допоможуть мені знайти ланцюжок!» Я обернувся — Ромку ніде не побачив. От і добре! Коли йдеться про подвиг заради красуні, колективні дії тут ні до чого. Особливо, коли напарник — спортивний стрункий брюнет. Я прожогом вискочив зі школи. До скверика я біг так, наче за мною сто вовків гналося... Добігаючи до скверика, я ще здаля побачив, що на лавці лежать окуляри. І раптом бачу: до лавки біжить з іншого боку Ромка. Я застиг від несподіванки. Ромка теж спинився вражений — мабуть, не думав мене тут побачити...

— Ц-це ти? — розгублено спитав він.

— Це я! А це ж, мабуть, ти? — уїдливо сказав я.

Ромка почервонів:

— Я... я тебе шукав, шукав... але ти повзав хтозна-де!

— Еге, шукав! — пхикнув я. — Нічого ти не шукав! Просто ви-рішив сам скористатися з чарівних окулярів. Як тобі не соромно!.. Ми ж домовилися, що будемо завжди разом шукати чарівні окуляри... — сказав я і одвів очі — соромно мені стало: я ж сам порушив нашу домовленість.

— Ой! А де ж окуляри?! — вигукнув Ромка. — Знову зникли! Я ж щойно бачив — вони лежали!

— І я бачив!.. Наче спільна галюцинація.

І раптом біля нас невідомо звідки з'явилася бабуся — довгоноса, у кумедному старовинному капелюшку, з ціпком у руках. Вона розгублено мрежила очі і крутила на всі боки головою.

— Хлопці! Ви не бачили окулярів? — спитала вона.

У мене тенькнуло в животі... Я перезирнувся з Ромкою. Він теж розгублено закліпав очима і пробелькотів:

— Ба-бачили...

— Але вони зникли! — сказав я.

Бабуся зітхнула:

— Якщо зникли — це погано... Бо вони особливі...

— Ч-чарівні?! — прохопився я.

— Авжеж! — хитнула головою бабуся. — Чарівні! Телескопічні!.. На спецзамовлення зроблені. Без них я майже нічого не бачу... Як я не помітила?! Їх наче вітром здуло... Біда!.. Я й додому не дійду, не втраплю...

— А ми вас проведемо! — вигукнув я. — Правда, Ромко?

— Авжеж! — підморгнув він мені.

— Ой, спасибі вам, дорогі! Ну, тоді ходімо! — бабуся поклала руку мені на плече (чомусь саме мені, а не Ромці, хоч він вищенький і міцніший), і ми пішли. Ромка ревниво глянув на мене, але тут уже нічого не зробиш: кому поклала, тому й поклала. Ромка відчув потребу щось сказати, і він спитав:

— А як вас, пробачте, звати?

— Маргарита Степанівна, — сказала бабуся. — А вас?

— Мене Ромка! — першим вигукнув мій друг — мусив же він підкреслити, що він лідер.

— А мене Вася, — сказав я.

— Дуже приемно, панове Вася і Ромка! — усміхнулася бабуся, наче підкреслено поставивши на перше місце мое ім'я. Ромка це помітив і скривився.

Серце мое калатало, як різдвяний дзвін. «Її звуть Маргарита Степанівна! “Ритас” — як у тій записці! Але тоді чарівні окуляри зривав у мене з носа дідусь, а не бабуся! Я точно пам'ятаю, хоч і не бачив того дідуся!» — стрибали думки у мене в голові.

— Ну от і прийшли! — сказала Маргарита Степанівна, коли ми зайдли у якийсь незнайомий двір і зупинилися перед візерунчастими дверима на першому поверсі багатоповерхового будинку. Бабуся встремила у дірку замка довгий чудернацький ключ, почувся мелодійний передзвін, і двері нечутно розчинилися.

— Заходьте, будь ласка, панове! Мушу вам віддячити за допомогу! — церемонно вклонилася Маргарита Степанівна, вказуючи рукою на відчинені двері. Ми зайдли у темний передпокій, а звідти до кімнати. Кімната теж була напівтемна, умебльована старими меблями. Клейончатий потертій диван з овальним над спинкою дзеркалом, під яким на піддзеркальнику стояло сім бі-

Ілюстрація Юлії Радіч-Демидьюонок

лих мармурових слоників — від найбільшого до найменшого. У кутку кімнати височіло ще одне дзеркало — так зване трюмо у темній лакованій рамі з різьбленим дерев'яним візерунчастим верхом... Під дзеркалом стояв такий же різьблений лакований піддзеркальник на гнутих ніжках у вигляді лев'ячих лап (бо нагорі, як ми роздивилися, теж була таки лев'яча морда). І ще одне здоровенницьке дзеркало було на дверцях старовинної шафи. Але дивно — віддзеркалені своїх ми в тих дзеркалах чогось не побачили, хоча стіл, біля якого ми стояли, прекрасно віддзеркалювався... На стінах висіло багато фотографій, і майже на всіх були... відьми, довгоносі й патлаті, а одна навіть у тому ж кумедному старовинному капелюшку, що й Маргарита Степанівна. Ми з Ромкою перезирнулися...

Маргарита Степанівна зізналася, що вона колишня артистка і в Театрі юного глядача в казкових виставах грала відьом. У неї справді були чарівні окуляри, і хлопці побачили, що ланцюжок Ритки — під матами у спортзалі.

1. Про які факти з дитинства Всеволода Нестайка ви дізналися?
2. Кому він адресував свої твори?
3. Який твір називають епічним? Назвіть ознаки епічного твору.
4. У чому полягають особливості повісті-казки?

5. Виразно прочитайте перші дві частини повісті-казки «Чарівні окуляри». Про що автор розповідає в них?
6. Визначте, які події є фантастичними, а які — реальними. Які казкові елементи використав автор?
7. Відтворіть послідовність подій і складіть план до прочитаних двох частин твору.
8. Проаналізуйте імена і прізвиська персонажів повісті-казки. З якою метою автор дав саме такі імена? Пригадайте, як звали героїв «Дивовижних пригод у лісовій школі».

9. Які вчинки Романа ви схвалюєте, а які — вважаєте неприйнятними?

10. Попрацюйте в групах. Опишіть портрети й характери Васі та Романа, використовуючи цитати і вдаючись до вибіркового читання. Укажіть на спільне й відмінне в поведінці. Перша група — аналізує портрет Васі, друга — портрет Романа, третя — характери обох хлопців.

11. Перегляньте документальний фільм «Всеволод Нестайко. Родом з дитинства» режисера Максима Погребняка. Що нового ви дізналися про нього? Покликання: https://tv.suspilne.media/programs/vsevolod_nestaiko

12. Як ви думаете, якою буде наступна пригода хлопців? Запишіть власні ідеї подальшого розгортання сюжету.
13. У творі є епізод про те, як хлопчики хотілискористатися чарівними окулярами одноосібно. Чим вони керувалися? Чи мали право порушувати слово, яке дали один одному: завжди шукати чарівні окуляри разом? А ви, коли даєте слово, порушуєте його? Чи знайомі вам емоції, які пережили у зв'язку з цим хлопці?

Домашнє завдання

1. Випишіть фрагменти тексту, у яких Вася характеризує себе, свою зовнішність. Додайте власні міркування щодо слів діда Васі: «У мужчини, рижухо мій дорогий, головне не класичний римський профіль, не орлиний погляд, а мужність і весела вдача».
2. Прочитайте наступні частини повісті-казки Всеволода Нестайка, використовуючи стратегію «Читання з позначками». Для цього скористайтеся алгоритмом: читаєте речення, кілька речень чи абзац і ставите позначку, яка ілюструє вашу оцінку і враження від прочитаного.
  - «V» — я знов/знала це (відома інформація);
  - «-» — це суперечить тому, що я знаю;
  - «+» — я не знов/не знала цього (нова інформація);
  - «?» — у мене з'явилися запитання стосовно цієї інформації («Я хочу про це запитати»).

Чарівні окуляри

Після знайденого ланцюжка однокласниці Ритки з головними героями сталися пригоди, про які розповідається у 3—10 частинах повісті-казки. Вася познайомився з Дідом Морозом, який виявився клоуном-фокусником Рудольфом Андрійовичем, чоловіком Маргари-

ти Степанівни, і побачив Ковалів щастя. Роман пережив суд у цирку за те, що ображав рудих. Хлопці знайшли дипломат з американськими доларами, пройшли перевірку на чесність і отримали від Маргарити Степанівни дві пари чарівних окулярів для серйозних добрих справ. Разом допомогли художникові знайти ікону Миколая Чудотворця, подолали чари Телебаби Яги і повернули Ромку з Телебабанії. Вася за допомогою чарівних окулярів знайшов втрачену записку діда Грицька, яка нагадувала йому про перше кохання. А Роман втратив свої окуляри, коли спробував використати їх з користю для себе — знайти Анжеліку, з якою познайомився на відпочинку.

**Пригода одинадцята
Козачок Гулька**

Це було наприкінці серпня. Ромка весь час канючив:

— От! Знову почнуться уроки, домашні завдання... Не до пригод буде. Даремно тільки чарівні окуляри пролежують. Без дії.

Але ще до початку навчального року пригода, пов'язана з чарівними окулярами, таки сталася.

У нас з Ромкою нещодавно з'явився спільнний ворог. Здоровило дев'ятирічний Альберт Біляков, а точніше Алик Мармиза, як ми його прозвали. Він нещодавно оселився у сусідньому будинку — перехав з Подолу — і вважав себе крутим подільським хуліганом. Він почав козакувати над усіма сусідськими пацанами, меншими від себе. Вимагав гроші і, в разі відмови, бив страшенно болючі «шалабани», тобто щиглі — руки в нього були здоровенницькі. Не тільки я, слабак, а й спортивний Ромка страждав від тих «шалабанів». Ми намагалися уникати зустрічей з Аликом Мармизою. Але сьогодні ми тільки вийшли з дому, як одразу потрапили в обійми Алика. Він перетнув нам дорогу і засичав:

— Женітъ монету!

І вже підняв правицю для «шалабанів», як раптом сталося щось неймовірне. Алик враз зойкнув і схопився за лоба. І ми побачили, як на лобі в нього набрякають дві здоровенницькі сині ґулі. Мармиза лайнувся й побіг додому.

— Тю! Хтось з рогатки стрельнув, чи що? — здивовано озирнувся Ромка. Але позад нас були двері. Алик стояв обличчям до нас — з рогатки стрельнути не міг ніхто. Та й ґулі вискочили майже одночасно — стріляти мусили двоє. Причому одразу. Дивина! Чудасія!

— У нас з'явився якийсь таємничий невидимий захисник! — здивовано мовив Ромка.

Кілька днів, поки в Алика Мармизи не зійшли гулі, він не показувався. Аж раптом бачимо — з'явився нарешті. Ми з Ромкою сиділи на моєму балконі, що виходив на вулицю, і грали в шахи. Аж бачимо — іде Алик. А назустріч йому — хлопчик років десяти. Алик до нього зі своїм звичним вигуком: «Жени монету!» Та тільки він це сказав, як одразу скрикнув і схопився за лоба. І знову на його лобі з'явилися дві здоровенницькі сині гулі. Від подиву скрикнули й ми з Ромкою.

Ну, це вже не жарт, не випадковість. Якийсь невидимка серйозно взявся за Мармизу.

— Хто ж це?! — вигукнув я.

— По-моєму, є всі підстави скористатися з чарівних окулярів! — мовив Ромка.

— А може, втримаємося? — сказав я. — Попереджали ж нас, що користуватися чарівними окулярами можна тільки у крайньому разі, коли без них не обійтися...

— От ти ж, ій-богу!.. — скривився Ромка.

— А якщо втратимо? Одні ж лишилися. А крайнього ж разу нема. Просто з цікавості.

І раптом з боку вулиці, біля балкона, просто в повітрі почувся дзвінкий хлоп'ячий голос: «О! Так у вас є чарівні окуляри?! То ми б могли подружитися. А то я все сам та сам. Нуднувато мені буває без товариства. Навіть словом перекинутися ні з ким».

У нас з Ромкою навіть роти порозкривалися від несподіванки.

— Ой!.. Х-хто це?! — пробелькотів Ромка.

«Надягайте чарівні окуляри, тоді будемо балакати!» — почулося знову.

— Надягайте!.. У нас всього одні, — зітхнув Ромка.

«Нічого!.. В окулярах же два скельця — ліве і праве».

— А оправа ж одна! — сказав я.

«Не хвилуйтесь! Буде дві!» — сказав невидимка.

Я кинувся в кімнату до свого рюкзачка, де на споді ховав окуляри, і побачив, що, справді, там уже лежать двоє, кожні з одним скельцем, а друге заклеєне. Начепили ми з Ромкою одночасно чарівні окуляри. І знову роти від подиву порозлявали... Біля балкона просто в повітрі ми побачили усміхненого хлопчика у сорочці-вишиванці, у смушевій шапці набакир, у червоних шароварах, червоних чоботях, який сидів верхи на дивному напівпрозорому блакитному конику — з яскравою жовтою гривою і жовтим хвостом. У руках хлопчик тримав срібний пернач, коротку палицю з перистою головкою (я зінав, що це таке, бо читав багато книжок про запорожців).

— Хто ж ти такий?! — спитав я.

— Я — Козачок Гулька з роду Мамаїв, козаків-характерників, тобто чарівників. Ви ж про Козака Мамая, мабуть, чули?

— Аякже! — вигукнув Ромка. — У нас дома навіть картина є — Козак Мамай з бандурою, а поряд кінь стоїть.

— Цьому національному герою українського фольклору пам'ятник на Майдані Незалежності поставили! — докинув я.

— А як ти у повітрі тримаєшся, не падаєш? — спитав Ромка.

— Бо я сиджу на чарівному конику-понику Літайку. Він сам із небесної блакиті, а хвіст і грива — із сонячних промінців. Ми з ним невидимі для людей. Ви нас бачите тільки завдяки чарівним окулярам.

— А чого в тебе таке дивне ім'я?

— Бо по Україні я гуляю, скривдженіх дітей я захищаю, хуліганим гулі набиваю...

— Ну, це ми бачили! — усміхнувся Ромка.

— А давно ти по Україні гуляєш? — спитав я.

— Тринадцятий рік. Відтоді як Україна стала незалежною.

— А скільки ж тобі років? — недовірливо спитав Ромка.

— Чотириста дванадцять! — усміхнувся Козачок Гулька.

— Що-о-о?! — вражено перезирнулися ми з Ромкою.

— Та сказав же — чотириста дванадцять! Я ж за часів козаччини народився.

— А чого ж ти досі не виріс, не став дорослим? — спитав я.

— А навмисне! Я своїм батькам сказав: «Люба мамо, любий тато, я не хочу виростати! Хочу залишитися хлопчиком і захищати скривдженіх дітей. Бо ті дорослі так заклопотані своїми дорослими справами, боротьбою за владу, що до дитячих справ у них руки не доходять». І батьки мені дозволили і дарували дитяче безсмертя. Ще й срібний пернач-гулінабивач дали.

— А де ж ти був оті чотириста років, до незалежності? — спитав я.

— У Синьому Потойбіччі, де живуть усі чаклуни й чарівники. Ви всі живете у Посейбіччі, у звичайному реальному світі. А є ще світ казковий, нереальний, де живуть чаклуни й чарівники, — Синє Потойбіччя, як я вже сказав. І козаки-характерники, тобто чарівники, там живуть.

— І що ж ти там робив, у Потойбіччі, цілих чотириста років? Неваже просто собі жив і нічого не робив? — спитав Ромка.

— Як це нічого не робив?! Воював весь час! З різними злими силами, які кривдять казкових дітей. Казкових дітей оно скільки — від Івасика-Телесика до Хлопчика-Мізинчика!.. І злих сил —

тьма-тъмуща!.. Хочете на них по-дивитися?

— Цікаво було б, звичайно, — сказав я.

— Але для цього, мабуть, у Потойбіччя мандрувати треба, — сказав Ромка.

— Авжеж! — підтверджив Козачок Гулька.

— А як? — спитав я.

— Дуже просто! Сядете на моого Літайка: один поперед мене, другий позад мене. І полетимо!

— Так він же такий маленький! — вигукнув Ромка.

— Нічого-нічого! — сказав Козачок Гулька. — Зате дужий! Бо чарівний!

Блакитний Літайко наблизився до балкона, ми з Ромкою посідали на нього, і коник злетів у небо.

Ми мчали з шаленою швидкістю. І враз оглушливо бахнуло, як ото буває, коли реактивний літак долає звуковий бар'єр, і одразу блакить неба зі світлої стала темно-синьою.

— Ну от! Приїхали! — сказав Козачок Гулька.

Ми опустилися на землю.

Все було майже таке, як і в нашому Посейбіччі, тільки синє — сині дерева, синя трава, сині будинки. На синій лавочці біля синьої хати сидів синій дідуган і щось говорив синій бабусі, але слів чути не було.

— Ото чаклун Іван Іванович Брехайлло, а то Баба Ябеда, — пояснив Козачок Гулька. — Чого вони дітей вчать — самі розумієте. Летимо далі!

І ми полетіли далі. По дорозі йшли двоє синіх здорованів і сердито розмахували руками.

— А це чаклун Іван Іванович Задираїло і чаклун Іван Іванович Ображайлло. Що вони дітям начакловують, теж ясно! — сказав Козачок Гулька.

Біля неохайної синьої хати були розкидані брудні, немиті каструлі й тарілки. Коло дверей просто на землі лежала нечесана, замурзана тітка.

— А це чаклунка Нечупара-Ледащо. А в хаті хропе її брат Невіглас-Ледащо. Дуже популярні чаклуни, найбільше дітей зачакловують. А оно мовонезнавець Суржиков-Какось, який мову дітям калічить... Ну, на сьогодні, думаю, досить. Гарні ви хлопці, сподобалися мені. Сподіваюсь, ми потоваришуємо. Недарма вам чарівні окуляри

Ілюстрація Юлії Радіч-Демидьюонок

якісь добрі чародії дали. Бешкетникам не дали б. А раз у вас є чарівні окуляри, ми зможемо з вами спілкуватися. Бо ж у вашому реальному світі, у Посейбіччі, ми з моїм коником-поником Літайком невидимі. Як придумаєте якусь цікавеньку пригоду, гукайте мене. Власне, ѿ гукати не треба. Начепіть чарівні окуляри — і я одразу з'явлюсь. Тільки пригода мусить бути обов'язково доброю, на гарну справу спрямованою, на рятування когось абощо. Тільки такі пригоди я люблю... А тепер рушаймо назад!

І знову коник Літайко знявся у небо. І полетів із шаленою швидкістю. І знову бахнуло, як ото бахкає, коли реактивний літак долає звуковий бар'єр. І небесна блакить враз стала ясною, світлою і прозорою, і незчулися ми, як опинилися біля мого балкона. Перелізли ми на балкон, попрощалися з Козачком Гулькою, і він одразу зник, став невидимий. А в руці у мене опинилися чарівні окуляри з двома скельцями...

— От Козачок Гулька! От Козачок Гулька! Скажи! — захоплено вигукнув Ромка.

— І говорити нічого! Супер! — сказав я.

Пригода дванадцята Чарівник Часомір та чаклун Зловред Поганський

Після того як ми з Ромкою познайомилися з Козачком Гулькою, ми тільки про нього ѹ говорили.

— От класний Козачок Гулька! — казав Ромка. — А коник-поник Літайко який!

— А пернач-гулінабивач! — підкидав я.

— Треба щось таке цікавеньке придумати, щоб знову з ним зустрітися. Цікаве ѹ добродійне! Так, як він і казав! Що б юго таке придумати? — чухав потиличою Ромка.

— Не знаю, — зітхав я. — Якби знов, давно б тобі сказав. Ех, Ромко-Ромко! — знову зітхнув я. — Є в мене гріх на душі. Я тобі про нього ніколи нічого не говорив. Але ѹ досі каюся!

— Який гріх? — спитав Ромка. — Вкрав щось? Чи вікно розбив?

— Гірше!.. Було це ще до того, як ми з тобою подружилися. Півтора роки тому.

— Ну, давай-давай! Кайся! — усміхнувся Ромка.

— Було це влітку в селі, коли я поїхав, як завжди, до дідуся ѹ бабусі відпочивати. Тато саме купив мені футбольний м'яч, щоб я з хлопцями на вигоні грав... Першого ж дня пішов я на вигін. А там — жодного хлопця. Як потім з'ясувалося, у сільмаг привезли морозиво

і хлопці побігли туди. Ну, ганяю я сам того м'яча, тренуюсь, індивідуальну майстерність відточую. Одбив м'яч далеченько. Аж тут раптом з'явився незнайомий хлопець. Ну, може, трохи старшенький за мене. Вхопив м'яча в руки. Я подумав — забрати хоче, кричу: «Оддай!». А він мовчить, тільки усміхається. Кинув м'яч на землю, почав підбивати ногою. Я до нього, намагаюся забрати м'яча, а він весь час обводить мене, не дає забрати. «Оддай! — кричу. — Оддай, дурень!» А він знову — ні слова!.. Це мене ще більше роздратувало. «Оддай, — кричу. — Пришелепкуватий! Ідіот! Ненормальний!» І знову він — ні слова у відповідь... Нарешті він кинув м'яча, повернувся й пішов, так мені нічого й не сказавши... А потім я дізnavся, що він глухонімий. І, до речі, казали, добрий, хороший хлопчик. Приїхав з батьками до родичів. Попрощатися. На Північ переїжджали вони. Хотів зі мною погратися, а я бач...

— Тю! — пхикнув Ромка. — І це весь гріх?.. Подумаєш!..

— Еге! Подумаєш! У мене й досі перед очима його тремтлива усмішка...

— Тремтлива? — не зрозумів Ромка.

— Коли він усміхався, губи в нього тремтіли, — пояснив я.

— Дуже ти, Їжачку, вразливий, «впічатлітельный»! — сказав Ромка.

— Нічого ти, Ромко, не розумієш! — зітхнув я. — Якби можна було назад у минуле повернутися, я б зовсім по-іншому поводився...

— Думаєш, Козачок Гулька може тобі допомогти в цьому? — примружився Ромка. — Викинь з голови!.. Козачок Гулька тільки гулі набивати може... Ой! Ой!

Ромка схопився за лоба. І одразу почувся голос невидимого Козачка Гульки:

— Ото щоб не казав дурниць!.. Я не лише гулі набиваю, а й усім, як можу, допомагаю... Я все чув, Васю, що ти казав про свої переживання. Біжи бери свої чарівні окуляри! А ти, Ромко, йди гуляй! Ця пригода не для тебе!

— Вибачай, Ромко! Сам винен. Було б не говорити того, що ти говорив.

— Та він же невразливий, «невпічатлітельный»! — мовив Козачок Гулька.

— Ні-ні! — вигукнув я. — Він гарний хлопець! Тільки напускає на себе, щоб здаватися крутішим, мужнішим.

— Давай-давай, біжи по окуляри!.. А ти, Ромко, не думай... Справжні козаки були не лише мужніми, а й добрими, чуйними, людяними! — мовив Козачок Гулька.

Я побіг по окуляри. А тоді, повернувшись, глянув на Ромку — такий він був зажурений і нещасний, що мені аж у серце кольнуло.

— Чого, Васю, задумався? — спитав Козачок Гулька.

— Може, все-таки й Ромку візьмемо? Га? — прохально мовив я. — Хай би й він...

— Молодець, Васю! Я й думав, що ти так скажеш. Справді, добрий, чуйний ти хлопець!.. Давай візьмемо й Ромку!

І враз я відчув, що в руці в мене вже не одні, а двоє окулярів. По одному скельцю у кожних, а друге заклеене. Начепили ми з Ромкою одночасно ті окуляри і одразу побачили Козачка Гульку на блакитному конику Літайку. Сіли ми на коника і тієї ж миті злетіли в небо.

— У Потойбіччя летимо! — сказав Козачок Гулька. І знову, як і того разу, з шаленою швидкістю помчали ми небом. І знову бахнуло так, як бахкає, коли реактивний літак долає звуковий бар'єр. І знову ясна небесна блакить стала темно-синьою, знову під нами з'явилися сині дерева, сині будинки, синя трава... Ми прибули у Синє Потойбіччя і опустилися біля синього будиночка з високою трикутною вежею, на якій були великі годинники — по одному на кожному боці. І показували ті годинники різний час.

— Тут живе чарівник-годинникар Мить Митьович Часомір, — пояснив Козачок Гулька. — Один годинник на вежі показує час теперішній, другий — час минулий, третій — час майбутній. Цей чарівник і може допомогти тобі, Васю, повернутися у минуле. Правда, тільки для доброго діла. Але попереджаю тебе, Васю, за повернення у минуле доведеться заплатити. За кожну хвилину днем майбутнього життя.

— Ого! — сказав Ромка.

— І якщо ти зробиш щось погане, повернутися вже не зможеш. Так у минулому й залишишся.

— Нічого поганого я не робитиму. Я згоден!

— Десяти хвилин тобі вистачить? — спитав Козачок Гулька.

— А якщо не вистачить, можна буде продовжити? — спитав я.

— Можна. Тільки кожна продовжена хвилина буде коштувати двох днів майбутнього життя.

Ромка вже зробив рота бубликом, щоб сказати своє «ого!», але я вигукнув:

— Згоден!

— Ну, тоді я кличу Митя Митьовича, — і Козачок Гулька піпікнув кілька разів так, як піпікають по радіо, коли сповіщають точний час. І з будиночка вийшов синій чоловічик з фіолетовими очима, у яких бігали жовтенькі бісики, наче секундні стрілки, — в лівому в

один бік, у правому в другий. Чоловічок був кругловидий, з довгень-ким гострим носиком, який весь час теж крутився то в один бік, то в протилежний. Козачок знову почав піпікати, як сигнали точного часу. Чарівник Часомір теж щось пропіпікав. Козачок Гулька пояснив нам:

— Мить Митьович нашої посейбічної мови не знає, тому я переказав йому по-потойбічному твоє, Васю, прохання. І він запрошує тебе.

Чарівник зробив церемонний запрошуvalnyj жест, і я пішов за ним у будиночок. І одразу наче потрапив у механізм чудернацького годинника. На всіх стінах, на стелі крутилися врізnobіч фіолетові з жовтими зубчиками коліщатка. Мить Митьович підвів мене до великого коліщатка і жестом показав, щоб я схопився за нього. Я схопився і враз злетів угору, у трикутну вежу до одного з годинників, що, певне, показував минулий час. І полетів у синю безодню. І за мить опинився на вигоні з отим своїм новеньким футбольним м'ячем саме у той момент, коли глухонімий хлопчик схопив м'яча. Слова: «Віддай, дурень!» — вже от-от мали зірватися у мене з язика, але я прикусив його. Привітно усміхнувся хлопчику. Тоді швиденько скинув кеди, поставив їх обабіч, позначивши футбольні ворота, став посередині, пригнувся, як воротар, і махнув хлопчику, щоб він бив мені пенальті. Хлопчик радісно усміхнувся мені у відповідь і вдарив по м'ячу. Я гепнувся на пузо, пропускаючи одинадцятиметровий. Хлопчик радісно підніс догори руки, як це роблять футbolisti, коли заб'ють гол. Я показав йому відстовбурчений великий палець — молодець, мовляв! А тоді він став на ворота і я бив йому пенальті. І він ловко ловив м'яч. І знову я підносив догори великий палець. Хвилини летіли за хвилинами. Я не помічав часу. Яка то радість — мати можливість спокутувати свою провину!.. Нарешті хлопчик показав на свою ліву руку, на те місце, де носять годинник, — мовляв, йому час іти. Глянув на мене вдячно, помахав вітально рукою і побіг... І в цю мить запіпікало, як по радіо. Закрутилося-закрутилося — і я опинився у будиночку чарівника Часоміра. Мить Митьович схвально поплескав мене по плечу, і ми вийшли з чарівного будиночка до Ромки і Козачка Гульки. Мить Митьович пропіпікав щось Козачкові.

— Мить Митьович каже, — звернувся до мене Козачок Гулька, — що ти йому сподобався, він з тебе плати не візьме, ти побував у минулому, так би мовити, безкоштовно. Всі твої майбутні дні залишаться при тобі.

Я вдячно закивав головою чарівникові. Він привітно усміхнувся мені і зник у будиночку.

— А тепер, Ромко, я познайомлю тебе з чаклуном, який змушує тебе думати їй робити не по-доброму, — сказав Козачок Гулька.

Ми знову посідали на коника Літайка і подалися далі. Аж от Літайко опустився біля страхітливого чорного палацу, з даху якого на двері спускалися, звиваючись, страхітливі потворні змії з зеленими очима і вогнедишними пащами.

— Це палац лихого чаклуна Зловреда Поганського-Хуліганського. А от і він сам!

З палацу вискочив синій дід з зеленою бородою і зеленими, як у потвор, очима. Чаклун пронизливо подивився на нас і раптом кинувся до Ромки й почав його обіймати й цілувати, радісно піпкаючи. Не встиг я і оком зморгнути, як він схопив Ромку в обійми і зник разом з ним у палаці.

— От бачиш, Васю, Зловред Поганський одразу помітив, кого він може зачаклувати й зробити своїм агентом. Будемо зараз Ромку виручати! — і Козачок Гулька кинувся до дверей і почав гамселити потвор своїм срібним перначем. Потвори пронизливо заверещали. З палацу одразу вискочив чаклун. Козачок Гулька і його вцідив по голові. Чаклун поточився і впав.

І в цю мить з палацу вискочив Ромка, блідий і переляканий.

— Тікаймо швидше, поки чаклун не прочумався!

Ромка скочив на коника Літайка, і ми чимду ж помчали геть...

У пригоді тринадцятій читачі дізнаються, що Ритка Скрипаль почула розмову хлопців про чарівні окуляри і Козачка Гульку. Вона сподівалася, що вони зможуть допомогти двоюрідній сестричці Любочці, яка не бачить після операції. Але хлопці заперечили, що мають такі чарівні окуляри. Ромку викрали рекетири. Їжа чок і Козачок Гулька за допомогою інформації, отриманої в чарівника Івана Івановича Шукайла з Довідкового Бюро, дізнаються, де Ромка, і рятують хлопця.

У пригоді чотирнадцятій, останній, хлопці втрапляють у ще одну халепу. Їх знову рятує козачок Гулька. Вони таки вирішують віддати чарівні окуляри хворій дівчинці. Розповідають про свої пригоди Ритці.

- Що цікавого ви дізналися із останніх частин повісті-казки Всеволода Нестайка?
- Який новий персонаж з'явився у творі? Опишіть його місію.
- Які проблеми вирішували хлопці?

4. Чи були серед передбачених вами на початку читання ідеї розвитку сюжету, що збігаються з тими, які подав у творі Всеволод Нестайко?

5. Виразно прочитайте останні частини. Стисло перекажіть їх. Визначте основну думку кожної з них.
6. Доведіть, що «Чарівні окуляри» — епічний твір. Скористайтеся схемою «Ознаки епічного твору».
7. Створіть за зразком і заповніть таблицю «Реальне — фантастичне у творі». Яких елементів — казкових чи реальних — більше у цих частинах?

Реальне	Фантастичне

8. Опишіть Козачка Гульку. За якої умови він з'явився хлопцям?
9. Створіть таблицю за зразком і випишіть усіх казкових героїв, які з'явилися в цих частинах. Яку функцію вони виконують? Як допомогли хлопцям?

Казкові герої	Функція казкових героїв	Як допомогли хлопцям

10. Розкажіть, як змінювалися Вася і Роман упродовж усього сюжету. Як ви думаєте, під впливом яких обставин? Намалуйте графічну схему, вказавши етапи зміни характеру й поведінки Романа та чинники, які зумовили їх.

11. Попрацюйте у групах і створіть ментальні карти повісті-казки «Чарівні окуляри». Порівняйте їх.

12. Вася дуже шкодував, що неввічливо повівся з хлопчиком, який не вмів говорити. Козачок Гулька допоміг йому потрапити в минуле і вправити свій вчинок. Як поставився до бажання Васі Роман? А як би ви повелися, якщо б опинилися на місці Васі? Чи доводилося вам шкодувати про свою поведінку щодо інших? Розкажіть про подібні ситуації. Як можна їх вправити в житті, де немає чарів?

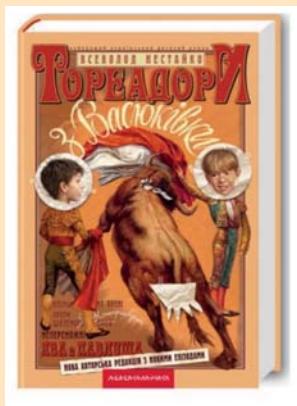
13. Розгляньте ілюстрації до повісті, створені Юлією Радіч-Демидьонок. Чи відтворюють вони ті епізоди, які ви читали? Якщо так, то які саме?
14. Знайдіть і назвіть казки, у яких є: 1) герой, які стають невидимі; 2) чарівна тварина, яка вміє літати й переміщуватися в просторі й часі; 3) наявність умови — підписати договір і бути зачарованим назавжди; 4) надзвичайний герой-помічник з минулого часу, який допомагає в добрих справах.

Домашнє завдання

1. Заповніть картку-аналіз прочитаного твору.
2. Створіть рекламний колаж повісті-казки.
3. Знайдіть інші твори письменника, укладіть їх список.

Цікаво знати

- На початку 90-х років ХХ століття загальний наклад книжок Всеvoloda Нестайка сягнув позначки — три мільйони примірників! Трилогію «Тореадори з Васюківки» видавали 32 рази, у тому числі й за кордоном. Перу письменника належать понад 30 книг, а твори перекладено 20 мовами.
- «Тореадори з Васюківки» — перший роман-бестселер в українській літературі, який включений до Особливого Почесного списку Г.-К. Андерсена (Special Hans Christian Andersen Honor List) як один із найвидатніших творів світової літератури для дітей, а фільм про сільських «тореадорів» здобув гран-прі на Міжнародному кінофестивалі в Мюнхені (1968).
- За мотивами творів Всеvoloda Нестайка знято художні та мультиплікаційні фільми. Відомою є короткометражна художня стрічка «Тореадори з Васюківки» (режисер Самарій Зелкін). Екранізовано і повість «Одиниця з обманом» (режисер Андрій Праченко).

Обкладинка книги
Всеvolода Нестайка
«Тореадори з Васюківки». Видавництво А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2004 р.

Зірка Мензатюк

(1954 р. н.)

Є книжки, які супроводжують людину все життя і навіть визначають її долю.

? Чи маєте ви особливу книжку? Як вона потрапила до вас і чому стала такою?

Про особливі книжки свого дитинства часто розповідають письменники/письменниці.

Зірка Мензатюк з любов'ю згадує діда Танасія, який пішов добровольцем у січові стрільці, був ув'язнений

у румунській і радянській тюрмах. Він подарував їй збірку поезій Лесі Українки. «Ta книжка, — розповідає письменниця, — стала моєю улюбленою, як і образ самої Лесі. У ній я вбачала споріднену душу».

Народилася Зірка Мензатюк 21 жовтня 1954 року на Буковині. «Писати я почала, коли вчилася в другому класі. Було це так. Учням задали написати вдома переказ “Ліс восени”. Я дуже любила ліс, хоч ріс він аж по той бік Прута, далеко від села. Почавши з переказу, я написала про лисячу нору, яку бачила в лісі, про білочку, що збирала ліщинові горіхи, а далі й про те, яким ліс стане взимку, коли його засипле сніг. ...Мій переказ розтягнувся на цілих п'ять сторінок». А потім були й вірші. У Львівському національному університеті імені Івана Франка здобула фах журналістки. Працювала в дитячому журналі «Соняшник», вела рубрики про храми і фортеці в радіопередачі для школярів. Пише прозу для дітей та юнацтва.

«Таємниця козацької шаблі» — пригодницька повість, яка, за словами авторки, розпочалася зі шкільної екскурсії в Хотин і Кам'янець-Подільський. У ній розповідається про пригоди Наталочки і родини Руснаків, які в пошуках козацької шаблі відвідують замки та фортеці України, пізнаючи історичне минуле нашого народу.

Теорія літератури

Пригодницька повість — повість із загадковим, таємничим і динамічним сюжетом, герої/героїні якої наражаються у своїх пошуках, розслідуваннях на несподіванки і небезпеки, але досягають мети.

Зображення подій, конфліктів, персонажів у пригодницьких повістях часто гіперболізоване. Фінали зазвичай щасливі.

У повісті Зірки Мензатюк поєднано реалістичне і фантастичне. Патріотично налаштований привид допомагає Руснакам у пошуках шаблі та в протистоянні сім’ї Антипка, яка виявилася нечистою силою. Цю повість також можна назвати детективною, адже Руснакам потрібно відшукати тих, хто, незаконно заволодівши шаблею, перевозує її.

Теорія літератури

Детектив — різновид пригодницької літератури; епічний твір, сюжет якого розкриває розслідування заплутаної, переважно злочинної таємниці.

Наталочка і пластун Северин послідовно розкривають таємниці, пов’язані з майбутнім продажем шаблі.

? Прочитайте повість і дізнайтеся, чи вдалося Наталочці та пластунам розгадати загадку Антипка й отримати шаблю.

Таємниця козацької шаблі

ПОВІСТЬ

(Скорочено)

У квартирі історика й мандрівника пана Богдана в дні національних свят чи після мітингів уподобав з’являтися патріотично налаштований привид. Одного разу він був стривожений і намагався пояснити, що дуже цінній старовинній речі, українській історичній реліквії¹, загрожує небезпека, а то й знищення. Жестами вказував на те, що загадкова реліквія загублена на старому бойовищі, можливо у замку чи фортеці на заході України. Пан Богдан просить свого приятеля Руснака, тата Наталочки, врятувати цю реліквію.

¹ Реліквія — шанована річ, пов’язана з історичними або релігійними подіями минулого, яку свято бережуть. Українськими історичними реліквіями є бойові прапори, зброя, документи, символи влади, державні печатки. Серед найвідоміших — Шапка Мономаха. Окрім історичних та релігійних, є родинні реліквії.

**Розділ 2,
у якому з'являється патріотично налаштований привид**

...Оце то так! Фортеці, замки, а на додачу зустріч з привидом. Наталочка торжествувала. Чи, бува, не про такі випадки кажуть: шелеп щастя в хату?

Назавтра вона вбралася в нову сукенку, найкращу із своїх обновок. Мама виклала пишну зачіску, бо як-не-як її побачить незнайомий чоловік, дарма що привид. А тато вдягнув вишиванку, мабуть, для того, щоб привид не подумав, буцімто Руснаки не патріоти. Отак причепурившись, вони подалися на Русанівку до пана Богдана.

— Привид ось-ось з'явиться, — попередив пан Богдан, застеляючи вікна, щоб стало темніше...

...Враз серед кімнати заколихалася світла постать. Все сталося напроцуд просто й природно. Привид закивав головою, закланявся. Він вочевидь був членою людиною й передусім вітався.

— Добрий вечір, шановний, — відповів йому господар, бо інші ще не оговталися. — Це ось і є панство Руснаки, про яких я тобі розказував. Поясни нам ще раз про ту реліквію.

Привид жвавіше закивав головою. Спочатку він показав на вікно, за яким догасало вечорове небо над Дніпром.

— Я ж вам говорив, це на заході, — коментував пан Богдан.

Привид провів руками, ніби щось розгладжуючи, а потім над тією уявною лінією окреслив щось високе...

...Привид знову намалював попередню картину й замахав рукою, ніби фехтуючи шаблею.

— Певно, йдеться про місце бою, — загомоніли дорослі, і привид задоволено кивнув.

Далі він прибрав щонайповажнішого і притому суворого вигляду, вип'ятив груди, піднявши праву руку.

— Це, мабуть, воїн з шаблею...

Привид не заперечував. Але далі заспішив, загарячкував, розмахував руками, хапався за голову, показував на кишені.

— Чи він каже, що ми знайдемо багато грошей? — завагалася мама.

Тут привид скрутів дулю, а пан Богдан пояснив, що, либо нь, мова йде про коштов-

Ілюстрація
Івети Ключковської

ну річ. І тією річчю заволодів користолюбний чоловік, тому привид хапається за голову.

— Отже, на заході, на місці великої битви, — підсумовувала мама, а привид покивував, що так. — Битви, мабуть, козацької? Справді так; отже, там перебуває коштовна реліквія, яка потрапила в непевні руки. Цією реліквією є...

— Шабля!

— Булава!

— Золотий кинджал! — в один голос вигукнули пан Богдан, тато й Наталочка.

Привид затряс головою, скрутів одразу дві дулі, беззвучно затупів ногами і... зник.

— От завжди так, — скрушно зітхнув пан Богдан. — Мабуть, їх з тамтого світу відпускають ненадовго.

— Але ми вже знаємо! Можна їхати! — загаласувала Наталочка, що втомилася майже тримати язик за зубами.

— Może, краще звернутися у міліцію? — почухав потилицю тато.

— Якби ж було з чим! — докірливо зиркнув на нього пан Богдан. — Що, напишу заяву, пославшись на привида? У нас, м'яко кажучи, малувато фактів.

— Малувато... Якщо вони взагалі є. Десь начебто знайдено шаблю. Ale де? Замків на заході багато. Козацьких битв була сила-силенна. Це скільки треба спалити бензину, щоб об'їхати всі ті місця...

— Ale найбільша з них — під Берестечком! Битва війська Богдана Хмельницького з поляками в червні 1651 року, — заявила Наталочка, гордо демонструючи свої знання з історії.

— Дитина каже правду, — підтримав її пан Богдан.

Мама схвально кивнула головою.

— Кожен порядний українець має побувати в Берестечку, — мовила вона. — Це ж якраз буде дев'ята п'ятниця після Великодня, роковини битви. З'їдуться люди з усіх усюд, може, хтось знатиме і про реліквію. Отже, вирішено: ми їдемо в Берестечко.

Розділ 3, у якому з'являється елегантний незнайомець

Руснаки зібралися в мандрівку. Машина Машка їхала швидко, Наталочка розглядала поля і села, чепурні обійстя, які перелітали за вікном.

... — Сьогодні мила руки у Здвижі, Тетереві, побродила в річці Горинь за містечком Гощею, а в Ірпені навіть скупалася, щоправда, ненароком, — перелічувала Наталочка, загинаючи пальці. — Під Житомиром у сосновому бору ми обідали, в Новограді-Волинському пили каву, а над Горинню підвечіркували.

— Машці також пора підкріпитися, бо вже кінчається бензин, — сказав тато.

Вони звернули до першої ж бензовозправної станції, що трапилася по дорозі, і Наталочка встала розім'ятися.

За ними різко загальмував чорний джип із затемненими вікнами, з якого вийшов хлопець і також став проходжуватися, злегка накульгуючи. Мабуть, засидів у машині ногу. Він був елегантний і модний до неможливості, зачесаний так гладесенько, що волосся лежало, мов прилизане, тільки на маківці настовбурчувалося двома невеличкими горбочками.

— Хочеш, я вгадаю, куди ви ідете? — спитав він, окинувши оком Наталоччину вишиванку. — В Берестечко, на завтрашні уроčистості.

Дівчинка ствердно кивнула, і на їого губах заграла скептична посмішечка:

— Х-ха! Помітингуєте, поспіваете «Ще не вмерла», покричите «Слава» й «Ганьба». Старі взялися за твоє патріотичне виховання, чи не так?

— Ніхто ні за що не взявся, — відказала Наталочка. Насмішкуватий тон незнайомця зачепив її за живе. — Мені самій цікаво. І ми не просто мандруємо, ми ще й... маємо дуже важливу справу.

У хлопця в очах зблиснуло зацікавлення (ага, знай наших!), але тут же й згасло, сковалося за лінъкуватим іронічним прижмуром:

— У вас, виявляється, справа... Якщо ви хочете знайти реліквію, то нашо ідете в Берестечко?

Наталочка сторопіла.

— Звідки ти знаєш про шаблю? — вра- жено спитала вона.

— Отже, і це я вгадав. Два — нуль на мою користь: шаблю шукаете ви, — за- сміявся незнайомець і пояснив ошелеше-

Ілюстрація
Івети Ключковської

ній Наталочці: — Ми також її шукаємо. Та ж ситуація: привид і так далі.

Он воно що. Напевно, привид просто перестрахувався. З'явився не тільки до пана Богдана, а й до цих людей. От і вся розгадка. Трохи прикро, але що вдіеш. Може, Руснаки видалися йому не дуже тямущими?

— Мене звати Антип, — відрекомендувався хлопець. — Тож навіщо ви їдете в Берестечко?

— Як навіщо? Шабля десь на бойовищі чи в фортеці. Найімовірніше під Берестечком, бо то місце великої битви.

— От-от, саме це я й мав на увазі. На бойовищі, чи в фортеці, — наголосив Антип на останньому слові. — А ви обрали, що більше до вподоби. Вам аби не прогавити свята, помітингувати, пісень погорлати. Ох, ці щирі українці!

— Ми не забули про фортеці, — похмуро зауважила Наталочка. — Якщо в Берестечку нічого не відшукаємо, то напевно повернемо в Олесько...

— Але на мітинг передусім, — пирхнув Антип. — На Козацьких Могилах буде тлум, гам, юрби народу. Там музей, заповідник і давно вже все знайдено, що тільки можна було знайти. Туди нема за чим їхати, лише змарнуєте час.

Наталочка зніяковіла. Схоже, хлопець казав правду. В Берестечку буде тлумовище. Можливо, ці люди знають про шаблю трохи більше? Може, привид пояснив їм зрозуміліше?

— Фортець та замків є чимало — в Олеську, в Хусті, в Кам'янці-Подільському, — вів далі Антип. — Раз уже ми займаємось однією справою, давайте діяти злагоджено. В одні фортеці їдьте ви, а в інші — ми. Так швидше досягнемо успіху.

Він гарно придумав, але... Дівчинка тільки зітхнула. Він не знав Наталоччиної матері. Минути Берестечко, бувши за крок від нього? Та ще й тоді, коли туди їдуть усі порядні українці? Ні, цього їй краще не казати.

— А ти й не кажи... Навіщо все розказувати? Краще й не згадуй, що шаблю ще хтось шукає... — засміявся Антип. — Чи ти ніколи не хитрували? От і схитрить: коли їхатимете через Дубно, підмов батьків зупинитися і розпитай про шаблю в тамтешньому замку.

— У Дубні також є замок?

— Авжеж. Непогано збережений і досить відомий. Ти хіба не читала «Тараса Бульбу»?

— Та ти що? Той самісінський замок? З підземним ходом, як у повісті?

Антип заговорив про дубенські підземні ходи, в яких міщани зберігали вина і скарби, про золото й коштовну зброю володарів замку князів Острозьких.

— Якщо знайшли княжу шаблю, то уявляєш, яка вона?

Наталочка уявила. Їй в очах заряxtіли діаманти...

У Дубні Наталочка оглянула Дубенський замок і зустріла Антипка, який повідомив, що власник шаблі уже напитав по-купця. Він намовляє дівчину обманути батьків і самій піти у Тараканівський форт, щоб дізнатися більше про зловмисників. Вона погодилася. Тієї ночі їй приснився зажурений козак, який дивився на неї із сумним докором, що не вберегла його коштовної шаблі.

Наталочці нелегко було вмовити батьків повернути до Тараканівського форту. Напередодні ввечері пану Богдану з'явився привид, який шаленів, хапався за голову. Це означало, що Руснаки або зробили якусь дурницю, або втраплять у халепу. Вони поїхали вказаною Антипом розбитою дорогою.

Дубенський замок

Розділ 5, у якому ніхто не з'являється, натомість Наталочка пропадає

...На кручі розкинулася сонячна галіява, краєм якої вилася не то стежка, не то стара дорога. Але форту... не було. Довкола стояв тільки ліс, тільки пагорби, зарослі акаціями й чагарями. Наталочка розгублено ступила стежкою, минула пагорб і... не повірила власним очам: по той бік у пагорб були вмуровані двоповерхові каземати! Так ось який він, цей форт Тараканівський! Врітій у землю, мов кротяча нора, замаскований, наче засідка хижого звіра!

Уздовж казематів колись, певно, вела вулиця, а тепер тільки стежка ледь виднілася серед кропиви. Обабіч здіймалися грандіозні

руїни, схожі на мертві міста серед джунглів, які Наталочка бачила в кіно. Пошерблена цегла, арки, склепіння, чорні ніші підземних ходів, а над тим — зелена колонада лісу, хміль і дикий виноград, буйство бруслини й ожин. І —тиша, незрушнатиша, від якої ставало моторошно.

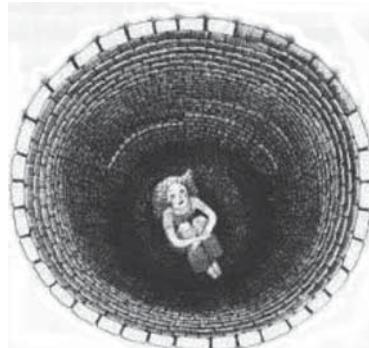
Дівчинка оглянулася. Дорога, яка привела її у форт, пірнала під важке бетонне склепіння, в темний тунель, що мав вивести до внутрішнього двору. Ото туди їй і треба. Було страшно й... цікаво; зібравши всю свою рішучість, Наталочка ступила в пітьму. Її огорнув холод, кроки гучно відлунювали серед вологих стін. Далеко по-переду видніло кружало світла. Очі звикали до темені й вирізняли чорні провали бокових тунелів, сходи, що вели невідомо куди. Вона згадала, що котресь із підземель тягнеться аж до замку в Дубні — ббрр, страшно подумати, які то довгі кілометри суцільної пітьми... Раптом у ніші, яку дівчинка щойно проминула, щось зашуміло, за-лопотіло, й тишу прорізав не то зойк, не то скрик... Нетямлячись від жаху, Наталочка щодуху рвонула вперед, до світла. Вискочила з тунелю й опинилася на такій же мертвій вулиці, серед напівзруйнованих казематів, крапиви й зловорожої тиші. Позаду, в тунелі, все німувало. Що то було? Може, сова? Чи здичавілий кіт? Серце все ще шалено гупотіло.

На додачу до всього тепер Наталочка не знала, як вернутися до батьків. Вона не могла наважитися пройти ще раз тим моторошним тунелем. Може, десь є інший вихід? Намагаючись ступати безшлесно, вона рушила вулицею, що, мов коло, огинала велику споруду. Все це було схоже на сон, на якийсь нереальний світ — вулиця серед руїни, сумне місто тіней, затоплене бур'янами. Чорніли порожні провали вікон, на карнизах і виступах стін повкорінювалися берізки. Враз Наталочка спинилася. Це ж те місце, де Антип казав заховатися: два вузькі входи в стіні, один біля одного. Стійно, котрий їй потрібен: той, що справа, чи що зліва? І тут вона почула голоси, зовсім близько: низький, басовитий і другий тонший. Розмовляли двоє чоловіків. Лишенько, прийшли власник шаблі і покупець! Треба мерщій ховатися! Дівчинка кинулась у ближчий хід і...

Вона не відразу збегнула, що сталося. Було темно. Вона лежала долі. Здається, кудись провалилася. Боліло стегно, пекли коліна, мабуть, обдерти до крові. Наталочка підвелася, простягла руки перед собою й наткнулася на холодний мур. Стіна була зліва, справа й позад неї. Колодязь, кам'яний колодязь. Вона вибрала не той вхід. І опинилася в колодязі.

Хто тепер порятує шаблю? Може, Антип щось придумає? Може, привид йому підкаже? Бо вона вже нічим не зарадить. Вона провалилася і провалила справу.

Надворі під горою на неї чекали батьки. Чи скоро вони почнуть її шукати? І чи потраплять у форт? Він же так хитро замаскований! А якщо й потраплять, то чи знайдуть її, чи здогадаються, що дитина сидить у ямі...

Ілюстрація
Івети Ключковської

Наталочка обмацала стіни і долівку колодязя, зрозуміла, що не зможе самостійно вибратися, і зайшлася гірким плачем. Батьки чекали доньку, адже Антилко сказав, що вона приїдналася до туристів і пішла оглядати форт. Машина зненацька почала гудіти на всю долину. Тамо Наталочки переконався, що авто справне, а це значить, що машина подавала знак. Разом з місцевим парубком вони врятували доньку. Наталочка зрозуміла, що це була спланована Антилком пастка, і розповіла, що він з батьками теж шукає шаблю, що це він послав її у форт.

Розділ 6, у якому Наталочка бачить тривожні видіння на полі Берестецької битви

Руснаки поїхали до Берестечка на Козацькі Могили. У заповідник з'їхалися люди з усієї України.

...Всюди снували люди в вишиванках, продавалися жовто-блакитні прапорці, значки, морозиво, патріотична література, шапки-мазепинки¹; гурти чоловіків сперечалися про політику; пеклися свіжі ковбаси, кипіли в олії пампушки, димували шашлики, а ограйдана куховарка припрошуvalа скуштувати поліської юшки з в'юнами й часником. Наталочці покотилася слинка, але батьки квапили-

¹ Шапка-мазепинка — головний убір українських військовиків, який нагадує головний убір козаків часів гетьмана Мазепи (XVI ст.), з 2015 року — елемент уніформи Збройних сил України.

ся на оточений муром пагорб, з якого линув церковний спів. Богослужіння ще не скінчилося. Безліч людей стояли на майдані, бо правилося тут же, надворі. Тато з мамою, запаливши свічки, й собі стали за людьми, поважні й урочисті, як то й личило статечному подружжю.

А Наталочка повільно пішла навколо майдану, озираючись на всі боки. Тут було гарно! У зеленому вінку ясенів здіймалися дві церкви: старенька дерев'яна, в якій козаки молилися перед битвою, і велика церква-пам'ятник, змурована над останками загиблих. Ото перед нею й правили Службу Божу. Лився спів, густо курився ладан, м'який пахучий дим стелився довгими пасмами, огортає людей, дерева, і ті в ньому ставали інакшими, мовби нетутешніми. Дим клубочився, вогко торкає Наталочці лице — дим чи туман? Авеж туман, білий, як молоко, і в ньому по груди стояло... козацьке військо. Вся похловши, Наталочка забагнула, що вона якимсь дивом бачить саме ту трагічну п'ятницю 30 червня 1651 року, третій день Берестецької битви. Туман осідав дрібними ряхтливими краплями на козацьких чубах-оселедцях, на відоволих вусах, згори ледь проглядало сонце — розмите бліде кружальце, а попереду крився за білою заслоною польський стан, величезне 150-тисячне військо. Шляхта¹, посполите рушення², німецькі драгуни³ й рейтари⁴. Король Ян Казимир зібрал, кого лише міг, стягнув до Берестечка пів Європи, аби тільки здолати Хмельниччину, здолати повсталу Україну, цю рахманну, ласкаву, медом текучу землю, яка затято виборювала волю.

Козаків стояло менше: тисяч сто, і з ними татари. Хан чатував на коні, мов хижий орел-степовик. Супився, хмурився, йому не подобалась рутвяна, багниста долина, в якій грузли його верхівці, не подобалася затятість супротивників — легкої здобичі не буде, це він бачив надто добре.

Козацькі Могили

¹ Шляхта — польське дворянство.

² Посполите рушення — ополчення з міщан чи селян.

³ Драгун — воїн кавалерійських частин.

⁴ Рейтар — найманий солдат важкої артилерії.

Наталочка ковзнула поглядом по козацьких обличчях. Зосереджені, зухвалі, насмішкуваті. В очах виклик: наступайте, ляхи! Ми готові, нам що? Або волю добути, або дома не бути.

І ляхи рушили: могутньою хвилею рвонула вперед кіннота. Ревма ревли гармати, дзвеніли шаблі, іржали коні, дико скрикували звитяжці, сходячись у двобої. Скільки це тривало — годину, дві? Наталочка не знала; вже й туман розвіявся, уже й сонце припекло, а битва громотіла, ніби земля розколювалась навпіл. Все далі, далі, далі врубувалася кіннота, пробивала тверді українські лави, вже прорвала тaborові укріплення... Ні, спинила-с... відходить. Вистояли козаки!

Натомість важко посунуло вперед праве крило польського війська. Зараз усе й станеться... Польська піхота поволі докотилася до орди, орда якось відразу подалася назад і чимраз стрімкіше віdstупала...

Татари тікали! «Зрада!» — прошелестіло козацькими лавами. З їхнього стану вискочив, мов іскра, вершник у дорогому вишневому жупані (Богдан Хмельницький — зрозуміла Наталочка) і, припавши до кінської гриви, помчав навпереди. За ним кинулись якийсь старшина і ще кілька козаків...

Вернися, гетьмане! Чи ти хочеш спинити вітер? Орду не завернеш, сам потрапиш у полон...

Та він летів безоглядно.

Бем! Бем! — загули церковні дзвони. Наталочка стрепенулася: що це з нею? Навколо ж не битва, а люд у святкових вишиванках. Не інакше як у Тараканові вона добре вдарилася в голову. Ото й привиджається. Треба взяти себе в руки.

Вона стріпнула чубчиком і втупилася очима в промовця на сцені, наготовившись слухати щонайуважніше. Та враз почула дещо інше. Позад неї говорили... про шаблю! Наталочка рвучко обернулася. Двоє хлопців у пластових одностроях урвали розмову.

— Привіт! — мовив до неї вищий, чорнявий.

— Привіт... — розгубилася вона.

Хлопці стояли, мов гетьманичі: поважні, виструнчені, акуратні — по всьому видно, що то українські лицарі, ще й численні нашивки на їхніх рукавах виглядали так значимо.

Ілюстрація
Івети Ключковської

— Ви, здається, говорили про шаблю, — зніяковіло пролепетала Наталичка. — Вибачте, ненароком почула.

— Авжеж про шаблю. Тут про неї тільки й розмов.

— То вона вже в безпеці? — зраділа дівчинка.

Пластуни перезирнулися.

— Казав тобі, що справа темна, — стиха мовив високому його кругловидий веснянкуватий товариш.

Здається, було зарано радіти.

Діти познайомилися: хлопці виявилися пластунами зі Львова, високого звали Северин («Як Наливайка», — заздро подумала Наталичка), а його товариша — Василь. Вони так широко зацікавилися шаблею, що дівчинка розповіла все, що знала: про дядька Богдана та знайомого привида, який хоч і крутив дулі, проте палко переймався долею національної реліквії; про свою з батьками мандрівку, навіть про те, що шаблю шукала ще одна вельми заможна родина.

Щоправда, Тараканів з його злощасним фортом вона обійшла мовчанкою, але пластунам вистачало почутого. Обидва не на жарт захвилювалися...

Северин закликав пластунів допомогти родині Руснаків порятувати козацьку шаблю. Наталичка знову у видінні бачила козацьку битву і того звітляжця, що снівся, чула розмову запорожців про зраду Щура й облогу, надію на порятунок від Богуна. Северин пояснив їй, що видіння битви, обложеніх козаків, паніки при перевправі — звичне явище для цього місця.

... — Ти не чула місцеву легенду? Що обложені козаки не загинули, а вскочили в церкву і разом з нею провалилися під землю. Кажуть, у великомінню ніч чути, як у них під землею дзвонять дзвони. У цьому щось є. Тут витає козацький дух... Дух волі. Хочеш вір, а хочеш ні, але тут інакше дихається. Інакше думається...

Ілюстрація Івети Ключковської

- Що вам відомо про дитячі роки письменниці Зірки Мензатюк?
- Закінчіть речення: *Пригодницька повість — це...*

3. Чи можна назвати твір « Таємниця козацької шаблі» історичним? Відповідь обґрунтуйте.
4. Виразно прочитайте перший уривок повісті « Таємниця козацької шаблі». Про що розповідається в ньому? Яке завдання дав пан Богдан Руснакам?
5. Допишіть речення:
Після зустрічі з привидом Наталочка згадує про козацьку битву, яка відбулася _____ у ____ році. Це була битва між _____ (під проводом _____) і _____.
6. Де Наталочка познайомилася з Антипком? Який план дій він запропонував під час знайомства?
7. Вдаючись до вибіркового читання, відтворіть епізод, у якому описано Тараканівський форт. Як ви думаете, чому він такий занедбаний? Якої проблеми торкнулася авторка?
8. Віднайдіть у творі описи козаків. Як їх змальовує авторка і якими вони постають в уяві Наталочки? Якими ви уявляєте собі українських козаків і козацьке військо?
9. Складіть характеристику Наталочки, використовуючи методику гронування.

10. Антипко запропонував Наталочці не розповідати батькам про їхній план, а діяти самостійно. Як ви вважаєте, чи правильно повелася дівчинка? Як би ви вчинили в такій ситуації?
11. Чи є у вас родинні реліквії (ікони, вишиванки, сімейні обереги), які передають із покоління в покоління?
12. Зірка Мензатюк пише про патріотичну родину Руснаків і привида, теж налаштованого патріотично. Кого вважають патріотами? Які почуття вас охоплюють, коли ви вдягаєте вишиванку?
13. Знайдіть і перегляньте відеоматеріали про Дубенський замок і Тараканівський форт.
14. Пригадайте з історії України відомості про козацьку добу, битву під Берестечком. Які з них використала авторка в повісті « Таємниця козацької шаблі»?
15. Розгляньте на с. 254 картини Юзефа Брандта « Вставайте, козаки» та Артура Орльонова «Битва під Берестечком». До яких епізодів у творі Зірки Мензатюк вони можуть стати ілюстраціями?

Юзеф Брандт. Вставайте, козаки

Артур Орльонов. Битва під Берестечком

Домашнє завдання

1. Складіть план до прочитаного фрагмента повісті.
2. Опишіть, яким ви уявляєте Тараканівський форт, використовуючи допоміжні словосполучення: врітий у землю, мов кротяча нора; чорні ніші підземних ходів; темний тунель, що мав вивести до внутрішнього двору; чорніли порожні провали вікон. За бажанням можна підготувати ілюстрацію чи фотоколаж, презентацію.

Таємниця козацької шаблі

Розділ 7,

у якуму з Антипом стається дивовижне перетворення

Наталочка хотіла ще бодай на мить побачити битву на берестецькому полі. Пластуни не змогли знайти чоловіка, який розповідав про шаблю. Але тут з'явився Антип. Василько викриває його і називає чортіком. Натомість Антип зізнається, що Наталочка дуже допомогла йому і його родині в пошуках шаблі. Вони отримають за неї великі гроши, а реліквія опиниться за кордоном.

...Дівчинка закрила лице руками, воліючи щезнути, зникнути, провалитися під землю. Ганьба, ганьба! Та ще й перед пластунами!

Мов крізь воду, вона почула голос Северина.

— Не тішся завчасу, — казав він Антикові. — Шабля ще не втрачена. Її ще можна врятувати.

— Яким чином, хотів би зна-
ти? — рече Антип.

— А ми подумаємо як.

Наталочка опустила руки й
глянула на Северина. Як вона мог-
ла забути? Треба вміти тримати
удар... Саме це він казав про коза-
ків. Може, спробувати?

Витерла щоки, моргнула мок-
рими віями.

— Так, придумаємо, — повто-
рила вона, не уявляючи, що можна придумати, коли справа безна-
дійна.

— Ха-ха-ха! Ти хочеш змагатися? Зі мною? — зверхнью глянув
на неї Антипко. — Що ж, гаразд! Я навіть дещо тобі підкажу... В об-
мін на...

— Не умовляйся з ним, — перебив його Северин. — Він хоче здо-
бути твою душу!

— Що ти, йдеться про дрібничку, — Антипкові очі лукаво звузи-
лися: — Шаблю продаватимуть завтра ввечері далеченько звідси...
Я підкажу де... Щоправда, загадкою... Але якщо ти все ж не вряту-
еш шаблю (а не врятуеш нізащо), муситимеш брехати кожного дня.
З тебе вийде кмітливен'ка брехуха!

— Не здумай погоджуватися! — знов застеріг Северин.

Але дівчинка лише похитала головою:

— Я згодна.

— Згоду скріплюють кров'ю, — прошепотів Антипко.

Вона зняла з грудей Северина значок, вколола палець і видави-
ла на папірець, який запобігливо подав чортік, червону краплю.
Антипкова пика вдоволено засяяла.

— Отже, слухай: не горіх, а тверде; не панни, а вузорах жупани¹;
стрілець їх сватав, та й голову склав. Не забудь: брехатимеш дові-
ку! — глузливо хихикнув Антипко, ще раз вклонився і... щез.

— Нащо ти це зробила? Нащо погодилася? — розсердився Северин.

Наталочка знизала плечима. Невже він не розуміє? Вона ніколи
собі не простить, якщо шабля пропаде з її вини.

— Краще допоможи відгадати загадку, — сказала вона.

Ілюстрація Івети Ключковської

¹ Жупан — теплий верхній чоловічий суконний одяг чи верхній жіночий одяг з до-
рогих тканин.

Загадка виявилася не з легких.

— Не горіх... Не горіх... — мурмотів Василько і так натужно думав, аж ластовиння почервоніло на його круглому виду.

— Може, замок? Олеський чи котрий інший... — припустила Наталочка, бо замки не йшли їй з голови.

Один з пластунів і собі пригадав, що вчора тому чоловічині хтось говорив про Олеський замок, мовляв, там охоче куплять шаблю... А ну ж він послухав доброї поради?

— Не горіх, а тверде — то тверді оборонні мури, — розмірковував Василько. — Не панни... Може, князівни чи королівни... Колись один шляхтич посватався до красуні Марціани, дочки олеського воєводи. Йому відмовили, і він пробив собі серце кінджалом у неї на очах. Отже, і сватав, і голову склав. Загадка про Олесько! — переможно заявив він.

Пластуни схвально загули, тільки Северин, здавалося, вагався...

Руснаки їхали до Олеського замку, але Антипко поміняв дорожній покажчик і привів їх до Підгорецького замку. Уночі Наталочка побачила, що вікна замку світилися, лилася музика, танцювали пари. Дівчинка подумала, що там знімають кіно, і вирішила подивитися зблизька. Насправді ж вона потрапила на бенкет нечистої сили. Тут були і козак-зрадник пан Щуровський, і Антипко. Їй вдалося втекти від них тільки завдяки машині Машці, яка їхала сама собою, пронизуючи темряву світлом фар. Відъомське кодло сахалося яскравого світла: хтось тікав, хтось завмирав на місці й перетворювався на кущ дурману.

Розділ 9, у якому Олеський замок перетворюється на пастку

...Нарешті вони зібралися. Наталочка востаннє оглянулася на палац. Він купався в сонячному сяйві, виблискував позолотою, стрункий і нарядний, мов королевич. На даху сиділа замислена ворона. «З вами нічого не трапилося? Гай, гай!» — дивувалася вона.

Машка вискочила на трасу, і перед мандрівцями розгорнулася чудова картина: неозору долину ще сповивав ранковий туман, а з туману, мов з піни морської, здіймався сліпучо-білий замок.

Це й було Олесько — нарешті таки воно.

Руснаки приїхали рано: замок ще не відчинили. Біля входу юрмілося чимало туристів, і автобуси ще прибували. Вочевидь Олесько

належало до улюблених маршрутів. Тато подзвонив до пана Євгена, і той розповів, що привид більше не шаленів, але був засмучений і дуже наполегливо малював у повітрі щось схоже на косий язичницький хрест.

— Він тільки й уміє, що розмахувати руками, — розчаровано зауважила мама.

Нарешті увійшли до замку. За кованою брамою містився кам'яний дворик з гарматами, бійницями, з сувенірною крамничкою й касою, в якій продавали вхідні квитки. Знову, як і в Дубні, Руснаки ретельно розпитали музейних працівників про шаблю: чи бува не зайжджав сюди один дрібний чоловічина та не пропонував купити його знахідку. І так само, як у Дубні, ті розводили руками: ніхто не зайжджав, ніхто не пропонував, аякже, музей придбав би, але на жаль, на жаль...

На додачу до всього стало ясно, що загадка не про Олесько. Воно, без сумніву, було твердим горішком. Але далі горішка розгадка не просувалася.

Марціану сватав бідний шляхтич-сусід, що на роль загадкового стрільця не вельми підходив, та й сватати він мав не одну, а при наймні кількох отих, що в жупанах... Ні, не витанцьовувалася розгадка.

Уперше в житті Наталочка опинилася в королівських покоях. Поки розпитували екскурсоводів, вона на ходу задивлялася на картини, люстри, дзеркала, на смішні натюрморти-обманки, якими колись розважався король із вельможним панством. Але її млоїло від згадки про Антипа, про свою угоду з ним — куди ж тепер їхати, де шукати шаблю? Правду казав Северин, вона по-дурному поквапилася з тією угодою...

— Яка розкіш! Який вид із вікон! Наталочко, ану ж бо глянь! — захоплювалася мама. Краєвид був незрівнянний. Туман розвіявся, і скільки сягало око, видніли сонячні ласкаві ниви, де-не-де мріло село, сяючи маківкою церкви. Гарна земля, заради такої варто було згромаджувати каміння, будувати замки, варто стояти на смерть, як ті триста під Берестечком. Згадка про козаків, про шаблю боляче кольнула Наталочку...

Батьків Наталочки звинуватили у викраденні цінної картини початку XVIII століття. Дівчинка потрапила в таємну кім-

Олеський замок

нату директора музею і звідти зателефонувала Северину й попередила, що загадка не про Олеський замок. Виявилося, що пастку з викраденням картини підлаштував Антипко, щоб затримати родину Руснаків. Картина знайшлася, їх відпустили. Руснаки продовжували міркувати над Антипковою загадкою і припускали, що це може бути Тустань чи Кам'янець-Подільська фортеця.

Розділ 11, у якому мандрівників підстерігають суцільні несподіванки

Усе було намарно!

У Кам'янець-Подільський Руснаки запізнилися. В музеї закінчився робочий день, і фортеця стояла замкнута. Вони не могли розпитатися, чи сватав якихось дівчат пан Володийовський та чи влучно він стріляв, тому не були певні, чи правильно відгадали Антипкову загадку. Повештавшись перед зачиненою брамою, вони зайшли повечеряти в ресторанчик коло Турецького мосту. Фортеця видніла звідси, як на долоні, — грандізна, незборима твердиня, справді горішок над горішками. Її вежі стриміли, мов стрункі гордовиті панни, проте Наталочка даремно вишкувала на них поглядом які-небудь оздоби. Їхні жупани не були узорчастими, і це не додавало оптимізму.

Наталочці ані їлося, ані пилося, її охопив такий гіркучий, безпросвітний розпач, що й на світ не хотілося дивитися.

...А пісня дзвеніла, пориваючи за собою. Чоловіки за сусіднім столиком взялися її підспівувати:

Гей, вернися, Сагайдачний!
Візьми собі жінку,
Віддай тютюн-люльку,
Необачний!
Гей, долиною...

— Ох я дурень! — раптом підскочив тато, гучно ляснувши себе по лобі. — Як я не здогадався! Сагайдачний! Ми мали їхати в Хотин!

— Мій друже, — зауважила мама, — сядь, не лякай офіціантів і поясни все до ладу.

Хоча було й без того ясно. Вони забулися про Хотин, Хотинську фортецю, а саме там колись розігралася велетенська битва, в якій смертельно поранили Петра Сагайдачного, славетного гетьмана, знаменитого стрільця з лука-сагайдака, тобто там був і горіх, і стрілець, ну і так далі.

За мить Руснаки сиділи в автомобілі. Перемайнули міст через Смотрич — ріка сяйнула на закруті, наче шаблюка; перелетіли село Атаки — його назва теж кольнула згадкою про давні бої. За Атаками дорога стрімко пішла вгору.

— Тату, тату! Косий хрест! Та ж то літера «Х»! — залементувала Наталочка, тицяючи в скло на дорожній покажчик. — Привид підказував, щоб ми їхали в Хотин!

Машка неслася з шаленою швидкістю. На щастя, на трасі не було міліції, інакше тата не минув би ще один штраф. Вони промчали містечком і спинилися, скреготнувши гальмами, на високій горі. На тлі сутінкового неба височів суворий бронзовий гетьман. Внизу широко послалося ясне вечорове плесо Дністра з окрайцем місяця-молодика, тихе-тихе, в облямівці темних берегів. Фортеця стояла не на горі, а нижче, на пагорбі над водою. Напрошуд ошатна, струнка фортеця: вежі, мов панни в дахах-капелюшках, між ними високі акуратні зубчасті мури.

— Гляньте... В узорах жупани! — аж засміялася Наталочка й показала на мур.

Хоча вже посутеніло, але не настільки, щоб Руснаки не розгледіли узорів, викладених червоною цеглою на світлих стінах.

— Фортеця мов у вишиванці... Гарно, — замилувалася мама.

Все було точнісінько як у загадці. Все збігалося: і загадка, і привидова підказка. Цим разом вони не помилилися...

І враз... То не привиділося: з вулиці, що вела сюди з містечка, засяли два спони світла, і до бронзового Сагайдачного підкотив автомобіль. Слідом за ним зачмихала і теж спинилася якась стара тарадайка. З першого авто вибрався дебелий¹ парубійко. У світлі ліхтаря було добре видно його накачані м'язи й коротко стрижену потилицю. З тарадайки виліз щуплий, невеличкого зросту чоловічина. В руці він тримав щось довгасте. «Власник шаблі», — здогадалася Наталочка, бо він був достоту такий, як описували пластуни. Обидва потисли один одному руки.

Хотинська фортеця

¹ Дебелий — міцний, дужий.

— Ущипніть мене за ніс, — попросив тато, не вірячи власним очам.

Але мама не стала його щипати.

— Годі дивитися, ходімо до них, — мовила вона й рішуче покропувала до прибулих.

Та поки Руснаки підходили, з міста вискочило таксі, і з нього витрусилися старий чорт, чортиця й Антипко, що кульгав дужче, ніж звичайно. Рука в старого чорта була перебинтована. Мабуть, від бугая перепало не тільки їхньому джипові. Антипко з глумливою церемонністю вклонився Наталочці:

— Здоровенькі були! Як не дивно, ви майже встигли, — попри всю самовпевненість він був явно не в дусі.

— Чому «майже»? Ми виграли! — засміялася Наталочка.

— Та невже? Певно, шабля вже у вас? Певно, ви знаєте, як її дістати без грошей? — ехидненько запитав Антипко.

— Не хвилюйся, дістанемо, — запевнила дівчинка, але всередині її похололо.

Досі Руснаки не переймалися, як їм одержати шаблю. Головне було її знайти...

Спочатку із чоловіками говорив тато й переконував, що знайдена реліквія належить державі, що, передавши її в музей, вони отримають винагороду, а за знищення чи вивіз за кордон доведеться відповідати за законом. Потім їх намагалася переконати мама Наталочки. Вона говорила про честь і звитягу, про духовність і славу, про історичну пам'ять, урешті — про старовину. А так з'явився привід-патріот і під'їхав автобус із пластунами.

... — Северине! Васильку! Звідки ви тут?

— Та, бачиш, Василько вирішив, що загадка про Хотин. То ми зібралися й приїхали, — пояснив Северин, а Василько гордо усміхався.

— Ага. Так і є. Оно покупець і власник шаблі, — кивнула Наталочка на дебелого й миршавого. — Тільки з ними неможливо домовитися, бо заважають черти.

— Он як? — повів бровою Северин. Мабуть, він відразу щось придумав, бо рвучко підійшов до компанії, що зібралася на горі.

— Добрий вечір, шановний пане, — звернувся він до миршавого. — Пластуни шукали вас у Берестечку і ось нарешті знайшли. Ми маємо для вас привабливу пропозицію. Однак, перш ніж про щось говорити, хочемо переконатися, що шабля справжня, а не фальшивка.

— Як це фальшивка? — обурився той.

— Тепер багато фальшивок, — незворушно зауважив Северин. — Антикварні речі стали модними, тому їх підробляють. Може, шабля теж не варта перемов.

— Ах, не варта? — скипів миршавий. Антипко хотів щось заперечити, та не встиг: той уже розгорнув зім'яту полотнину. В сутінках сяйнула гартована сталь. Це була справжня козацька шабля, схожа на місяць-молодик. У волинському торфі вона напрочуд добре збереглася. Руків'я мала просте, без золота й діамантів, і було не схоже, щоб миршавий їх повиколупував. Усі дивилися на шаблю, як заворожені. Тільки з Антипком коїлося щось незрозуміле: він пересмікував плечима, чухав ріжки, переступав з ноги на ногу, наче йому нест्रимно закортіло в туалет.

— Ні... Ні... Я біля неї не встою! — раптом простогнав він і з поросячим виском стрімголов чкурнув додолу з хотинської гори...

Старий чорт і чортиця теж зникли. Северин запропонував миршавому публікацію матеріалів у газетах про його добродійний вчинок — повернення шаблі. Якщо ж він не погоджується, то напишуть про знищення славетної козацької реліквії задля власної вигоди, а ним і його покупцем займутися правоохранні органи. Однак дебелій вирішив таки купити шаблю.

...І тут... Ох, тут сталося щось цілком неймовірне. Над фортецею, спочатку над крайньою вежею, потім над сусідньою, далі над усіма п'ятьма, над двором і мурами заколихалися білі постаті. То були привиди, і їх ставало все більше. Вони виповзали з кам'яних підземель, здіймалися з довколишніх ровів і пагорбів, гуртуючись у загони. Попереду виступав знайомий Наталоччин привид, за ним пливли мужні, хоча й напівпрозорі козаки, полеглі в Хотинській битві, і бронзовий гетьман на горі радо вітав своє славне товариство. Далі ступали хотинські повстанці, розстріляні в фортеці, жінки й чоловіки, незліченні страдники і борці за волю. Вони насувалися, суворі й невблаганні, облягаючи гору. Нетямлячись від переляку, дебелій парубійко якось боком посунувся до свого автомобіля і за хвильку сидів у ньому, замкнувши дверцята і для певності заховавши голову

Ілюстрація Івети Ключковської

під сидінням. Шаблі йому якось відразу перехотілося, а запраглося єдиного: вийти живим з усієї цієї катафасії.

Миршавий також знітився й зіщулився, бо хоч він і не вірив у привидів, але тепер на нього насувалося надто вже багато цих невивчених науковою об'єктів, цілком можливо, небезпечних...

— Та що... Я ж патріот... Я продам шаблю нашій рідній українській державі... Музееві чи, може, банкові, який непогано заплатить... — залепетав він і, тяжко зітхнувши, подав шаблю Наталоччиній матері.

Мама взяла її обережно й урочисто. Тато по-лицарськи став на коліно й поцілував холодну сталь. Враз навколо його голови спалахнуло сліпуче світло. Ні, то не був німб праведника, — просто його осяв фарами, під'їжджаючи, маршрутний автобус «Київ — Чернівці». Його двері розчинилися, і в них з'явився пан Богдан власною персоною. Після ранкової телефонної розмови він не знаходив собі місця і врешті теж помчав навзdogін за шаблею. За ним з автобуса висипали численні пасажири, бо не щодень випадає подивитися, як рятують історичну реліквію.

— О, бачу, вже все в порядку? — спитався пан Богдан, тоді повернувшись до свого давнього приятеля привида: — Бачиш, друже, ти даремно хвилювався. Я ж казав тобі, що панство Руснаки — надійні люди.

На знак згоди привид замахав руками, закивав головою, радісно обняв пана Богдана, тата, далі вклонився мамі, Наталочці, пластунам і пішов обнімати всіх підряд; інші привиди теж уклонилися й вочевидь раділи. Умить зчинився веселий шарварок, усі прибулі збуджено гомоніли, кожен хотів бодай торкнутися праведної коzaцької зброї.

Наталочка тихенъко підійшла до Машки й погладила капот:

— Ти, Машко, чудове авто. І хороший друг. Якби ти не постаралася, ми б не виграли цих шалених перегонів.

Чи машина її чула? Авжеж так! Лишень, як завжди, не подавала виду.

Урочистості на цьому не скінчилися. Северин виструнчився, поправив на лівій кишені срібні шнури — відзнаку гурткового:

— Наталочко, — поважно мовив він. — Наш гурт порадився й вирішив надати тобі відзнаку пластунських вміlostей. Ти виявилася сміливою й зарадною.

Він приколов їй на рукав пластунську нашивку. Дівчинка зарум'янилася від задоволення. Це було майже як медаль, а може, навіть краще.

- Які проблеми порушила авторка в повісті?
- Як у цьому фрагменті поєднано реальне і фантастичне?
- Чи справдилися ваші читацькі очікування?

- Виразно прочитайте останній фрагмент повісті «Таємниця козацької шаблі». Доповніть план твору та створіть схему його композиції (зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка, епілог).
- Доведіть, що повість «Таємниця козацької шаблі» — епічний твір. Використайте схему ознак.
- Проведіть вибіркове читання і відшукайте всі запропоновані героями/героїнями твору варіанти відповіді на загадку Антипка. Чи можна ці припущення й епізоди, пов'язані з розгадуванням таємниці, назвати елементами детективу? Якщо так, то вкажіть, які ще елементи свідчать про те, що повість має ознаки детективу.
- Які засоби змалювання характерів застосувала авторка? Заповніть таблицю, використовуючи цитати з твору.

Наталочка	Руснаки	Северин і пластуни	Привид козака	Антипко і його батьки	Продавець і покупець

- Як письменниця описує шаблю? Знайдіть цей епізод у творі, зачитайте, проаналізуйте. Як ви уявляєте козацьку шаблю, яку врятували Руснаки? Спробуйте її намалювати.
- Поміркуйте, висловіть і аргументуйте свою думку: чому сучасні українці мають пам'ятати описані історичні події?
- Наведіть приклади з повісті, де Руснаки, Наталочка та пластуни виявляють активну громадянську позицію. А чи є активною ваша громадянська позиція?
- Мандрівка виконує важливу роль у сюжеті твору. Які населені пункти побачила Наталочка по дорозі до Берестечка? Які замки і фортеці відвідали Руснаки? Знайдіть їх на карті та прокладіть географічний маршрут героїв повісті.
- Розгляніть ілюстрації із замками та фортецями України і знайдіть про них більше відомостей в інтернеті.
- Що ви знаєте про пластунів? Чому Наталочка раділа, що Северин приколов їй пластунську нашивку на рукав?

14. Яку угоду уклала Наталочка з Антипком? Чи знаєте інші твори, у яких укладали такі угоди і йшлося про продаж душі?

15. Обговоріть прочитану повість, використовуючи метод «Ромашка Блума».

Домашнє завдання

- Заповніть картку прочитаного твору.
- Опишіть екзотику одного із згаданих у повісті старовинних замків України. Можливо, ви відвідували якийсь із них? Поділіться власними враженнями.
- Створіть відеовідгук, колаж чи лепбук про прочитану книжку.

Цікаво знати

- За покликанням http://na-skryzhalyah.blogspot.com/2017/04/blog-post_55.html можна дізнатися більше про козацьку шаблю, її види та особливості використання. Спеціальний матеріал підготував Василь Герей для проекту «На скрижалях».

Виразне читання

Виразне читання — мистецтво відтворення думок, настроїв, почуттів, переживань, якими насичений твір. Ви вже знаєте, що виразним, тобто чітким, правильним, з усвідомленням змісту твору, може бути лише читання вголос. Виразно можна прочитати тільки той текст, зміст якого добре зрозумілий, відомі значення всіх слів.

Щоб навчитися цього, необхідно володіти дикцією, правильно використовувати засоби емоційно-логічної виразності. До таких засобів належать логічний наголос, інтонація, темп читання, сила голосу, паузи.

Виразне читання, виголошування з пам'яті літературних творів є *декламацією*. Поетичні та прозові твори декламують по-різному. Ви пам'ятаєте, що, готовуючись до виразного читання поетичних творів, можна скористатися схемою позначок (партитурою).

Знак	Що означає?
<u>Мова</u> (підкреслення слова лінією)	Логічний наголос
/	Коротка пауза
//	Середня пауза
///	Довга пауза
↑	Підвищення тону
→	Рівний тон
↓	Зниження тону
<u>Полем</u> (пунктирна лінія під словом)	Уповільнення вимови
⌒ (лігатура між словами)	Зв'язок слів, вимовлених на одному диханні
{ } (фігурні дужки)	Зміна адресата

Мова моя / — мов дівчинка у віночку, /
 йде полем, /іде лугом, /
 терновими стежками йде. ///

Піднесено

Галина Кирпа

Пам'ятка
ВИРАЗНОГО ЧИТАННЯ ВІРША

1. Вдумливо прочитайте вірш.
2. З'ясуйте значення незрозумілих слів.
3. За змістом та ідеєю твору визначте, з якою інтонацією його треба прочитати.
4. У кожному рядку визначте важливе слово, на яке має падати логічний наголос, підкресліть його олівцем.
5. Позначте олівцем паузи та інші засоби логіко-емоційної виразності.

Готуючись до читання прозових творів, теж можна зробити розмітку: виокремити ті слова, які треба прочитати з більшою силою голосу, емоційніше. У казках, оповіданнях, повістях, романах слова автора/авторки чергуються зі словами персонажів. Для прикладу, пригадайте, як потрібно читати казки «в особах»: слова автора/авторки не так емоційно, як слова героїв/героїнь. Важливо обрати потрібні тон, інтонацію. Читаючи слова персонажів, необхідно вміти передати їхній емоційний стан — схвилюваності, радості, суму, піднесення, захоплення, співчуття, обурення тощо. Для цього використовуємо силу голосу, темп мовлення, логічні наголоси, паузи, а також позамовні засоби: позу, жести, міміку.

Пам'ятка
ВИРАЗНОГО ЧИТАННЯ ПРОЗОВОГО ТВОРУ

1. Уважно і вдумливо прочитайте текст, уявіть те, про що в ньому йдеться.
2. Визначте основну думку і тему твору.
3. З'ясуйте значення незрозумілих слів.
4. Виділіть найважливіші у тексті слова, на які падає логічний наголос.
5. Визначте паузи та інші засоби логіко-емоційної виразності.

Покажчик літературознавчих термінів

А

- Акронім 27
Алегорія 74
Анімалістичне оповідання 174

В

- Віршована мова 107

Г

- Гіпербола 33
Головний герой/головна геройня твору 61

Д

- Детектив 242
Дійові особи твору 61
Драматичний твір 107
Другорядні герої 61

Е

- Епітет 138
Епічний твір 217

З

- Загадка 20

І

- Ідея літературного твору 164
Історичне оповідання 120

К

- Казка-притча 74
Композиція твору 186

Л

- Легенда 89
Лірика 128
Ліричний герой/геройня 128
Ліричний твір 128
Літературна казка 48
Літературний пейзаж 145
Літературний твір 7
Літопис 101

М

- Мариністика 181
Мариністична лірика 181
Метафора 138
Міф 91
Мова автора/авторки 155
Мова дійових осіб 156
Мотив у ліричному творі 129

Н

- Народна казка 31

О

- Оповідання про тварин 174

П

- Патріотична лірика 140
Пейзаж 145
Пейзажна лірика 149
Переказ 97
Персоніфікація 150
Повість-казка 218
Порівняння 138
Портрет 61
Пригодницька повість 241
Прислів'я 15
Приказка 15

Р

- Рима 107, 134

С

- Сюжет твору 186

Т

- Творча фантазія 32
Тема художнього твору 119

Ф

- Фантастичний твір 32
Фольклор 13

Х

- Художня література 7

Зміст

Дорогі п'ятикласники і п'ятикласниці! 4

ВСТУП.

РОЛЬ КНИГИ І ЧИТАННЯ В ЖИТТІ ЛЮДИНИ

Література як художнє відтворення життя 6

РОЗДІЛ 1. МАЛІ ЖАНРИ ФОЛЬКЛОРУ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1

Фольклор і література.....	12
Прислів'я та приказки —	
перлини народної мудрості	14
Українські прислів'я і приказки	15
Народні загадки.....	19
Українські загадки	21
Леонід Глібов	26
Загадки	
Бачить — не бачить.....	28
Котилася тарілочка	28
Акровірші	
Хто вона?	29
Що за птиця?	29

РОЗДІЛ 2. НАРОДНІ ТА ЛІТЕРАТУРНІ КАЗКИ

2

Народні казки	31
Яйце-райце (народна казка)	36
Літературні казки	47
Іван Франко	49
Фарбований лис	50
Леся Українка	59
Лелія (казка для дітей)	61
Валерій Шевчук.....	73
Чотири сестри (казка-притча).....	74

РОЗДІЛ 3. МИNUЛЕ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ: ЛЕГЕНДИ, ПЕРЕКАЗИ, ЛІТОПИСНІ ОПОВІДІ

3

Легенди українців	89
Калина (легенда)	91
Берегиня (міф, за С. Плачиндою)	93
Народні перекази	97
Походження запорожців (народний переказ).....	98
Літописні оповіді. «Повість минулих літ»	101
Три брати – Кий, Щек, Хорив і сестра їхня Либідь (у переказі В. Близнеця)	102
Олександр Олесь.....	106
Микита Кожум'яка (казка в чотирьох картинах)	108
Сергій Плачинда.....	119
Богатирська застава (історичне оповідання).....	120

РОЗДІЛ 4. УКРАЇНА І Я

4

З Україною в серці	126
Тарас Шевченко	127
Зоре моя вечірня (уривок із поеми «Княжна»)	129
Учітесь, читайте... (уривок із поеми-послання «І мертвим, і живим, і ненародженним...»)	131
Богдан Лепкий.....	133
Шевченкова верба.....	135
Галина Кирпа	137
Мова моя	138
Тетяна Майданович	140
О Україно! Божий білий цвіт!	141

РОЗДІЛ 5. РІДНА ПРИРОДА

5

Олена Пчілка	144
З гринджолятами	146
Павло Тичина	149
Хор лісових дзвіночків (уривок із поеми «Дзвінкоблакитне»)	151
Гаї шумлять	151
Арфами, арфами.....	151
Оксана Іваненко	155
Цвітарінь	156
Микола Вінграновський.....	164
Гусенятко (оповідання).....	165
Марія Морозенко.....	174
Вірність Хатіко (оповідання)	175
Анатолій Качан	181
Море грає	182

РОЗДІЛ 6. СВІТ ДИТИНСТВА

6

Іван Нечуй-Левицький	185
<i>Вітрогон (оповідання)</i>	187
Борис Грінченко.....	193
<i>Украала (оповідання)</i>	194
Оксана Сайко	199
<i>Гаманець (оповідання)</i>	200
Галина Кирпа	205
<i>Мій тато став зіркою (оповідання)</i>	206

РОЗДІЛ 7. У ПОШУКАХ ПРИГОД І ЧУДЕС

7

Всеволод Нестайко.....	216
<i>Чарівні окуляри (повість)</i>	
Пригода перша.....	218
Пригода друга.....	224
Пригода одинадцята.....	230
Пригода дванадцята.....	234
Зірка Мензатюк	241
<i>Таємниця козацької шаблі (повість)</i>	242
Розділ 2	243
Розділ 3	244
Розділ 5	247
Розділ 6	249
Розділ 7	254
Розділ 9	256
Розділ 11.....	258
<i>Виразне читання</i>	265
<i>Покажчик літературознавчих термінів</i>	267

Українська література

а|кадемія

academia-pc.com.ua